

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОБОРОНОВА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.112

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ**

спеціальність 081 Право
галузь знань Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **І.В. Оборона**

Науковий керівник:
КРУШИНСЬКИЙ Сергій
Антонович, кандидат юридичних
наук, доцент

АНОТАЦІЯ

Оборонова І. В. Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2023.

Дисертація є однією з перших у вітчизняній кримінальній процесуальній науці спеціальних комплексних досліджень теоретичних та прикладних проблем диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції.

У роботі досліджено наукові позиції щодо сутності диференціації процесуальної форми (кримінального провадження), її доцільності та значення для ефективного здійснення та виконання завдань кримінального судочинства. На основі зазначеного аналізу запропоновано авторське визначення поняття диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції, під яким розуміється спосіб процесуальної організації провадження в суді першої інстанції, відповідно до якого з урахуванням низки матеріально-правових і процесуальних чинників у межах цього провадження встановлюються загальний та диференційовані процесуальні порядки його здійснення, а також передбачається можливість різностадійного розгляду провадження по суті, що здійснюється з метою оптимізації кримінальної процесуальної діяльності та найбільш ефективного виконання завдань кримінального провадження.

Констатовано, що на диференціацію кримінального провадження в суді першої інстанції впливають такі матеріально-правові критерії: 1) характер вчиненого діяння, вид та ступінь тяжкості кримінального правопорушення; 2) вид та розмір заходу кримінально-правового характеру, що може бути застосований за вчинення відповідного діяння. Виділено процесуальні критерії, які обумовлюють диференціацію провадження в суді першої інстанції, зокрема: 1) наявність в особи, щодо якої здійснюється судове провадження, особливих

ознак (властивостей); 2) визнання обвинуваченим вини у вчиненні кримінального правопорушення; 3) наявність досягнутого між сторонами компромісу (угоди) щодо вирішення кримінального провадження; 4) ступінь співвідношення приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні; 5) відсутність обвинуваченого у зв'язку з його ухиленням від кримінальної відповідальності; 6) наявність волевиявлення обвинуваченого, потерпілого щодо застосування диференційованого порядку судового провадження; 7) наявність у провадженні відомостей, які становлять державну таємницю.

З урахуванням зазначених критеріїв диференціація провадження в суді першої інстанції передбачає наявність: 1) загального порядку провадження; 2) диференційованих порядків провадження. Доведено, що диференційовані порядки кримінального провадження в суді першої інстанції передбачають спрощення або ускладнення процесуальної форми, або можуть поєднувати ознаки спрощення і ускладнення.

До кримінальних проваджень в суді першої інстанції, що мають ознаки спрощених проваджень, запропоновано відносити: 1) спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків; 2) судове провадження на підставі угод; 3) судове провадження у формі приватного обвинувачення. До кримінальних проваджень в суді першої інстанції, що мають ознаки ускладнення, запропоновано відносити: 1) кримінальне провадження в суді присяжних; 2) кримінальне провадження щодо неповнолітніх; 3) кримінальне провадження про застосування примусових заходів медичного характеру; 4) кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю. Спеціальному судовому провадженню (*in absentia*) притаманні ознаки як спрощення, так і ускладнення процесуальної форми, однак воно більше тяжіє до ускладнених проваджень.

У дисертації розкрито процес становлення та розвитку інституту диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції на теренах України в різні періоди та у складі інших держав. Запропоновано періодизацію становлення та розвитку цього інституту та виокремлено чотири історичних

періоди: 1) ранній період; 2) період розвитку; 3) радянський період; 4) сучасний період.

Здійснено порівняльне дослідження інституту спрощеного судового провадження у різних зарубіжних державах. Запропоновано визначення спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків, яке розглядається як диференційований вид судового провадження, що здійснюється щодо кримінальних правопорушень, які не становлять великої суспільної небезпеки, обумовлений процесуальною позицією (згодою) обвинуваченого та характеризується більшою швидкістю та ефективністю порівняно із загальним судовим провадженням, що досягаються за рахунок зміни структури кримінального провадження та процесуальної форми діяльності його учасників, а також обмеження дії окремих засад кримінального провадження.

Виокремлено особливості спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків, зокрема: 1) процесуальну швидкість; 2) спрощення процесуальної форми; 3) більшу ефективність у порівнянні із «звичайною» формою судового провадження; 4) змінену структуру процесу доказування; 5) видозміну (обмеження) окремих засад кримінального провадження. Визначено матеріально-правові і процесуальні підстави застосування спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків.

Досліджено регламентацію провадження на підставі угод у законодавстві держав англосаксонської і континентальної правових систем. Виокремлено особливі ознаки судового провадження на підставі угод про примирення і про визнання винуватості в Україні, зокрема: 1) диспозитивний характер зазначеного судового провадження; 2) побудову провадження на основі досягнення компромісу між сторонами угоди; 3) істотне спрощення процедури судового провадження; 4) особливу контролюючу функцію суду, втілену у процесуальній перевірці усіх обставин укладення угод та наділенні правом відмови у їх затвердженні; 5) специфічним наслідком затвердження угоди є обмеження права на оскарження вироку.

Обґрунтовано, що спрощення кримінального провадження на підставі угод, передусім, проявляється у такому: 1) можливість остаточного вирішення кримінального провадження по суті уже на стадії підготовчого провадження (якщо угоди досягнуто на стадії досудового розслідування); 2) невідкладне зупинення судом проведення процесуальних дій і перехід до розгляду угоди, якщо угоди було досягнуто під час судового провадження; 3) відсутність класичного судового розгляду з проведенням повного дослідження доказів.

У дисертації звернено увагу на існування двох диференційованих порядків кримінального провадження, які розпочинаються не інакше, як за заявою потерпілого: 1) провадження у формі приватно-публічного обвинувачення, в якому обвинувачення в суді підтримується прокурором; 2) провадження у формі приватного обвинувачення, в якому обвинувачення в суді підтримується потерпілим (приватним обвинувачем). В основі виокремлення зазначених диференційованих порядків кримінального провадження лежать такі критерії: 1) відносно невисокий ступінь суспільної небезпеки діянь, провадження щодо яких здійснюється у порядку приватного обвинувачення; 2) специфіка безпосереднього об'єкта кримінально протиправного посягання, що стосується лише міжособистісних відносин, суб'єктивних прав громадян, що охороняються законом; 3) вирішальне значення суб'єктивної думки потерпілого для ініціювання та припинення кримінального провадження.

Розглянуто моделі суду присяжних, запроваджені в різних зарубіжних державах. Модель суду присяжних, яка функціонує в Україні, передбачає ускладнення процедури, обумовлене необхідністю відбору присяжних, які будуть входити до складу суду. Однак жодних «змістовних» особливостей аналізований особливий порядок провадження в суді першої інстанції не передбачає. Констатовано, що про дійсно диференційований, особливий порядок провадження в суді першої інстанції може йти мова лише у випадку запровадження класичної моделі суду присяжних, що передбачатиме розмежування компетенції колегії присяжних і професійних суддів.

Обґрунтовано, що за суб'єктивним критерієм (наявністю в особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, особливих ознак) особливості порядку кримінального провадження в суді першої інстанції мають: 1) кримінальне провадження щодо неповнолітніх (у тому числі провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру); 2) кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

З урахуванням кримінально-правового значення віку особи виокремлено два відносно самостійних диференційованих порядки кримінального провадження щодо неповнолітніх: 1) кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми; 2) кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

У дисертації розмежовано поняття заочного провадження і спеціального судового провадження. Спеціальному судовому провадженню *in absentia* притаманні такі особливості: 1) фізична відсутність обвинуваченого протягом усього судового провадження; 2) необхідність забезпечення процесуальних гарантій прав обвинуваченого.

За результатами дослідження з метою удосконалення правового регулювання особливих порядків кримінального провадження запропоновано проект змін до чинного КПК України.

Ключові слова: диференціація, процесуальна форма, судове провадження, суд першої інстанції, спеціальне провадження, заочне провадження, спрощене провадження, суд присяжних, вердикт, приватне обвинувачення, провадження на підставі угод, ювенальна юстиція.

SUMMARY

Oboronova Iryna V. Differentiation of criminal proceedings in the court of first instance. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in the specialty 081 Law. Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi 2023.

The dissertation is one of the first in domestic criminal procedural science of special complex studies of theoretical and applied problems of differentiation of criminal proceedings in the court of first instance.

The work examines scientific positions on the essence of the differentiation of the procedural form (criminal proceedings), its expediency and importance for the effective implementation and fulfillment of the tasks of criminal justice. On the basis of the above analysis the author's definition of the concept of differentiation of criminal proceedings in the court of first instance is proposed. It means the method of procedural organization of proceedings in the court of first instance according to which taking into account a number of material, legal and procedural factors general and differentiated procedural orders of its implementation are established, as well as the possibility of a multi-stage consideration of the proceedings are provided on the merits, which is carried out with the aim of optimizing criminal procedural activities and the most effective performance of the tasks of criminal proceedings.

It was established that the differentiation of criminal proceedings in the court of first instance is influenced by the following material legal criterias: 1) the nature of the committed act, the type and degree of gravity of the criminal offense; 2) the type and size of the criminal legal nature measure that can be applied for the commission of the relevant act. Procedural criterias have been identified that determine the differentiation of proceedings in the court of first instance, in particular: 1) the presence of special features (properties) of the person against whom court proceedings are being conducted; 2) recognition by the accused of guilt in committing a criminal offense; 3) availability of a compromise (agreement) reached

between the parties regarding the resolution of criminal proceedings; 4) degree of correlation of private and public interests in criminal proceedings; 5) the absence of the accused in connection with the accused's evasion of criminal responsibility; 6) presence of the accused and victim's will to apply a differentiated procedure of court proceedings; 7) presence in the proceedings of information that constitutes a state secret.

Taking into account the specified criterias the differentiation of proceedings in the court of first instance requires the presence of: 1) general order of proceedings; 2) differentiated orders of proceedings. It has been proven that the differentiated orders of criminal proceedings in the court of first instance provide for simplification or complication of the procedural form, or can combine features of simplification and complication.

The criminal proceedings in the court of first instance which have features of simplified proceedings are proposed to include: 1) simplified judicial proceedings regarding criminal misdemeanors; 2) judicial proceedings based on agreements; 3) judicial proceedings in the form of a private prosecution. The criminal proceedings in the court of first instance which have features of complication are proposed to include: 1) criminal proceedings in the jury trial; 2) criminal proceedings against minors; 3) criminal proceedings on the application of coercive measures of a medical nature; 4) criminal proceedings that contain information constituting a state secret. Special judicial proceedings (in absentia) have features of both simplification and complication of the procedural form, but it tends more towards complicated proceedings.

The dissertation reveals the process of formation and development of the institute of differentiation of criminal proceedings in the court of first instance on the territory of Ukraine in different periods and in the composition of other states. The periodization of the formation and development of this institute is proposed and four historical periods are distinguished: 1) early period; 2) period of development; 3) the Soviet period; modern period.

A comparative study of the institute of simplified judicial proceedings in various foreign countries was carried out. The definition of simplified court proceedings regarding criminal misdemeanors is proposed. It is considered as a differentiated type of court proceedings, which is carried out in relation to criminal offenses of minor gravity, is determined by the procedural position (consent) of the accused and is characterized by greater speed and efficiency compared to general court proceedings, which are achieved due to a change in the structure of criminal proceedings and the procedural form of activity of its participants, as well as limitations on the effect of certain principles of criminal proceedings.

The features of simplified judicial proceedings regarding criminal misdemeanors are highlighted, in particular: 1) procedural speed; 2) simplification of the procedural form; 3) greater efficiency compared to the «ordinary» form of judicial proceedings; 4) the changed structure of the proof process; 5) modification (restriction) of certain principles of criminal proceedings. The material legal and procedural grounds for the application of simplified judicial proceedings for criminal misdemeanors have been determined.

The regulation of proceedings on the basis of agreements in the states of the anglo-saxon and continental legal systems has been studied. Special features of judicial proceedings based on conciliation and plea agreements in Ukraine are singled out, in particular: 1) the dispositive nature of this judicial proceedings; 2) construction of proceedings on the basis of reaching a compromise between the parties of the agreement; 3) significant simplification of judicial proceedings; 4) a special controlling function of the court embodied in the procedural verification of all circumstances of the conclusion of agreements and granting the right to refuse their approval; 5) a specific consequence of approval of the agreement is the limitation of the right to appeal the verdict.

It is well-founded that the simplification of criminal proceedings on the basis of agreements, first of all, is manifested in the following: 1) the possibility of final resolution of criminal proceedings on the merits already at the stage of preparatory proceedings (if an agreement is reached at the stage of pre-trial investigation);

2) immediate court suspension of procedural actions and transition to consideration of an agreement, if the agreement was reached during judicial proceedings; 3) lack of a classic trial with a full research of the evidence.

The dissertation draws attention to the existence of two differentiated procedures of criminal proceedings, which are initiated only by the victim's statement: 1) proceedings in the form of private-public accusation, in which the accusation in court is supported by the prosecutor; 2) proceedings in the form of private prosecution, in which the prosecution is supported in court by the victim (private prosecutor). The following criteria are the basis for distinguishing the specified differentiated procedures of criminal proceedings: 1) a relatively low degree of public danger of acts, the proceedings of which are carried out in the manner of private prosecution; 2) specifics of the immediate object of the criminally unlawful encroachment, which concerns only interpersonal relations, the subjective rights of citizens protected by law; 3) the crucial importance of the victim's subjective opinion for the initiation and termination of criminal proceedings.

The jury trial models introduced in various foreign countries are considered. The model of the jury trial, which operates in Ukraine, involves the complication of the procedure due to the need to select jurors who will be part of the court. However, the analyzed special procedure of proceedings in the court of first instance does not provide any "substantial" features. It was established that a truly differentiated, special order of proceedings in the court of first instance can be discussed only in the case of the introduction of the classic model of the jury trial, which will involve the separation of the competence of the panel of jurors and professional judges.

It is substantiated that according to the subject criterion (the presence of special features of the person against whom criminal proceedings are being conducted), the features of the procedure of criminal proceedings in the court of first instance are: 1) criminal proceedings against minors (including proceedings regarding the application of coercive measures of an educational nature); 2) criminal proceedings regarding the application of coercive measures of a medical nature.

Taking into account the criminal legal significance of a person's age, two relatively independent and differentiated procedures for criminal proceedings against minors are distinguished: 1) criminal proceedings against criminal offenses committed by minors; 2) criminal proceedings regarding the application of coercive educational measures against minors who have not reached the age from which criminal liability can arise.

The dissertation distinguishes between the concepts of absentee proceedings and special judicial proceedings. Special judicial proceedings in absentia are characterized by the following features: 1) physical absence of the accused during the entire judicial proceedings; 2) the need to ensure procedural guarantees of the rights of the accused.

According to the results of the study, with the aim of improving the legal regulation of special procedures of criminal proceedings, a draft of amendments to the current Code of Criminal Procedure of Ukraine was proposed.

Key words: differentiation, procedural form, judicial proceedings, court of first instance, special proceedings, proceedings in absentia, jury trial, verdict, private prosecution, proceedings on the basis of agreements, juvenile justice.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Оборона І. В. Диференціація провадження в суді першої інстанції за Статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2021. № 6 (84). С. 197-207. DOI : 10.37491/UNZ.84.17. URL : https://unz.univer.km.ua/article/view/84_197-207/pdf.
2. Оборона І. В. Особливості спрощеного провадження щодо кримінальних проступків в суді першої інстанції. *ScienceRise:Juridical Science*.

2022. № 3 (21). С. 26-31. DOI : 10.15587/2523-4153.2022.265189.
URL : http://journals.uran.ua/sr_law/article/view/265189/261685.

3. Крушинський С. А., Оборона І. В. Особливості провадження в суді присяжних у контексті диференціації кримінального судочинства. *Наше право*. 2022. № 3. С. 115-121. DOI : 10.32782/NP.2022.3.19.
URL : http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2022-3/NP_2022_3_115.pdf.

4. Оборона І. В. Особливості судового провадження in absentia як прояву диференціації кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2022. № 5-6 (89-90). С. 35-47. DOI : 10.37491/UNZ.89-90.4.
URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/89-90_35-46/343.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Оборона І. В. Система диференційованих порядків кримінального провадження в суді першої інстанції. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 527-529.

6. Оборона І. В. Критерії диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції. *Актуальні проблеми правової науки в сучасному світі: в умовах глобалізації розвитку інфраструктури: матеріали X Міжнародної наукової конференції* (м. Київ, 02-03 квітня 2020 року). К.: ДУІТ, 2020. С. 210-212.

7. Оборона І. В. Процесуальна економія – невизнана засада кримінального провадження. *Засади функціонування кримінальної юстиції: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 51-53.

8. Оборона І. В. Деякі особливості кримінального провадження на підставі угод, яке здійснюється щодо неповнолітніх. *Управлінські та правові*

засади забезпечення розвитку України як європейської держави: збірник тез XXV щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 89-91.

9. Оборона І. В., Данькова С. О. Особливості доказової діяльності у спрощеному кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики»* (м. Хмельницький, 01-02 жовтня 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 156-157 (особ. внесок – 50 %).

10. Оборона І. В. Спрощені порядки кримінального провадження в суді першої інстанції. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 81-83.

11. Крушинський С. А., Оборона І. В. Окремі питання реформування судового провадження у формі приватного обвинувачення. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 338-340 (особ. внесок – 50 %).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ	
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ.....	27
1.1. Поняття та критерії диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції.....	27
1.2. Історія розвитку інституту диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції.....	48
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ СПРОЩЕНИХ ПОРЯДКІВ	
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ.....	69
2.1. Сутність та особливості спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків.....	69
2.2. Особливості судового кримінального провадження на підставі угод про примирення і про визнання винуватості.....	84
2.3. Сутність, значення та особливості судового провадження у формі приватного обвинувачення.....	108
Висновки до розділу 2.....	126
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ УСКЛАДНЕНИХ ПОРЯДКІВ	
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ.....	130
3.1. Особливості порядку здійснення кримінального судочинства в суді присяжних.....	130
3.2. Специфіка судових проваджень, ускладнених особливими ознаками суб'єктів, щодо яких вони здійснюються.....	144
3.3. Сутність та особливості спеціального судового провадження в суді першої інстанції.....	164
Висновки до розділу 3.....	179
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	194
ДОДАТКИ.....	223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВССУ – Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ

ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

НАПрН України – Національна академія правових наук України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

УНР – Українська Народна Республіка

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЦВК – Центральний виконавчий комітет

п. – пункт

ст. – стаття

ст.ст. – статті

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У ст. 3 Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [109]. Проте, значної шкоди цій цінності завдають кримінальні правопорушення, протидія яким продовжує залишатися одним із головних завдань правоохоронних органів держави.

У зв'язку з цим потребують розв'язання проблеми забезпечення найбільш ефективної форми кримінального судочинства, яка б, з одного боку, забезпечувала з'ясування усіх обставин кожного кримінального провадження, а з іншого, – захист прав та законних інтересів суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності.

Водночас, досить актуальним є питання про диференціацію кримінального провадження в суді першої інстанції з урахуванням тяжкості кримінальних правопорушень, складності їх розгляду, доцільність певного спрощення і прискорення провадження за умови достатньої забезпеченості прав суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності в одних провадженнях і додержання повної (а інколи – і додаткових гарантій) процедури провадження в інших.

Значний теоретичний і практичний інтерес у доктрині становить правове регулювання особливих порядків провадження в суді першої інстанції у КПК України 2012 року на фоні суперечливих думок, оцінок і пропозицій, які висловлювалися у ході тривалих дискусій у наукових та публіцистичних джерелах, що велися як теоретиками, так і практиками щодо розширення чи, навпаки, звуження сфери їх застосування або навіть неприйнятності як таких, що неспроможні забезпечити належне з'ясування обставин кримінального провадження і захист прав учасників кримінального провадження.

Із прийняттям КПК України було змінено законодавче регулювання особливих порядків провадження, що вимагає їх теоретичного дослідження та осмислення. Саме це підвищує актуальність теми цього дисертаційного дослідження.

Проблеми диференціації кримінального судочинства, особливих порядків провадження в суді першої інстанції досліджувалися багатьма ученими та продовжують викликати чималі дискусії у науковій літературі. Вагомий внесок у розвиток даного напрямку науки кримінального процесу внесли такі вітчизняні учені як: І. В. Басиста, Д. В. Великодний, Г. П. Власова, С. Г. Волкотруб, І. Р. Волоско, Є. М. Гудулянова, І. В. Гловюк, В. О. Гринюк, С. Л. Деревянкін, Л. В. Карабут, М. О. Карпенко, В. Л. Кириченко, О. М. Костовська, О. В. Крикунов, С. А. Крушинський, О. О. Леляк, Л. М. Лобойко, В. Т. Малярєнко, Н. В. Малярчук, В. В. Навроцька, Р. В. Новак, В. Т. Нор, С. І. Перепелиця, В. О. Попелюшко, О. О. Пунда, П. В. Пушкар, В. В. Рогальська, В. В. Романюк, Г. Ю. Саєнко, М. М. Таус, В. М. Тertiшник, Г. К. Тетерятник, І. А. Тітко, В. М. Трофименко, П. В. Холодило, Ю. В. Циганюк, В. М. Щерба, О. Г. Яновська та інші.

Значна увага проблемам диференціації кримінального провадження приділяється й зарубіжними науковцями. Зокрема, у цій роботі проаналізовано наукові праці Т. Bubalović, V. Djurdjić, N. J. Finkel, G. Fisher, V. Ikanović, D. Kaurinović, G. Lažetić Bužarovska, L. McGowan, B. Misoski, D. Nikolić, B. Pavišić, P. Robertshaw, M. Škulić, B. P. Smith.

Проте, попри стабільно значну увагу науковців до проблем здійснення правосуддя у спрощених та ускладнених кримінальних провадженнях в суді першої інстанції у вітчизняній науці кримінального процесуального права, поки що не здійснювалося системного та комплексного дослідження проблем диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції, що дало б можливість виявити позитивні й негативні аспекти проведеної реформи кримінального процесу. Наявний на сьогодні стан досліджень у цьому

напрямку свідчить про необхідність проведення наукового дослідження окресленої проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконання дисертаційного дослідження спрямоване на досягнення завдань, що були передбачені Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленою Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, Стратегією розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердженою Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021, та виконане у межах науково-дослідної теми кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Забезпечення прав людини у сфері боротьби зі злочинністю» (номер державної реєстрації 0117U000106). Тема дисертації відповідає Пріоритетним напрямкам наукових досліджень у науці кримінального процесу (на період 2023–2028 років), визначеним координаційним бюро з проблем кримінального процесу відділення кримінально-правових наук НАПрН України. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова 23 жовтня 2019 року (протокол № 2, рішення № 3).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є отримання науково обґрунтованих результатів у вигляді наукових висновків та положень щодо сутності та проявів диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції, а також розробка наукових рекомендацій, формулювання пропозицій, спрямованих на удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування у цій частині.

Для досягнення мети дослідження поставлено наступні **завдання**:

1) визначити сутність та критерії диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції;

2) на основі аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України виявити спрощені та ускладнені провадження в суді першої інстанції;

3) проаналізувати історичні аспекти розвитку інституту особливих порядків кримінального провадження в суді першої інстанції;

4) визначити поняття та сутність спрощеного судового провадження за законодавством України та зарубіжних країн;

5) визначити особливості судового розгляду у кримінальному провадженні на підставі угод про примирення і про визнання винуватості;

6) виявити особливості судового кримінального провадження у формі приватного обвинувачення;

7) з'ясувати сутність та призначення суду присяжних, а також основні проблеми його запровадження в Україні;

8) охарактеризувати особливості судових проваджень, ускладнених особливими ознаками суб'єктів, щодо яких вони здійснюються;

9) визначити сутність, значення та особливості спеціального судового провадження (*in absentia*);

10) узагальнити результати дослідження, запропонувати зміни та доповнення до кримінального процесуального законодавства України.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин кримінально-процесуального характеру, які виникають під час здійснення правосуддя в особливих порядках кримінального провадження.

Предметом дослідження є диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції.

Методи дослідження. Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети і завдань дослідження. Методологічну основу дослідження становить *діалектичний метод* наукового пізнання соціальних явищ. Під час підготовки дисертації також використовувалися загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання: *аналіз* – застосовувався з метою виокремлення окремих диференційованих порядків кримінального провадження в суді першої

інстанції для детального дослідження їх особливостей; *синтез* – дозволив визначити систему диференційованих порядків кримінального провадження в суді першої інстанції, а також систему критеріїв, які їх обумовлюють; *узагальнення* – застосовувався під час вивчення уже наявних у наукових джерелах позицій та думок, узагальнення наукових підходів щодо уніфікації та диференціації кримінального провадження; *функціональний метод* – дозволив розкрити особливості взаємодії суду та інших учасників кримінального провадження в окремих диференційованих порядках кримінального провадження в суді першої інстанції; *порівняльно-правовий метод* – застосовувався у процесі порівняння норм національного кримінального процесуального закону з кримінальним процесуальним законодавством зарубіжних держав, міжнародними нормативно-правовими актами, практикою Європейського суду з прав людини; *історико-правовий метод* – дав можливість дослідити генезу становлення та розвитку інституту особливих порядків кримінального провадження в суді першої інстанції на українських землях; *статистичний метод* – використовувався для аналізу і узагальнення емпіричного матеріалу, дав змогу охарактеризувати кількісні показники здійснення судочинства, зокрема, кримінального провадження на підставі угод; *моделювання* - застосовувався для розроблення проектів кримінальних процесуальних норм з метою удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства.

Науково-теоретичною базою дисертації є праці вітчизняних та зарубіжних учених з кримінального, кримінального процесуального права, історії права.

Нормативну базу дослідження становлять міжнародно-правові акти, Конституція України, КПК України та окремих зарубіжних держав, а також інші закони і підзаконні нормативно-правові акти України.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження склали вивчення понад 150 вироків, ухвал суду, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових рішень та інших інформаційних базах, правові позиції Верховного Суду,

рішення ЄСПЛ, результати анкетування 130 респондентів (55 суддів, 23 прокурори, 26 адвокатів, 26 науково-педагогічних працівників), звіти судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2018-2022 роки, власний досвід роботи на посаді судді.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших у вітчизняній кримінальній процесуальній науці спеціальних комплексних досліджень диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції.

Враховуючи актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, його мету та завдання, одержано результати, в межах яких:

уперше:

1) запропоновано авторське визначення диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції, під яким пропонується розуміти спосіб процесуальної організації провадження в суді першої інстанції, відповідно до якого з урахуванням низки матеріально-правових і процесуальних чинників у межах цього провадження встановлюються загальний та диференційовані процесуальні порядки його здійснення, а також передбачається можливість різностадійного розгляду провадження по суті, що здійснюється з метою оптимізації кримінальної процесуальної діяльності та найбільш ефективного виконання завдань кримінального провадження;

2) зважаючи на можливість різностадійного розгляду провадження по суті в суді першої інстанції, висловлено думку, що його можна диференціювати на: 1) розгляд у підготовчому судовому провадженні: а) розгляд обвинувального акта з угодою про визнання винуватості або примирення; б) розгляд клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності); 2) розгляд в основному судовому провадженні (судовий розгляд) – розгляд обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, угоди про визнання винуватості або примирення, досягнутої під час судового розгляду;

3) на основі історичного огляду розвитку інституту диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції здійснено періодизацію

розвитку інституту диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції, яка включає такі періоди: 1) ранній період; 2) період розвитку; 3) радянський період; 4) сучасний період;

4) у разі запровадження в Україні класичного суду присяжних з метою недопущення виникнення у присяжних несправедливої упередженості запропоновано підхід, відповідно до якого під час підготовчого судового провадження сторони мають право подати до суду, а суд зобов'язаний розглянути і вирішити клопотання про виключення з розгляду у суді присяжних доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини;

удосконалено:

5) систему критеріїв, які обумовлюють диференціацію провадження в суді першої інстанції, яка включає: 1) матеріально-правові критерії: а) характер вчиненого діяння, вид та ступінь тяжкості кримінального правопорушення; б) вид та розмір заходу кримінально-правового характеру, що може бути застосований за вчинення відповідного діяння; 2) процесуальні критерії: а) наявність в особи, щодо якої здійснюється судове провадження, особливих ознак (властивостей); б) визнання обвинуваченим вини у вчиненні кримінального правопорушення; в) наявність досягнутого між сторонами компромісу (угоди) щодо вирішення кримінального провадження; г) ступінь співвідношення приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні; д) відсутність обвинуваченого у зв'язку з його ухиленням від кримінальної відповідальності; е) наявність волевиявлення обвинуваченого, потерпілого щодо застосування диференційованого порядку судового провадження; ж) наявність у провадженні відомостей, які становлять державну таємницю;

6) підходи щодо підвищення ефективності діяльності колегії присяжних, зокрема, у разі запровадження в Україні класичного суду присяжних пропонується Міністерству юстиції України, Державній судовій адміністрації України розробити: 1) методичні рекомендації для присяжних по роботі з доказами у кримінальному провадженні (вони мають містити опис вимог

допустимості, належності, достатності та критерії достовірності доказів та їх джерел, опис порядку їх дослідження та оцінки тощо); 2) пам'ятку присяжним з викладенням вимог кримінального процесуального закону та відповідей на найбільш поширені у практиці питання;

7) дефініцію спеціального судового провадження (*in absentia*), під яким пропонується розуміти самостійний диференційований різновид судового провадження в суді першої інстанції, що здійснюється за ухвалою суду щодо злочинів, передбачених кримінальним процесуальним законом, за фактичної відсутності в судовому засіданні обвинуваченого, який переховується від суду на тимчасово окупованій території України або поза її межами з метою ухилення від кримінальної відповідальності чи переданий для обміну як військовополонений, що обумовлює необхідність дотримання посиленних процесуальних гарантій прав обвинуваченого;

8) підхід щодо класифікації форм відмови потерпілого від обвинувачення, зокрема виокремлено: 1) активну форму (пряма і беззастережна відмова від обвинувачення); 2) пасивну форму (неподання заяви про притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності після перекваліфікації діяння на кримінальне правопорушення приватного обвинувачення); 3) «байдужу» форму (повторне нез'явлення в судове засідання без поважних причин у разі, якщо обвинувачення в суді підтримується потерпілим);

9) систему обставин, що складають спеціальний предмет доказування у кримінальному провадженні про застосування примусових заходів медичного характеру;

набули подальшого розвитку:

10) позиція про те, що диференційовані порядки кримінального провадження не завжди можуть бути зведені виключно до ускладнення або до спрощення процесуальної форми; окремим диференційованим провадженням притаманні ознаки як спрощення, так і ускладнення процесуальної форми, крім того, можливі випадки поєднання в межах одного провадження декількох

диференційованих порядків, у тому числі з протилежними проявами диференціації;

11) підхід, відповідно до якого з урахуванням положень Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи в межах спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків доцільно передбачити обов'язкове проведення підготовчого судового засідання, під час якого, крім інших питань, суд повинен з'ясувати думку обвинуваченого щодо можливості розгляду справи у порядку спрощеного провадження, а також роз'яснити йому наслідки надання на це згоди;

12) думка, відповідно до якої класичний суд присяжних як форма колегіального здійснення правосуддя має достатньо можливостей та умов для встановлення істини у кримінальному провадженні, а тому в суді присяжних слід вести мову про повну та точну відповідність висновків, що містяться у вердикті колегії присяжних, дослідженим в судовому засіданні доказам; з огляду на це, винесення присяжними так званого «нуліфікаційного» вердикту у нашій державі є неприйнятним;

13) думка про те, що наявні два відносно самостійні диференційовані порядки кримінального провадження щодо неповнолітніх: 1) кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми; 2) кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що узагальнення, висновки та пропозиції, сформульовані у дисертації, можуть бути використані:

– у науково-дослідній діяльності – як основа для подальшого дослідження проблем кримінальної процесуальної форми, диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції, підготовки наукових праць за даною тематикою;

– у *законотворчій діяльності* – для удосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства України, що регламентують особливі порядки кримінального провадження (Додаток Б);

– у *правозастосовній діяльності* – для удосконалення діяльності судів, прокурорів, адвокатів під час реалізації кримінальних процесуальних норм, які регламентують особливі порядки кримінального провадження (акт впровадження Територіального управління Державної судової адміністрації у Хмельницькій області – Додаток В);

– в *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне процесуальне право», «Порівняльне кримінальне право та процес», «Процесуальні рішення у кримінальному провадженні», підготовці робочих програм, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін, підручників, навчальних посібників (акт впровадження Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова – Додаток Г).

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації положення, що становлять новизну роботи, розроблені автором особисто. Наукові ідеї та розроблення, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовуються. У наукових статтях, що опубліковані у співавторстві, особистий внесок дисертанта становить 50 %.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки й рекомендації оприлюднено на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: Міжнародна наукова конференція «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року), X Міжнародна наукова конференція «Актуальні проблеми правової науки в сучасному світі: в умовах глобалізації розвитку інфраструктури» (м. Київ, 02-03 квітня 2020 року), Міжнародна науково-практична конференція «Засади функціонування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року), XXV щорічна звітна наукова конференція науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

«Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року), Міжнародна науково-практична конференція *«Двадцяті осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики»* (м. Хмельницький, 01-02 жовтня 2021 року), Міжнародна науково-практична конференція *«Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції»* (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року), Міжнародна науково-практична конференція *«Двадцять перші осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року).

Публікації. Результати дисертації опубліковано у чотирьох наукових статтях у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, з яких одна у співавторстві з С. А. Крушинським, а також у семи тезах доповідей на наукових конференціях, дві з яких у співавторстві з С. А. Крушинським і С. О. Даньковою.

Структура та обсяг дисертації обумовлені метою, завданням та предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що поділені на вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 250 сторінок, з яких основний текст – 178 сторінок, список використаних джерел викладений на 29 сторінках і охоплює 256 найменувань, додатки – на 28 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

1.1. Поняття та критерії диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції

Характерною особливістю кримінальної процесуальної діяльності є детальна регламентація порядку здійснення дій суб'єктами, які беруть участь у кримінальному провадженні. Відповідні правовідносини набувають певної форми процедурного характеру – процесуальної форми, яка встановлює способи та строки здійснення процесуальних дій, порядок прийняття і оформлення процесуальних рішень [61, с. 184], найбільш доцільні, оптимальні процедури здійснення повноважень учасників кримінального судочинства тощо, тобто створює правовий режим діяльності органів розслідування, прокурорського нагляду, суду, забезпечує реалізацію прав усіх учасників процесу.

Кримінальне процесуальне законодавство України передбачає єдиний порядок кримінального провадження. Зазначене положення пов'язане з принципом рівності громадян перед законом і судом, що передбачений Конституцією України (ст. 24) [109]. Для забезпечення принципу рівності громадян перед судом у межах кримінального судочинства найбільш ефективним виглядає створення єдиного стандартизованого порядку кримінального провадження (досудового розслідування та судового провадження). Зазначене забезпечення уніфікованого процесу зумовлене єдністю кримінальної процесуальної форми, передбаченої кримінальним процесуальним законом, порядку здійснення всієї кримінальної процесуальної діяльності.

Варто погодитись, що кримінальна процесуальна форма є конститутивною ознакою кримінального судочинства, якому притаманна чітка

законодавча визначеність та суворе регламентація. Саме кримінальна процесуальна форма є правовою формою діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, гарантією дотримання законності під час кримінального провадження [147, с. 76].

Не зупиняючись детально на дискусіях, які мають місце в кримінальній процесуальній доктрині з приводу сутності і значення процесуальної форми, зазначимо, що нам імпонує підхід Н. Р. Бобечка, який кримінальну процесуальну форму визначає як передбачений кримінальним процесуальним законом порядок усієї кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів кримінального провадження, порядок вчинення й оформлення процесуальних дій, прийняття, оформлення та звернення до виконання процесуальних рішень [115, с. 56].

При безсумнівній важливості однакового дотримання встановленого порядку судочинства у всіх кримінальних провадженнях, цей порядок повинен диференціюватися, виходячи з певних критеріїв, з метою забезпечення максимальної доцільності процесуальних процедур для ефективного виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України. Як слушно підкреслив В. М. Трофименко, диференціація є можливою лише за умови існування уніфікованої форми [222, с. 139-140].

На думку С. Г. Волкотруба, у національному кримінальному процесуальному законодавстві має відбуватися не лише процес диференціації процесуальної форми, але й паралельно має йти процес уніфікації однотипних, однорідних процедур [59, с. 204].

Термін «диференціація» кримінальної процесуальної форми (провадження) не використовується у кримінальному процесуальному законодавстві, однак він введений у доктрину для наукового визначення випадків, коли мають місце певні особливі процедури кримінального провадження. Інтерес кримінально-процесуальної науки до проблеми диференціації кримінального провадження пояснюється тим, що вона великою мірою пов'язана з лібералізацією кримінального судочинства та необхідністю

удосконалення кримінальної процесуальної форми, з раціональністю та економічністю використання сил та засобів кримінального процесу, зі скороченням термінів розгляду кримінальних проваджень, забезпеченням якнайшвидшого захисту прав громадян та задоволенням їх інтересів, необхідністю гарантування прав усіх учасників процесу.

Усталеного розуміння диференціації кримінального судочинства у кримінально-процесуальній доктрині на даний час не сформувалося. Початково ідея диференціації кримінального провадження, яка передбачала відмову від певних процесуальних гарантій, спрощення процесу [161, с. 54], була сприйнята доволі критично, однак пізніше дедалі більше вчених висловлювали думки щодо такої можливості, що зрештою завершилося її сприйняттям і на рівні законодавства.

Здебільшого науковці схильні розглядати диференціацію кримінальної процесуальної форми (провадження) як таку побудову судочинства, за якої поряд зі звичайним порядком мають місце процесуальні форми (провадження), котрі передбачають спрощення процедури у нескладних справах про кримінальні правопорушення, що не становлять великої суспільної небезпеки, або ж її ускладнення щодо найбільш небезпечних злочинів або справ, що потребують особливої процесуальної захищеності законних інтересів обвинуваченого чи інших учасників кримінального судочинства [200, с. 654]. Виключно до ускладнення або спрощення порядку провадження зводять диференціацію кримінальної процесуальної форми й Л. М. Лобойко і О. А. Банчук [135, с. 20].

Ю. М. Грошевий пропонує таку дефініцію терміну «диференціація кримінальної процесуальної форми» - це можливість у рамках єдиної судової системи, єдиного кримінального процесуального законодавства, ґрунтуючись на єдиних засадах кримінального провадження, вирішувати його єдині завдання різними способами. При цьому науковець знову ж таки акцентує увагу на двох напрямках диференціації кримінальної процесуальної форми – її спрощенні та ускладненні [117, с. 15-16].

Заслужує уваги підхід Н. Р. Бобечка, який під диференціацією кримінальної процесуальної форми розуміє встановлені кримінальним процесуальним законом особливості порядку ведення кримінального провадження, зумовлені певними чинниками. Інакше кажучи, йдеться про специфікацію правового регулювання та процедур з метою забезпечення оптимального співвідношення ефективності засобів кримінальної процесуальної діяльності та завдань кримінального провадження [115, с. 57]. У наведеному визначенні важливою видається вказівка на те, що диференціація кримінальної процесуальної форми забезпечує оптимальне поєднання процесуальних засобів для досягнення завдань кримінального провадження.

На цю ознаку звертає увагу й Х. У. Рустамов. На думку вченого, диференціація процесуальних форм – одна з першочергових умов раціонального використання процесуальних засобів, забезпечення оперативності кримінального провадження, досягнення більшої результативності при менших затратах сил і засобів. Інакше кажучи, це один із важливих шляхів підвищення ефективності кримінального провадження [195, с. 320].

Т. В. Трубнікова під диференціацією кримінального процесу розуміє існування в системі кримінального процесу самостійних проваджень, які характеризуються наявністю певної матеріально-правової бази, що об'єктивно потребує відмінностей у законодавчому регулюванні, комплексністю і наявністю істотних відмінностей у порівнянні зі звичайним порядком провадження, котрі призводять у кінцевому рахунку до зміни форм діяльності у цих справах. На думку науковиці, диференціацію не можна розглядати лише як спрощення або ускладнення процесуальних форм, це поняття має більш глибокий зміст. Наявні в системі кримінального процесу різноманітні самостійні провадження не обов'язково повинні відрізнятися один від одного ступенем складності процесуальних форм, вони можуть відрізнятися і в залежності від їх направленості. Головне, що такі різні провадження пристосовані для різноманітних потреб. Таким чином, поділ проваджень на

основні, додаткові і особливі прямо свідчить про наявність диференціації кримінального процесу [223, с. 19, 21].

Окремі науковці розглядають диференціацію кримінальної процесуальної форми як принцип кримінального провадження [210, с. 10; 52, с. 10]. Так, наприклад, на думку О. О. Сичова принцип диференціації (на відміну від принципу уніфікації, для якого первинними є теоретичні установки та тривалий історичний досвід) опирається здебільшого на емпіричні підстави, що відповідають сучасному історичному моменту. Через диференціацію реалізується спроба відійти від чистоти принципу уніфікації на користь поточним життєвим обставинам [210, с. 10].

Такі погляди вченого викликають заперечення. По-перше, навряд, чи можна говорити про те, що ідею диференціації кримінального провадження можна розцінювати як таку, що має фундаментальне значення для кримінального провадження, є найбільш загальним, вихідним положенням, а, відповідно, може претендувати на статус засади кримінального провадження. По-друге, автор стверджує, що за допомогою цього «принципа» здійснюється відхід «на користь поточним життєвим обставинам». Безумовно, уніфіковане кримінальне провадження не може задовольнити потреби, які динамічно змінюються з плином часу. Але у цьому контексті, мабуть, варто вести мову про певні «тенденції». Дійсно, у розвитку сучасного вітчизняного кримінального процесуального законодавства прослідковується тенденція до подальшої диференціації кримінального провадження, виникнення нових його видів, розширення застосування особливих порядків. Так, протягом останнього десятиріччя сучасні виклики обумовили доповнення КПК України нормами, що урегулювали спеціальне кримінальне провадження (*in absentia*), провадження в умовах воєнного стану, що істотно відрізняються від загального кримінального провадження.

Цікавим видається підхід до визначення сутності диференціації кримінального судочинства, запропонований С. С. Циганенком. Він вважає, що диференціація являє собою один із напрямів розвитку кримінального

процесуального права, що обумовлює використання специфічного методу правового вираження у кримінальній процесуальній формі матеріально-правових і процесуальних умов діяльності його суб'єктів. Її застосування призводить до структуризації процесуальних відносин у вигляді комплексу процесуальних порядків, що відрізняються властивостями і положеннями (провадження по кримінальній справі), який складається із загального і диференційованих порядків кримінального судочинства [246, с. 380]. Крім того, на думку автора, у розкритті сутності диференціації кримінального судочинства ключова роль належить уявленню про кримінальну процесуальну форму, що складається з таких компонентів, як режими, стадії і провадження. Диференціація кримінального судочинства якраз і потребує такого системного елемента, як процесуальне провадження. З такої точки зору кримінальний процес являє собою уже не одне загальне провадження, що складається з обов'язкових для кожної справи стадій, а комплекс, ієрархію його видів, які мають свою специфічну форму і відрізняються своєю стадійністю. Продовжуючи, вчений акцентує увагу на двох типах процесуальних проваджень, що мають своє специфічне призначення: 1) провадження по кримінальних справах, обумовлені матеріальним характером правових відносин в якості свого предмета; 2) спеціальні кримінально-процесуальні провадження. При цьому, структуру кримінального судочинства у предметно-функціональному вираженні складають: 1) загальний порядок кримінального судочинства; 2) диференційовані порядки кримінального судочинства [246, с. 379-382].

Крім того, на наш погляд, варто підтримати іншу думку, висловлену С. С. Циганенком, який пропонує розглядати диференціацію як істотну ознаку порядку кримінального процесу, а також на основі порівняльного аналізу кримінального процесу зарубіжних держав робить висновок, що диференціація давно набула вид стійкого та системо-утворюючого механізму для кримінального судочинства [246, с. 28]. На сьогодні, дійсно, єдність і диференціацію кримінального провадження варто розглядати як конститутивну

ознаку кримінальної процесуальної форми (порядку), які впливають на побудову кримінального процесу.

На особливу увагу заслуговує визначення диференціації кримінальної процесуальної форми, запропоноване В. М. Трофименком. На думку автора, у найбільшій мірі відповідає сутності категорії «диференціація кримінальної процесуальної форми» підхід до її розуміння як способу процесуальної організації, відповідно до якого у системі кримінального процесу автономізуються окремі процесуальні провадження і встановлюються загальний та диференційовані процесуальні порядки їх здійснення [220, с. 180]. Видається вдалим використання у цьому визначенні формулювання «спосіб процесуальної організації», а також вказівка на автономізацію окремих процесуальних проваджень у системі кримінального судочинства.

При цьому автор характеризує диференціацію кримінальної процесуальної форми як функціонально-структурну, що охоплює майже весь кримінальний процес і знаходить свій прояв не тільки в унормуванні особливих порядків кримінального провадження, встановленні додаткових гарантій чи спрощенні процедури, а, перш за все, в наявності у системі кримінального процесу окремих процесуальних проваджень, що розрізняються за предметною спрямованістю, структурованістю та функціональним призначенням. Функціональна диференціація, на думку вченого, знаходить свій прояв у наявності окремих проваджень у системі кримінального процесу, які відрізняються істотними особливостями предмета правового регулювання (матеріальні та процесуальні відносини), що обумовлюють необхідність встановлення того чи іншого порядку здійснення кримінального провадження. Натомість, проявом структурної диференціації кримінальної процесуальної форми є наявність у межах кожного із проваджень, що виступають компонентами системи кримінального процесу, різних порядків здійснення кримінальної процесуальної діяльності, що в сукупності дозволяють вирішити завдання цього провадження в оптимальний спосіб [222, с. 156-157, 348].

Дослідивши доктринальні положення щодо диференціації кримінального провадження в цілому, спробуємо з'ясувати, у чому ж полягає диференціація кримінального провадження власне в суді першої інстанції. Базуючись на підходах В. М. Трофименка і С. С. Циганенка, доходимо до висновку, що провадження в суді першої інстанції відноситься до «основних проваджень» [222, с. 349], тобто проваджень, предметом яких виступають кримінально-правові відносини, пов'язані з встановленням факту наявності/відсутності складу кримінального правопорушення та підстав для притягнення відповідної особи до кримінальної відповідальності. Таке місце провадження в суді першої інстанції в системі кримінального процесу обумовлене функціональною диференціацією.

Кримінальне провадження у суді першої інстанції відповідно до п. 24 ст. 3 КПК України включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення [118]. Вітчизняний законодавець, урегульовуючи порядок судового провадження у першій інстанції (розділ IV КПК України), виокремлює його складові – підготовче провадження (глава 27 КПК України), судовий розгляд (глава 28 КПК України) і судові рішення (глава 29 КПК України). Звертає на себе увагу використання щодо першої складової терміну «провадження», ніби законодавець бажав підкреслити певну її самостійність. До речі, такий підхід піддається критиці у науковій літературі [81, с. 288].

Щодо сутності підготовчого провадження в суді першої інстанції у кримінально-процесуальній доктрині відсутнє єдине бачення. Так, деякі науковці розглядають підготовче судове провадження в суді першої інстанції як перший етап судового провадження [120, с. 4]. Так, Л. В. Карабут вважає, що суд першої інстанції діє в межах однієї стадії судового провадження, а підготовче провадження є лише етапом цієї стадії, бо елементи її структури та змісту не дають можливості віднести її до числа самостійних стадій [100, с. 292-293].

Інша позиція полягає у тому, що підготовче судове засідання в судовому провадженні у першій інстанції є обов'язковою і самотійною стадією кримінального процесу, в якій суд визначає можливість на законних підставах призначати кримінальне провадження (справу) до судового розгляду [119, с. 667]. Так, О. В. Бабаєва відзначає, що підготовче провадження – це самотійна стадія кримінального судочинства, яка має свої притаманні їй завдання, коло суб'єктів, врегульовані строки, рішення, якими вирішуються поставлені завдання та кінцеве рішення, і складається з певних етапів [48, с. 131].

Деякі вчені щодо підготовчого судового провадження вживають як термін «первісний етап судового провадження», так і «стадія судового провадження», «стадія кримінального процесу» [219, с. 138-139].

Ми схилиємось до думки, що підготовче провадження в суді першої інстанції слід розглядати як самотійну стадію кримінального провадження. На наш погляд, у цілях цього дослідження важливо визначити функції, які виконуються у підготовчому провадженні в суді першої інстанції. До прийняття КПК України 2012 року відповідна стадія мала назву «попередній розгляд справи суддею» і, зважаючи на виконувані завдання і значення, в доктрині отримала найменування «процесуального фільтра» [134, с. 275], оскільки щодо досудового розслідування вона була перевірко-контрольною, а щодо стадії судового розгляду – розпорядчо-підготовчою [168, с. 19].

Однак із прийняттям КПК України 2012 року у підготовчому провадженні в суді першої інстанції виконуються не лише контрольна і підготовча функції, а й частково функція правосуддя, яка притаманна стадії судового розгляду. Так, А. Р. Туманянц слушно відзначає, що на стадії підготовчого провадження суд виконує: а) підготовчо-організаційну функцію; б) контрольну функцію, яка знаходить свій прояв в частині реалізації повноважень щодо закриття кримінального провадження у випадку встановлення підстав, передбачених п.п. 4-8 ч. 1 ст. 284 КПК, та повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів

виховного або медичного характеру прокуророві при невідповідності цих рішень вимогам статей 291, 292 КПК; в) функцію правосуддя – у випадках затвердження угоди [117, с. 522].

Дійсно, у випадку, коли угода укладена в стадії досудового розслідування, прокурор невідкладно звертається до суду з обвинувальним актом з підписаною сторонами угодою (ч. 1 ст. 474 КПК України), які розглядаються саме у підготовчому судовому засіданні. У разі відсутності перешкод для затвердження угоди суд ухвалює вирок на підставі угоди. З огляду на це, немає жодних сумнівів, що у наведеному випадку суд виконує функцію правосуддя. Крім того, видається, що функцію правосуддя у цій стадії суд здійснює і у тому випадку, коли розглядає клопотання прокурора про звільнення особи від кримінальної відповідальності і постановляє відповідну ухвалу.

За результатами проведеного опитування 55,4 % респондентів вважають правильним підхід, відповідно до якого кримінальне провадження може бути вирішене по суті в суді першої інстанції уже в стадії підготовчого провадження, 25,4 % – допускають це як виняток, натомість, 19,2 % – вважають такий підхід категорично неправильним, оскільки провадження повинно розглядатись по суті виключно в стадії судового розгляду.

Враховуючи те, що законодавець частково переніс здійснення функції правосуддя зі стадії судового розгляду на стадію підготовчого провадження, на наш погляд, можна вести мову про диференціацію розгляду провадження по суті в суді першої інстанції. Перенесення розгляду питань щодо затвердження угод та звільнення особи від кримінальної відповідальності на більш ранню стадію сприяє економії процесуальних засобів і деякому розвантаженню судової системи. Таким чином, розгляд провадження по суті в суді першої інстанції можна диференціювати на:

1) розгляд у підготовчому судовому провадженні: а) розгляд обвинувального акта з угодою про визнання винуватості або примирення; б) розгляд клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності);

2) розгляд в основному судовому провадженні (судовий розгляд) – розгляд обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, угоди про визнання винуватості або примирення, досягнутої під час судового розгляду.

Структурна диференціація провадження в суді першої інстанції здійснюється з урахуванням посилення і розширення процесуальних гарантій, а також раціоналізації форм провадження за певними критеріями. Як слушно зазначає В. Трофименко, наявність різних форм кримінального провадження, по-перше, створює реальні передумови для ефективного захисту прав і законних інтересів учасників процесу; по-друге, забезпечує ресурсну економію; по-третє, раціоналізує та оптимізує провадження; по-четверте, в окремих випадках сприяє нормалізації психологічної обстановки, врегулюванню кримінально-правового конфлікту [218, с. 249].

Зважаючи на це, цілком логічним видається прагнення законодавців різних держав до диференціації кримінального судочинства, що, як відзначають науковці, є давньою тенденцією, характерною майже для усіх сучасних держав. В основі такого підходу лежить, передусім, цілком зрозуміле прагнення до застосовування таких форм судочинства, які б адекватно відповідали тяжкості і складності кримінального правопорушення, щодо якого здійснюється розгляд, та тим правовим наслідкам, котрі можуть настати у результаті такого розгляду [74, с. 28].

Сучасний кримінальний процес в Україні характеризується тенденцією посилення гарантій прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, що, відповідно, вимагає від осіб, які забезпечують здійснення провадження, додаткових зусиль для його належної організації. Зазначене обумовлює істотне зростання навантаження на судову та правоохоронну системи держави.

А тому безспірним, на наш погляд, є те, що в рамках диференціації кримінальне судочинство потребує оптимізації, яка полягає у пришвидшенні, спрощенні та здешевленні процедур, відмови від невиправданих ускладнень,

більш ширшого використання сучасних досягнень науки та техніки, запровадження диференціації судочинства з урахуванням виду та тяжкості кримінальних правопорушень, інших обставин кримінального провадження. Метою такої оптимізації у кримінальному провадженні є, перш за все, економія процесуальних засобів у нескладних провадженнях та розвантаження органів кримінальної юстиції для більш ретельної їх діяльності у складних провадженнях.

Разом з тим, КПК України у ст. 7, урегульовуючи систему загальних засад кримінального провадження, не згадує про засаду процесуальної економії, ідея якої давно обговорюється у наукових колах [203; 97]). Дійсно, системний аналіз положень КПК України дає можливість дійти до висновку про абсолютно обґрунтоване ставлення до цієї ідеї як повноцінної загальної засади кримінального провадження.

Фундаментальність ідеї процесуальної економії не викликає сумніву, оскільки вона покликана забезпечити раціональність кримінального провадження, швидкість та ефективність його проведення, однак, за умови обов'язкового суворого дотримання прав та законних інтересів осіб, що беруть участь у процесі. Ця ідея спрямована й на виконання завдань кримінального провадження, одним із яких є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. «Швидкість» кримінального провадження якраз і забезпечується за допомогою встановлення максимально раціональної процедури, вільної від формалізму [153, с. 52].

Складові частини засади процесуальної економії містять норми, які урегульовують, зокрема, спрощені особливі порядки кримінального провадження (провадження на підставі угод, провадження у формі приватного обвинувачення, провадження щодо кримінальних проступків тощо). Кримінальне провадження на підставі угод, наприклад, передбачає спрощену і пришвидшену процедуру його вирішення – на стадії підготовчого судового провадження і без фактичного дослідження доказів. Провадження у формі приватного обвинувачення взагалі не може бути розпочате без заяви

потерпілого і безумовно закривається, якщо потерпілий відмовиться від обвинувачення. Провадження щодо кримінальних проступків передбачає скорочені строки досудового розслідування, а також можливість розгляду справи у спрощеному порядку без проведення судового розгляду в судовому засіданні. Такі процедури цілком відповідають положенням Рекомендації № R(87)18 Комітету Міністрів Ради Європи стосовно спрощення кримінального правосуддя [36].

Складові процесуальної економії наявні в усіх стадіях кримінального провадження, у тому числі в його центральній стадії – стадії судового розгляду в суді першої інстанції, в якій допускаються прояви пришвидшення, спрощення провадження, а також його повного вирішення по суті ще до судового розгляду (при затвердженні вироку на підставі угоди, при звільненні обвинуваченого від кримінальної відповідальності).

Виходячи із зазначеного, робимо висновок, що процесуальна економія повинна розглядатися як засада кримінального провадження, яка проявляється у раціональності при використанні визначених законом засобів досягнення завдань кримінального провадження. З огляду на це, вважаємо за необхідне включити до системи загальних засад кримінального провадження, передбачених ст. 7 КПК України, засаду процесуальної економії та унормувати її зміст в окремій статті КПК України.

Варто погодитись із В. М. Трофименком, що на сучасному етапі розвитку кримінального процесуального законодавства диференціація процесуальних форм виступає одним із пріоритетних умов раціонального використання процесуальних засобів, досягнення більшої результативності кримінального провадження з одночасною процесуальною економією [218, с. 244].

Разом з тим, в силу певних об'єктивних причин у кримінальному провадженні може виникати необхідність надання додаткових гарантій прав його учасників, передбачення додаткових процедур, що ускладнюють перебіг кримінального провадження. Такими причинами можуть виступати, наприклад, особливості суб'єкта, щодо якого здійснюється кримінальне провадження

(неповноліття або наявність у нього психічного захворювання), або навіть фізична відсутність такого суб'єкта під час кримінального провадження у зв'язку з намаганням ухилитися від кримінальної відповідальності.

Вікові особливості (інтелектуальні, вольові, емоційні) неповнолітніх осіб обумовлюють потребу посиленого їх захисту у кримінальному провадженні, адже воно саме по собі для них є стресовою ситуацією, що може негативно вплинути на їх подальший розвиток. Як наслідок, з метою нейтралізації такого впливу виникає необхідність залучення додаткових суб'єктів до проведення процесуальних дій. У випадку, якщо провадження здійснюється щодо особи, яка захворіла на психічну хворобу, цілком зрозуміло, що така особа потребує посиленого захисту внаслідок того, що вона не у повній мірі розуміє значення дій, які відбуваються в рамках кримінального провадження. Крім того, такі провадження потребують з'ясування низки додаткових обставин у порівнянні зі звичайним провадженням.

Ускладнення судового провадження може бути викликане й власне самим складом суду, який буде розглядати провадження. Мова йде про участь присяжних і ускладнення, пов'язані з їх залученням і розглядом провадження. Також низку ускладнень викликає необхідність забезпечення нерозголошення у кримінальному провадженні відомостей, які становлять державну таємницю.

Найголовніше при цьому, щоб передбачені кримінальним процесуальним законом ускладнення кримінального провадження були спрямовані на виконання його завдань, а не зайвою перешкодою, яка штучно ускладнює і затягує судочинство. Такі штучні перешкоди не є елементом кримінальної процесуальної форми, а є проявом формалізму, який є однією з причин обмеження прав громадян на доступ до кримінального правосуддя. Зайвий формалізм у реалізації норм кримінального процесуального права призводить до зменшення швидкості процесу. Однак, тут варто підтримати С. О. Касапоглу у тому, що дотримання формальностей (а по суті – законних вимог), які не є надмірними, є корисним для досягнення справедливості у провадженні [102, с. 215].

Як стверджує І. І. Сливич, еволюція процесуальної форми являє собою процес трансформації самостійних процесуальних форм в іншу цілісну форму кримінального провадження, яка історично пов'язана з вихідною формою, перейняла від неї окремі, найбільш суттєві ознаки, але є цілком самостійною в процесуальному плані [198, с. 175].

В. М. Трофименко наводить вдалі приклади еволюції кримінального процесуального законодавства України у напрямку спрощення кримінальної процесуальної форми, впровадження процедур, які меншою мірою обтяжені формальностями та обрядністю, що притаманні загальному порядку здійснення кримінального судочинства. До таких автор, зокрема, відніс провадження на підставі угод, скорочений судовий розгляд тощо [221, с. 70].

Варто зазначити, що результати проведеного опитування демонструють доволі неоднозначне ставлення до доцільності диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції. Так, 56,9 % опитаних підтримують ідею «широкої» диференціації кримінального провадження з метою забезпечення його максимальної ефективності, 23,8 % – вважають, що диференціація кримінального провадження повинна мати місце у виняткових випадках, а 19,2 % – взагалі дотримуються думки, що кримінальне провадження в суді першої інстанції повинно бути уніфікованим.

Враховуючи усе викладене, проблема диференціації кримінального провадження в цілому і судового провадження в суді першої інстанції, зокрема, зважаючи на її складність та різноплановість, повинна вирішуватися на основі чітко визначених критеріїв (підстав), що забезпечать вирішення завдань кримінального провадження, його оптимізацію та ефективність.

У науковій літературі висловлювалися різні бачення щодо критеріїв диференціації кримінального провадження. Зокрема, М. Л. Якуб до таких критеріїв (властивостей) відносив: а) ступінь суспільної небезпечності діяння і тяжкість міри покарання, передбаченої законом; б) ступінь складності справ даної категорії у вирішенні як їх фактичної, так і правової сторони; в) суспільно-політичне значення справ даної категорії; г) значення, яке має

злочин для інтересів окремих осіб, тих чи інших відомств, організацій, підприємств [254, с. 103-104].

Досить розгорнуту класифікацію процесуальних підстав диференціації наводить М.К. Свиридов. До таких підстав він відносить: а) ступінь складності пізнавальної діяльності щодо встановлення всіх обставин справи; б) необхідність чи її відсутність примусового забезпечення належної поведінки обвинуваченого і підозрюваного; в) наявність у обвинуваченого і потерпілого особливих якостей; г) нездатність потерпілого захищати свої права і законні інтереси. Крім того, зазначений автор виділяє і матеріальні підстави диференціації кримінального провадження: а) вид і міра покарання, що можуть бути застосовані до підсудного (застосування більш тяжкого покарання вимагає більш складної процедури обговорення питання про нього); б) особлива суспільна небезпечність обвинуваченого [196, с. 242].

Ще одним критерієм диференціації кримінальної процесуальної форми окремі вчені виділяють співвідношення у провадженні державно-владного начала та диспозитивності [253, с. 16-17], а точніше – засад публічності і диспозитивності. Традиційно вважаються пріоритетними у кримінальному судочинстві публічні засади порівняно з інтересами окремих осіб. Проте найбільшою мірою інтереси потерпілого враховуються у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, яке без скарги останнього не може розпочинатися.

А. В. Смірнов і К. Б. Каліновський вважають, що форми кримінального провадження диференціюються з використанням (разом або окремо) таких критеріїв: а) ступеня суспільної небезпеки злочину; б) ступеня складності провадження у кримінальній справі; в) особливостей особи обвинуваченого; г) наявності волевиявлення обвинуваченого на застосування відповідної процедури; д) поваги до суверенітету іноземної держави [200, с. 654]. З наведених авторами критеріїв викликає заперечення третій, а саме формулювання «особливості особи обвинуваченого», адже, наприклад, неповнолітній, який не досяг віку, з якого настає кримінальна відповідальність,

або особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності чи захворіла на психічну хворобу під час кримінального провадження, не набувають статусу обвинуваченого.

На думку Н. Р. Бобечка диференціація кримінальної процесуальної форми зумовлена: видом та суспільною небезпекою кримінальних правопорушень; їхньою кримінально-правовою кваліфікацією; видом та розміром заходу кримінально-правового характеру, що може бути застосований; особливостями особи підозрюваного (обвинуваченого); його рішеннями і поведінкою під час кримінальної процесуальної діяльності та іншими чинниками [115, с. 57]. На жаль, вчений не наводить виключного переліку критеріїв диференціації кримінального провадження.

Л. М. Лобойко і О. А. Банчук додають, що в основу диференціації кримінальної процесуальної форми можуть покладатися й інші ознаки провадження, зокрема: потреба збереження державної таємниці; необхідність урахування особливостей, пов'язаних з тим, що провадження здійснюється на території України, розташованій поза її межами – на території дипломатичних представництв, консульських установ, на повітряних, річкових чи морських суднах тощо [135, с. 21].

С. С. Циганенко веде мову не про критерії, а про підстави диференціації кримінального провадження, серед яких він виділяє дві категорії:

а) підстави матеріально-правового характеру: ступінь суспільної небезпечності злочину і відповідна йому міра покарання; значення і характер заходів державного примусу, що застосовуються за рішенням суду;

б) формально-юридичні умови (підстави), обумовлені: ступенем складності процесуальних проваджень, до складу яких входить процедура встановлення фактичних обставин кримінальної справи; наявністю певних властивостей в особі, щодо якої здійснюється провадження; значенням, яке має злочин для охоронюваних законом інтересів громадян і організацій [246, с. 380].

Ще більш розвинену систему критеріїв диференціації кримінального провадження, що, на наш погляд, є доволі повною, запропонував В. М. Трофименко, який вважає, що структурна диференціація кримінального процесу здійснюється за трьома критеріями: матеріальним (кримінально-правовим), процесуальним і кримінологічним. За матеріальним (кримінально-правовим) критерієм структурна диференціація кримінальної процесуальної форми здійснюється, на думку науковця, залежно від диференціації кримінального законодавства, що знаходить свій прояв у: а) встановленні різного порядку досудового розслідування і судового провадження у кримінальних провадженнях щодо злочинів і проступків; б) залежності складу суду, який розглядає кримінальне провадження, від можливого покарання, визначеного санкцією статті кримінального закону, за якою кваліфіковано злочин (одноособовий; колегіальний; суд присяжних); в) встановленні диференційованих порядків досудового розслідування і судового розгляду залежно від поділу злочинів за ступенем їх суспільної небезпеки; г) встановленні диференційованого порядку досудового розслідування залежно від кваліфікації злочину.

Натомість, сутність процесуального критерію диференціації кримінальної процесуальної форми зводиться до таких обставин: а) особливі властивості суб'єкта, який вчинив суспільно небезпечне діяння; б) визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини; в) ступінь співвідношення у провадженні державно-владного начала та приватного інтересу; г) вчинення кримінального правопорушення в обмеженому просторі, який є територією України і у якому відсутні органи державної влади, уповноважені здійснювати кримінальне провадження.

Сутність кримінологічного критерію структурної диференціації кримінальної процесуальної форми, на думку В. М. Трофименка полягає, перш за все, у встановленні особливих (диференційованих) порядків здійснення кримінального провадження у зв'язку із існуванням особливих правових

режимів, що діють у місці проведення досудового розслідування і судового провадження [222, с. 351-352].

Х. У. Рустамов зазначає, що різноманітність процесуальних форм пояснюється, у першу чергу, нормами матеріального права. Залежно від категорії вчинених злочинів, їх соціальної небезпечності і обсягу санкцій можливі різні варіанти форм здійснення судочинства. Але водночас, автор слушно підкреслює, що якщо порядок судочинства по деяких окремих категоріях справ повинен володіти відповідними особливостями, то для кожного виду чи навіть роду злочинів не може бути встановлений свій особливий порядок провадження [195, с. 21, 24].

Як бачимо, майже усі науковці більшою або меншою мірою визнають наявність критерію матеріально-правового характеру для диференціації кримінального провадження. Безумовно, з цим варто погодитись. Якщо вести мову про провадження в суді першої інстанції, то на його диференціацію впливають: а) характер вчиненого діяння (кримінальне правопорушення чи суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України), вид та ступінь тяжкості кримінального правопорушення; б) вид (покарання, примусовий захід виховного або медичного характеру) та розмір заходу кримінально-правового характеру, що може бути застосований за вчинення відповідного діяння.

Крім того, враховуючи положення чинного КПК України, на наш погляд, варто виділити й інші (процесуальні) критерії, які обумовлюють диференціацію провадження в суді першої інстанції:

1) наявність в особи, щодо якої здійснюється судове провадження, особливих ознак (властивостей);

2) визнання обвинуваченим вини у вчиненні кримінального правопорушення;

3) наявність досягнутого між сторонами компромісу (угоди) щодо вирішення кримінального провадження;

4) ступінь співвідношення приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні;

5) відсутність обвинуваченого у зв'язку з його ухиленням від кримінальної відповідальності;

6) наявність волевиявлення обвинуваченого, потерпілого щодо застосування диференційованого порядку судового провадження;

7) наявність у провадженні відомостей, які становлять державну таємницю.

Таким чином, з урахуванням зазначених критеріїв диференціація провадження в суді першої інстанції передбачає наявність:

- загального порядку провадження – основного виду кримінальної процесуальної діяльності в суді першої інстанції, що застосовується в усіх випадках, за винятком тих, що передбачають застосування інших диференційованих порядків.

- диференційованих порядків провадження – особливих видів кримінальної процесуальної діяльності в суді першої інстанції, що мають індивідуально-специфічні ознаки. Чинний КПК України у главі 30 прямо вказує на два особливих порядки провадження в суді першої інстанції: спрощене провадження щодо кримінальних проступків і провадження в суді присяжних. Перший із них передбачає спрощення кримінальної процесуальної форми, а другий, навпаки, її ускладнення.

Разом з тим, слід відмітити, що крім згаданих особливих порядків судового провадження в стадії судового розгляду істотні особливості мають й інші особливі порядки кримінального провадження, передбачені розділом VI КПК України. Зокрема, до таких слід віднести: кримінальне провадження на підставі угод (глава 35 КПК України), кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення (глава 35 КПК України), кримінальне провадження щодо неповнолітніх (глава 38 КПК України), кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (глава 39 КПК України), кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну

таємницю (глава 40 КПК України). Ці різновиди кримінального провадження мають свої особливості як в стадії досудового розслідування, так і в стадії судового розгляду. Крім того, ч. 2 ст. 323 КПК України передбачає можливість проведення спеціального (заочного) судового провадження щодо злочинів, зазначених у ч. 2 ст. 297-1 КПК України, яке може здійснюватися за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

Наявність таких диференційованих порядків кримінального провадження в суді першої інстанції дає можливість забезпечити посилений захист прав і законних інтересів учасників процесу (наприклад, у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру, спеціальному судовому провадженні, провадженні в суді присяжних), а також раціоналізувати, оптимізувати, забезпечити економію процесуальних засобів, сприяти урегулюванню кримінально-правового конфлікту [218, с. 249] (наприклад, у кримінальному провадженні на підставі угод, провадженні у формі приватного обвинувачення, спрощеному провадженні щодо кримінальних проступків).

Хоча у науковій літературі традиційно виділяють два напрями диференціації кримінальної процесуальної форми – ускладнення і спрощення [79, с. 241], однак не усі вчені схвалюють такий підхід. Наприклад, В. М. Трофименко вважає, що структурна диференціація кримінальної процесуальної форми не може бути зведена до таких її традиційних проявів, як ускладнення або спрощення процесуального порядку здійснення кримінального провадження, адже такі особливі порядки, як, приміром, кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, кримінальне провадження на підставі угод є нейтральними по відношенню до вказаних двох проявів диференціації [222, с. 351].

Частково погоджуючись з такою позицією, відзначимо, що, наприклад, спеціальному судовому провадженню (*in absentia*), на наш погляд, притаманні ознаки як спрощення, так і ускладнення процесуальної форми, однак воно

більше тяжіє до ускладнених проваджень. Те ж можна сказати і про провадження у формі приватного обвинувачення, провадження на підставі угод, в яких превалює прояв спрощення. Більше того, на практиці непоодинокі трапляються випадки поєднання в межах одного провадження декількох диференційованих порядків, у тому числі з протилежними проявами диференціації. Мова йде, зокрема, про провадження щодо неповнолітнього, з яким укладена угода про визнання винуватості або угода про примирення [148, с. 89-91]. 63,1 % опитаних респондентів також погоджуються із тим, що можливі випадки поєднання ознак спрощення і ускладнення процесуальної форми в межах одного провадження.

Підсумовуючи, запропонуємо власне бачення дефініції диференціації провадження в суді першої інстанції. На нашу думку, це поняття потрібно розуміти як спосіб процесуальної організації провадження в суді першої інстанції, відповідно до якого з урахуванням низки матеріально-правових і процесуальних чинників у межах цього провадження встановлюються загальний та диференційовані процесуальні порядки його здійснення, а також передбачається можливість різностадійного розгляду провадження по суті, що здійснюється з метою оптимізації кримінальної процесуальної діяльності та найбільш ефективного виконання завдань кримінального провадження.

1.2. Історія розвитку інституту диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції

Історично функція правосуддя виникла із зародженням і подальшим розвитком держави. Дослідники слушно стверджують, що поступово в судочинство увійшов сторонній чинник, який поволі обмежив самопоміч сторін і з часом віддав судівництво у треті руки – публічним судам [160, с. 39-40].

У давньоруський період в судочинстві панував приватно-правовий принцип, тобто існував обвинувальний історичний тип кримінального процесу, який характеризувався тим, що головним у процесі було обвинувачення, без

якого провадження не могло бути розпочате, а також змаганням рівноправних сторін перед незалежним від них судом. За твердженням І. Й Бойка, обвинувально-змагальний процес Київської Русі характеризувався активною участю у ньому осіб, зацікавлених у вирішенні тих чи інших конфліктів (позивача і відповідача), де суд виконував функції посередника в судовому процесі [51, с. 73-74].

Звичайно, класичних форм диференціації судового кримінального провадження у ті часи ще не існувало, проте деякі особливості судочинства все ж були. Вони стосувалися, передусім, наявності як общинного, так і княжого суду. У справах про злочини, які зачіпали інтереси пануючої верхівки, використовувалися форми розшукового (слідчого) процесу, а князі та їхні прибічники самостійно здійснювали розслідування і судили злочинців [51, с. 74]. Наприклад, вчені вважають, що ст. 33 Руської Правди (короткої редакції), яка передбачає санкції за фізичне насилля щодо смерда, огнищанина, тіуна чи мечника без дозволу князя, вказує на те, що зазначені у статті особи підлягають суду князя, оскільки тільки він може судити своїх дружинників і слуг [192, с. 62].

Ще однією особливістю давньоруського правосуддя є його альтернативність та, до певної межі, необов'язковість. На ранніх етапах історичного розвитку суспільства державна влада мала миритися з існуванням позасудових засобів вирішення таких конфліктів. Зокрема, княжому суду існувала альтернатива – можливість для сторін укласти мирову угоду чи вирішити справу двобоєм, тобто «Божим судом» [209, с. 78]. Так, важливим засобом розв'язання конфліктів були примирні договори, які містили у собі умови примирення і могли бути укладені між сторонами конфлікту як без ініціювання судового розгляду справи, так і на різних стадіях судового розгляду справи або навіть після нього. Більше того, як стверджують дослідники, відомі випадки, коли договір укладався після винесення рішення судом, з його урахуванням, чи скасовуючи вирок [191, с. 44]. Тобто мова може

йти про зародження праобразу договірної вирішення кримінально-правового конфлікту.

На більш пізніх етапах давньоруського періоду почали виникати і розвиватися інститути судових привілеїв (зокрема, духовних осіб, аристократії), що стали передумовою для виникнення і розвитку церковних і доменіальних судів. Зазначена система сформованих судових органів, загальні засади здійснення судочинства надалі стали основою розвитку судочинства у період перебування українських земель під владою Литви та Польщі.

У литовсько-польський період істотно нових форм диференціації судового кримінального провадження не виникло. Разом з тим, у разі вчинення особливо тяжкого злочину та ухилення відповідача (підозрюваного) від з'явлення до суду, останній негайно повідомляв про це місцеву адміністрацію та ініціював особливу процедуру «виволання». Суть цієї процедури зводилася до того, що виволаний (підозрюваний) оголошувався поза законом, позбавлявся особистих і громадських прав, з ним заборонялося спілкуватися, давати йому притулок; його дружина вважалася вдовою, а діти – сиротами. Відновити себе в правах можна було лише ставши перед гродським судом [209, с. 109].

Варто згадати й про існування судочинства доменіальних судів, яке базувалося на зверхній владі пана над своїми підданими. Особливістю такого судочинства було те, що пан був для підданих суддею у цивільних і менш важливих кримінальних справах. Крім того, він виступав й правовим заступником перед загальними судами у більш важливих кримінальних справах. Сторонні особи не могли безпосередньо позивати підданих, вони мали звертатись до пана з проханням «дати справедливість» з підданого, а у разі, якщо пан не задовольняв їх вимог, вони мали можливість позивати пана до загального суду [160, с. 70].

Козацький період ознаменував істотну демократизацію судочинства у кримінальних справах. Вчені акцентують увагу на тому, що саме в добу Гетьманщини розвинулись засади незалежності суду, рівності перед законом і судом, відкритості і змагальності процесу, прийняття рішень суддею на підставі

доказів і внутрішнього переконання тощо [209, с. 162-163]. У контексті нашої роботи слід диференціювати судочинство Гетьманщини в цілому і судочинство, яке мало місце власне в Запорізькій Січі. В Гетьманщині як суди нижчої інстанції діяли сільські, ратушні, магістратські, сотенні суди. При цьому, залежно від важливості справи існували певні обмеження для нижчих інстанцій стосовно кримінального провадження. Так, нижні судові інстанції передавали важливі кримінальні справи на розгляд полкового суду, обмежуючись лише попереднім слідством, допитом сторін і свідків тощо, а полкові суди мали узгоджувати з Генеральним військовим судом смертні вироки, особливо коли йшлося про «знатних персон» [209, с. 156]. Натомість, «козацькі» суди (військова рада, кошовий отаман, військовий суддя тощо) не входили до ієрархічної системи загальних судів і здійснювали судочинство щодо козаків (січовиків) незалежно від їх соціального походження, віросповідання, майнового стану, особистих заслуг та авторитету, посадового становища тощо. Як і у попередні періоди, функціонувало також духовне судівництво, що поширювалось на кримінальні справи щодо доволі широкого кола так званих «церковних людей».

Більш сучасного вигляду кримінальне судочинство на території України, що перебувала під владою російській імперії, набуло із запровадженням судової реформи 1864 року. Статут кримінального судочинства (далі – Статут) ознаменував демократизацію кримінального провадження, розширив спектр процесуальних прав його учасників, запровадив низку новел, зокрема, тих, що стосувалися диференціації порядку кримінального провадження.

Передусім, варто відзначити, що важливою частиною судової реформи 1864 року було кардинальне спрощення судоустрою, що спричинило, переважно, заснування замість великої кількості судів, що існували для «обслуговування» різних прошарків суспільства, єдиних для усіх загальних судів, які включали загальні судові установи та мирові судові установи.

Розмежовуючи підсудність кримінальних справ зазначеним судовим установам, Статут чітко визначив критерій, який яскраво вказував на

відмінність у відповідних судових провадженнях. Таким критерієм виступав суб'єкт підтримання обвинувачення в суді. Якщо у кримінальних провадженнях, підсудних мировим судовим установам, можливість викриття обвинувачених перед судом надавалась потерпілим від злочинних дій (приватним особам), то у кримінальних провадженнях, підсудних загальним судовим установам, підтримання обвинувачення в суді доручалося прокурорам та їх «товаришам» (заступникам). Таким чином, диференціація судового кримінального провадження обумовлювалася співвідношенням приватних і публічних інтересів.

При цьому, до підсудності мирових суддів відносились провадження щодо проступків, за які могли бути призначені покарання у виді: 1) догани, зауваження; 2) грошові стягнення не більше трьохсот рублів; 3) арешт не більше трьох місяців; 4) ув'язнення в тюрмі не більше одного року (ст. 33 Статуту) [226]. Мирові судді практикували застосовування таких покарань за доволі різноманітні проступки. Наприклад, за залишення дітей без нагляду, що потягло їх смерть, до матері було застосовано догану, а за вчинення крадіжки безпосередні виконавці отримали тюремне ув'язнення строком від трьох місяців до одного року [249, с. 33].

Особливістю кримінальних проваджень у мирових суддів було також те, що у справах, які могли бути припинені примиренням сторін, мировий суддя зобов'язаний був схилити їх до примирення і лише у разі неуспіху – приступати до ухвалення вироку. Примирення обвинуваченого з потерпілим у передбачених законом випадках виступало підставою для закінчення судового переслідування (закриття провадження). У таких провадженнях мировий суддя обмежувався розглядом лише доказів, які були подані чи зазначені сторонами. Тобто спостерігаються елементи медіаційних процедур в рамках кримінального судочинства.

І. Й Бойко, на наш погляд, цілком обґрунтовано наголошує на тому, що порядок розгляду справ мировим суддею був спрощеним [51, с. 673]. Передусім, спрощення у таких провадженнях полягало у тому, що судовому

розгляду не передували стадії дізнання і попереднього слідства. Підставою для початку розгляду, як правило, слугувало звернення до судді приватних осіб – потерпілих від проступків або ж повідомлення поліцейських чи інших представників адміністративної влади. Для розгляду справ мировим суддею були характерні ознаки приватного обвинувачення.

Одним із спрощених порядків судового провадження в суді першої інстанції, закріплений у главі 5 Статуту («Про заочні вироки»), був також заочний судовий розгляд справ. Такий диференційований порядок судового провадження міг застосовуватися за наявності таких двох умов: 1) особа обвинувачувалась у проступку, за вчинення якого призначалося покарання не більш суворе, ніж арешт; 2) якщо обвинувачений не з'явився до суду і не надіслав свого повіреного або, хоч і надіслав його, але у такій справі він сам викликався особисто, тобто його участь була обов'язковою. У такому випадку мировий суддя ухвалював заочний вирок.

Разом з тим, якщо обвинуваченому загрожувало покарання у вигляді ув'язнення в тюрмі, у разі його неявки мировий суддя заочно не міг вирішити питання про винуватість особи і її покарання, а тому відкладав його до приводу розшукуваної особи. При цьому мировий суддя міг ухвалити рішення за позовом про відшкодування шкоди, завданої злочинними діями, за правилами цивільного судочинства.

Можливість ухвалення мировим суддею заочного вироку залежала від поважності причини неявки обвинуваченого. Якщо до ухвалення заочного вироку мировий суддя отримував відомості про те, що причиною неявки обвинуваченого були якісь непереборні перешкоди або про те, що повістка про виклик не була вчасно доставлена, то він приймав рішення про відкладення розгляду справи і викликав обвинуваченого на інший час, про що ставив його до відома. У тому випадку, коли обвинувачений, який пропустив визначений для явки термін, але все ж прибув до суду до ухвали вироку по суті справи, суддя допускав його до надання усних пояснень. Ухвалений пізніше вирок у такому разі цілком логічно не вважався заочним [150, с. 200].

Копія заочного вироку надсилалася обвинуваченому. Протягом двох тижнів з часу вручення копії заочного вироку обвинувачений мав право з'явитися до мирового судді і подати відзив (заяву) про новий розгляд справи. Із прийняттям такого відзиву (заяви) мировий суддя призначав день для явки сторін для нового розгляду. У разі повторної неявки обвинуваченого мировий суддя покладав на нього грошове стягнення, а вирок, ухвалений заочно щодо нього, набував законної сили.

Варто наголосити, що заочний судовий розгляд стосувався лише провадження в мирових судових установах. В загальних судових установах ухвалення заочних вироків не допускалося, оскільки вважалося, що це не відповідає корінним засадам судових перетворень, запроваджених реформою, і призвело б до звуження розгляду справ без надання підсудним належних засобів для виправдання [137, с. 355]. З огляду на це, у разі неявки обвинуваченого в судові засідання провадження судом зупинялося і вживалися заходи до його розшуку та приводу до суду.

Хоча у нормах Статуту практично не містилися положення, які регулювали відмінності власне самого судового розгляду справ у заочному порядку, однак впевнено можна виділити певні особливості, які чітко диференціюють це провадження в цілому: 1) можливість здійснити судовий розгляд і притягнути до кримінальної відповідальності обвинуваченого, який ухиляється від явки до суду, без його особистої участі у процесі; 2) можливість обвинуваченого не лише оскаржити заочний вирок до вищої інстанції, а й подати заяву про новий розгляд справи за його участі; 3) недопустимість заочного судового розгляду у провадженнях, в яких обвинуваченому загрожують суворі покарання.

Певні елементи спрощення були наявні також і в рамках загального порядку судового розгляду. Мова йде про скорочене судове слідство, суть якого зводилась до відмови у визначених законом випадках від дослідження доказів. Так, під час здійснення судового слідства в окружному суді після короткого викладу суті обвинувачення головуючий суду з'ясовував в

обвинуваченого, чи визнає він свою вину у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому ст. 681 Статуту чітко урегульовувала, що у випадку визнання винуватості, якщо воно не викликало жодних сумнівів, суд міг не здійснювати подальшого дослідження доказів і перейти до заключних дебатів [226]. В іншому разі, у тому числі й у випадку часткового визнання винуватості, судове слідство проводилося у повному обсязі.

Ще однією новелою Статуту кримінального судочинства, яка ознаменувала його демократизацію і відхід від інквізиційного процесу, було запровадження суду присяжних. Тобто, крім спрощених форм судового провадження, Статут передбачив і ускладнений порядок, обумовлений залученням представників народу до здійснення правосуддя. Зокрема, ст. 201 Статуту передбачала, що справи про злочини чи проступки, за вчинення яких у законі передбачено призначення покарання, пов'язане з позбавленням чи обмеженням станових прав, ведуться окружним судом за участю присяжних засідателів.

Прихильники суду присяжних під час підготовки реформи підкреслювали, що умовами, які заслуговують на довіру до такого суду, є: 1) відокремлення у кримінальних справах питання про винуватість від питання про покарання із наданням права вирішення кожного з них особливим суддям; 2) багаточисельність суддів, котрі беруть участь у вирішенні справи; 3) широке право відводу суддів як обвинуваченим, так і обвинувачем. При цьому, окреслюючи переваги суду присяжних, зазначалося, що якщо право вирішення питань про винуватість і покарання належить одним і тим самим суддям, то суди часто намагаються визначити ступінь вини таким чином, щоб підсудний підлягав тому покаранню, яке судді хотіли щодо нього застосувати. Цим, відповідно, викривляється правильність вироку [208, с. 95].

Присяжні засідателі для роботи в окружних судах обиралися земськими комісіями. Як правило, в список присяжних включались люди, які мали повагу і довіру співвітчизників. Загальний список присяжних публікувався в місцевих відомостях [101, с. 54].

В судовому провадженні за участю присяжних засідателів головуючий суду зобов'язаний був пояснити присяжним: 1) суттєві обставини справи та закони, що стосувалися визначення ознак злочину чи проступку, що розглядалися; 2) загальні юридичні підстави для судження про силу доказів, наведених на користь та проти підсудного. При цьому головуючий не повинен був у своїх поясненнях виявляти власної думки щодо винуватості чи невинуватості підсудного, а також наводити обставини, що не були предметом судового дослідження. Як стверджує І. Й Бойко, після закінчення основного розгляду справи головуючий оголошував свій висновок, в якому коротко викладав хід розгляду справи, нагадував про отримані докази, роз'яснював юридичну кваліфікацію дій підсудного органом попереднього слідства, популярно витлумачував юридичні терміни та поняття, з якими можуть зіткнутися присяжні, нагадував порядок самої наради і голосування при ухваленні ними рішення [51, с. 736].

Закінчував свої пояснення головуючий суду нагадуванням присяжним засідателям того, що вони повинні визначити винуватість чи невинуватість підсудного за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на обговоренні в сукупності усіх обставин справи, а також того, що у разі засудження підсудного вони можуть за наявності достатніх для цього підстав визнати його таким, що заслуговує на поблажливість.

Таким чином, у нарадчій кімнаті присяжні засідателі повинні були обов'язково дати відповідь на такі питання: 1) чи було вчинено злочин чи проступок; 2) чи винуватий у його вчиненні підсудний; 3) чи діяв він з умислом. Крім того, присяжні з власної ініціативи могли підняти і вирішити питання про те, чи заслуговує підсудний на поблажливість.

Важливим було питання про те, за яких результатів голосування рішення присяжних вважалося прийнятим. У ході підготовки реформи висувалась пропозиція ввести систему 2/3 голосів (8 з 12), однак воно не було прийняте, передусім, з міркувань «переваги одноголосного вердикту». Вважалося, що вимога одноголосності від присяжних спонукає їх до ретельного дослідження

справи, адже у жодному разі вони не можуть відбутися одним лише озвученням своєї думки, а повинні підтримувати її у диспуті зі своїми колегами [193, с. 335].

Дійсно, остаточно ст. 813 Статуту була сформульована таким чином, що присяжні засідателі повинні були схилити свої думки до одноголосного рішення. Разом з тим, якщо за наслідками наради розбіжності між думками присяжних все ж не усувалися, то відповідні питання мали вирішуватися більшістю голосів. У разі поділу голосів порівну приймалася та думка, яка була на користь підсудного. Аналогічний підхід використовувався і для вирішення питання про те, чи заслуговує підсудний на поблажливість: якщо було отримано шість позитивних голосів, то старшина присяжних до відповідей додавав «Підсудний за обставинами справи заслуговує поблажливості». Як бачимо, у тогочасному законодавстві яскраво проявляється один із елементів презумпції невинуватості – тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого.

Надалі усі наступні питання, пов'язані з ухваленням вироку, у тому числі й призначення покарання, вирішувались професійним (коронним) суддею. Таким чином, в судовому провадженні за участю присяжних засідателів Статутом було розмежовано повноваження присяжних і повноваження професійних суддів, тобто був запроваджений «класичний» суд присяжних, який сприяв уникненню обвинувального ухилу у кримінальному провадженні, стимулював змагальність судочинства, забезпечував реалізацію презумпції невинуватості.

На відміну від сучасного вітчизняного провадження в суді присяжних, яке можливість його здійснення ставить у залежність від бажання обвинуваченого, аналізоване процесуальне законодавство не передбачало такого вибору, тобто суд присяжних за відповідною категорією злочинів і проступків виступав єдиною, безальтернативною формою кримінального судочинства.

Варто відзначити, що Статут кримінального судочинства окремо урегулював винятки з загального порядку кримінального судочинства

(книга 3). До таких винятків відносились провадження: 1) по кримінальних справах, що проводились за участю духовного відомства, зокрема щодо злочинів проти віри та інших, поєднаних з порушенням церковних правил, а також щодо злочинів, вчинених духовними особами; 2) щодо державних злочинів; 3) щодо посадових злочинів; 4) по кримінальних справах, які відносилися до різних сфер адміністративного управління, зокрема, щодо злочинів проти майна і доходів казни, а також щодо злочинів проти суспільного благоустрою; 5) по кримінальних справах змішаної (військової і цивільної) підсудності.

Не дивлячись на усі позитивні моменти судової реформи 1960 року, варто відзначити і деяку її непослідовність, зокрема в частині функціонування духовних (церковних), військовий судів, судів за участю станових представників. Розробники реформи та влада так і не наважилися повністю ізолювати суди від впливу станових інтересів, у тому числі й духовенства.

Статут розмежовував провадження в духовному (церковному) суді і світському (кримінальному). Зокрема, справи щодо злочинів і проступків, за які в якості покарання було передбачено лише церковне покаяння або відсилання винуватого до духовного суду (наприклад, відступлення від православної віри, невиконання настанов церкви, примушування до шлюбу, деякі випадки перелюбу тощо), розглядалися виключно останнім. Порядок розгляду таких справ Статутом не регулювався. Варто відзначити, що зараз переважна більшість наведених діянь не є кримінально протиправними і не тягнуть юридичної відповідальності.

Натомість, коли особа обвинувачувалась у вчиненні злочину, за який було передбачене подвійне покарання – церковне і кримінальне, розгляд справи проводився кримінальним судом за загальними правилами судочинства з деякими передбаченими особливостями. Так, після винесення вирок обов'язково повинен був повідомлятися духовному начальству з метою передання засудженого церковному покаянню. У разі розгляду справи щодо злочинів проти православної віри в окружному суді із залученням присяжних

засідателів, останні мали обиратися виключно з осіб православного віросповідання.

Подібний підхід спостерігався й стосовно провадження щодо злочинів, вчинених представниками духовенства (духовними особами). Справи щодо порушення духовенством обов'язків, установлених церковними правилами, підлягали розгляду духовним судом. Однак, у разі вчинення ними злочинів, підсудних кримінальному суду, провадження здійснювалося на загальних засадах з окремими особливостями. Наприклад, у разі розгляду справи щодо представників духовенства судом за участю присяжних засідателів, для зазначеної категорії обвинувачених встановлювались додаткові гарантії – подання єпархіальним начальством висновку (думки) щодо слідчих актів. Під час судового провадження така думка могла бути озвучена, однак вона не обмежувала суд в ухваленні вироку за вердиктом присяжних засідателів.

Судочинство щодо військовослужбовців, які вчинили кримінальні правопорушення, теж характеризувалося особливостями. Тогочасне законодавство виходило із необхідності функціонування військових судів, підсудність яких визначалася виключно статусом особи правопорушника безвідносно до роду злочинного діяння. Вважалося, що військовослужбовців можуть судити лише військові суди «в силу відособленості армії від усього народу» [193, с. 382]. Статут не регламентував судове провадження у військових судах, однак окремі його норми вирішували спірні моменти підсудності військових і загальних (кримінальних) судів. Так, якщо у вчиненні злочину, що не відносився до порушень законів дисципліни і військової служби, обвинувачувалися разом із цивільними особами військовослужбовці, то справа розглядалася загальним (кримінальним) судом на загальних засадах з певними додатковими гарантіями. Натомість, у випадку вчинення порушення законів дисципліни і військової служби разом із військовослужбовцями цивільними особами справа підлягала розгляду військовим судом.

Ще одним середньовічним пережитком, від якого не змогли позбавитися розробники судової реформи, був вплив вищих станів (прошарків) суспільства

на здійснення правосуддя у деяких категоріях кримінальних проваджень. Зокрема, справи про державні злочини, по суті ставились під контроль представників основних станів – для їх розгляду до професійних суддів приєднувалися передбачені Статутом чотири станові представники (губернський і повітовий представники дворянства, міський голова і волосний старшина). У разі одночасного розгляду декількох злочинів за сукупністю, з яких деякі відносились до державних, усі вони підлягали підсудності суду, до складу якого входили станові представники. Станові представники брали участь в ухваленні вироків, користуючись тими ж правами, що й професійні судді: при ухвалі вироків вони засідали усі разом і вирішували питання як винуватості чи невинуватості підсудного, так і питання щодо покарання, яке необхідно йому призначити.

Певна специфіка кримінального провадження спостерігалась і щодо розгляду справ про посадові злочини. Передусім, варто відзначити відсутність чіткого розмежування дисциплінарної і кримінальної відповідальності у тогочасному законодавстві. Відповідно до ст. 1066 Статуту покарання і стягнення за порушення службових обов'язків могли накладатися як начальством по службі (зауваження, догани, вирахування із жалування, переведення на нижчу посаду, звільнення з посади, арешт до семи днів), так і судом (інші покарання і стягнення). При цьому особа, яка була піддана покаранню або стягненню начальством, могла просити про передання справи на розгляд суду.

Залежно від рівня (посади) службовця закон визначав підсудність справи, яка могла розглядатися: 1) окружним судом; 2) судовою палатою; 3) касаційним департаментами Сенату; 4) Верховним кримінальним судом. Встановлювалися й певні процедурні особливості судового провадження. Зокрема, начальству, у підпорядкуванні якого перебував підсудний, надавалась можливість подати в суді свої пояснення, однак суд не був ними зв'язаний при вирішенні справи. Також при ухваленні вироків суд був зобов'язаний завжди розглядати послужні списки підсудних службових осіб з метою визначитися, чи не заслуговують

останні особливої поблажливості внаслідок тривалої, бездоганної служби або наявності інших заслуг.

На західно-українських землях, які у відповідний період входили до складу Австрії, головним законодавчим актом, що регулював кримінальні процесуальні відносини, був австрійський Кримінально-процесуальний кодекс 1873 року, який з невеликими змінами діяв до жовтня 1918 року [243, с. 418]. Австрійський КПК, як і Статут кримінального судочинства, містив досить велику кількість демократичних, прогресивних положень, у тому числі й таких, які стосувалися диференціації судового кримінального провадження.

Так, австрійський КПК 1873 року передбачав можливість заочного розгляду кримінальної справи. Така можливість обумовлювалася ступенем тяжкості справи (якщо присутність підсудного не була необхідною з огляду на тяжкість справи) і розміром покарання, яке могло бути призначене обвинуваченому (якщо йому загрожувало не більше п'яти років позбавлення волі). За таких обставин суд мав право заочно винести обвинувальний вирок, копію якого вручали обвинуваченому. Однак, якщо обвинувачений був відсутнім під час судового розгляду з поважних причин, він мав можливість оскаржити такий вирок. У разі, якщо крайовий суд підтверджував істотність причин відсутності обвинуваченого, матеріали передавалися для повторного розгляду справи у Вищий крайовий суд [63, с. 171]. Таким чином, заочний розгляд кримінальних проваджень розглядався як спосіб прискорення судочинства.

Також австрійський КПК 1873 року передбачав і ускладнені провадження, зокрема, провадження в суді присяжних. Спроби запровадження судів присяжних в Галичині були ще до прийняття КПК 1873 року, вони були покликані розглядати справи про тяжкі злочини, зокрема, «політичні правопорушення» (наприклад, справи про повстання і зловживання друкованим словом). Однак з прийняттям нового КПК 1873 року суди присяжних розпочали повноцінно функціонувати. Як стверджує Т. І. Галабурда, у їх компетенції перебував розгляд понад двадцяти видів тяжких злочинів (крім тих, про які

згадувалося вище, суди присяжних стали розглядати й справи, де обвинуваченому загрожувало понад 5 років ув'язнення). При цьому присяжним згідно з австрійським законодавством міг бути громадянин Австро-Угорщини не молодше 30-річного віку з усією повнотою громадянських прав, не судимий, котрий вмів читати й писати, платив податки (в межах 10–20 зол.). Залучення особи як присяжного вважалося громадянським обов'язком, від якого без поважної причини не можна було відмовитися. Були передбачені й підстави, за наявності яких особа не могла бути присяжним, зокрема, коли: 1) з якоюсь стороною процесу її пов'язували певні стосунки, які впливали на безсторонність; 2) за інформацією обвинуваченого вона могла отримати від результату судового процесу певну вигоду (або ж зазнати шкоди); 3) вона була свідком, захисником, обвинувачем або попередньо брала участь як присяжний у даній справі; 4) вона перебувала під кримінальним слідством. Крім того, присяжними не могли бути урядовці, військові, священники, вчителі народних шкіл (але не середніх і вищих), поштарі, залізничники, особи, котрі не служили в армії, депутати крайових сеймів, лікарі, аптекарі, особи, яким виповнилося 60 років [63, с. 172-173].

Присяжні приймали рішення у спеціальній нарадчій кімнаті. Ухвалюючи вердикт, присяжні голосували шляхом підняття руки. Вердикт, що підтверджував вину чи обставини, які обтяжували вину, вважався дійсним, якщо його ухвалили 2/3 усіх присяжних. Правового значення вердикт набував після його проголошення в залі судового засідання. Після проголошення вердикту головуючий призначав час оголошення вироку, в якому викладалось призначене покарання [51, с. 736].

В австрійському КПК 1873 року містились зародки сучасного провадження у формі приватного обвинувачення. Так, скарги, які вносились до суду, поділялися на публічні і приватні. Приватну скаргу можна було подати протягом шести тижнів з моменту, коли потерпілий дізнався про порушення його прав. У приватній скарзі зазначався лише факт вчинення злочину і бажання потерпілого покарати злочинця, інших особливих юридичних

елементів чи реквізитів не вимагалось [51, с. 732]. У разі, якщо потерпілим був малолітній, він міг подати скаргу через представника, а також мав право її відкликати.

Також варто зауважити, що певна диференціація провадження відбувалась і за критерієм суб'єкта вчинення злочину (наприклад, якщо злочин вчинено неповнолітнім або військовим). Такі особливості урегульовувалися окремими актами: розпорядженням міністра юстиції про розгляд кримінальних справ щодо неповнолітніх (1908 р.), військовим кримінально-процесуальним кодексом (1912 р.).

У період відновлення української державності (1917-1920 р.р.) під час судового провадження продовжували керуватися законодавством Російської імперії (Статутом кримінального судочинства 1864 р.) та Австрії (КПК 1873 р.). Однак варто наголосити, що перебування УНР і ЗУНР в умовах військових конфліктів наклало відбиток на кримінальне судочинство – запроваджувались військові суди (трибунали), які здебільшого повинні були розглядати справи щодо військовослужбовців, а також справи щодо мешканців ворожих територій, захоплених під час війни за умови відсутності на них загальних судів.

У радянський період форма кримінального судочинства була обумовлена існуючим політичним режимом. На початковому етапі становлення радянської влади в Україні (1918-1960 р.р.) були запроваджені народні суди і революційні трибунали. У низці тогочасних нормативних актів (Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УСРР 1919 р., Положення про народний суд 1920 р., Інструкція наркомюсту УСРР «Про судочинство» 1919 р. [95, с. 459]) зазначалися процесуальні особливості у діяльності вказаних судових органів.

Так, революційні трибунали розглядали справи особливої важливості щодо контрреволюційних злочинів, державної зради, шпигунства, мародерства, саботажу, зловживання владою, бандитизму, розбійництва, пограбування та деяких інших злочинів. Для вирішення справ у народному суді, крім постійного

народного судді, залучалися засідателі, кількість яких залежала від виду злочину, який розглядається. Народному судді з шістьма засідателями були підсудні справи про посягання на життя людини, згвалтування, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, розбій, грабіж, підробку документів, а народному судді з двома засідателями – решта кримінальних справ [51, с. 850-851].

На початку 20-х років XX століття була проведена кодифікація кримінально-процесуального законодавства УСРР, результатом якої було затвердження першого КПК УСРР. Окремий розділ КПК УСРР 1922 р. мав назву «Окремі судочинства» і урегульовував специфічні провадження: ухвалення заочних вироків; чергові камери народного суду; судочинство в особливих сесіях народних судів; ухвалення судових наказів. Спеціальний розділ КПК УСРР також регулював порядок судочинства у революційних трибуналах.

Після входження УСРР до складу СРСР були ухвалені Основи кримінального судочинства СРСР і союзних республік 1924 р., які жодним чином не урегульовували диференційованих порядків кримінального провадження. З урахуванням цього акту у 1922 році був прийнятий новий КПК УСРР, який великою мірою відтворював положення попереднього кодексу. Разом з тим, КПК УСРР 1927 року передбачив розгляд деяких справ надзвичайними судами у порядку виключної підсудності. Зберігалися також і революційні трибунали [51, с. 856].

У 30-х роках XX століття в СРСР були прийняті нормативні акти, які остаточно створили умови для подальших масових репресій – постанова ЦВК СРСР «Про надзвичайний порядок судочинства у справах про терористичні акти» 1934 р. і постанова ВУЦВК «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу УСРР» 1934 р. Інструментами таких репресій стала система органів із функціями надзвичайного (позасудового) розгляду кримінальних справ – «двійки», «трійки», особливі наради, особливі комісії, діяльність яких була спрямована на прискорений розгляд справ за вигаданими політичними обвинуваченнями. Жодного відношення до диференціації

судового провадження (у тому числі його спрощення) таке псевдосудочинство не мало. Як наслідок, протягом тривалого періоду у радянській науці кримінального процесу сформувалось і панувало негативне ставлення до спрощення кримінального провадження, як і до можливості його диференціації в цілому.

Так новий КПК УРСР, прийнятий 28 грудня 1960 року, майже не передбачав диференціації провадження в суді першої інстанції. Лише розділ 6 цього кодексу був присвячений застосуванню примусових заходів медичного характеру, зокрема, ст.ст. 419-421 урегульовували порядок судового розгляду справ про застосування примусових заходів медичного характеру і прийняття відповідних судових рішень. Також ст.ст. 27, 251 урегульовували особливості притягнення до кримінальної відповідальності не інакше, як за скаргою потерпілого (справ приватного обвинувачення). Разом з тим, із розвитком наукової думки про доцільність диференціації кримінального судочинства вносились зміни і до кримінального процесуального закону. Так, наприклад, у 1971 році КПК УРСР було доповнено розділом 8 про особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх.

КПК України 2012 року ознаменував новий підхід законодавця до диференціації кримінального провадження в цілому і в суді першої інстанції, зокрема. Розділ VI КПК України урегулював низку особливих порядків кримінального провадження. Крім того, глава 30 КПК України окремо передбачає особливі порядки провадження в суді першої інстанції. Пізніше кодекс було доповнено нормами про спеціальне кримінальне провадження (*in absentia*) та особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану. Таким чином, чинний КПК України відобразив стійку тенденцію до диференціації кримінального провадження.

Підводячи підсумок історичного огляду розвитку інституту диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції, відзначимо, що можливість такої диференціації у різні історичні періоди великою мірою

залежала від розвитку кримінального процесуального законодавства та політичного режиму, що мав місце у відповідний період.

На наш погляд, можна запропонувати періодизацію розвитку інституту диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції, яка включає такі періоди:

1) ранній період – характеризується відсутністю класичних проявів диференціації судового кримінального провадження та виникненням перших особливостей судочинства, які, переважно були пов'язані з підсудністю окремих справ різним судам (княжому, церковному, доменіальному, козацькому тощо), і охоплює часи Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, перебування українських земель під литовсько-польською владою, а також часи Гетьманщини;

2) період розвитку – характеризується істотним реформуванням кримінального судочинства, запровадженням демократичних положень, чітким урегулюванням окремих спрощених та ускладнених проваджень в суді першої інстанції (пов'язаний із прийняттям і дією Статуту кримінального судочинства 1864 р. і австрійського Кримінально-процесуального кодексу 1873 р.);

3) радянський період – характеризується запровадженням революційних судових установ, надзвичайних (позасудових) органів, діяльність яких була спрямована на прискорений розгляд справ за вигаданими політичними обвинуваченнями, внаслідок чого на довгий час сформувалось негативне ставлення до ідеї диференціації кримінального провадження;

4) сучасний період – характеризується становленням стійкої тенденції до диференціації кримінального провадження (запровадження низки особливих проваджень, що відрізняються ознаками спрощення або ускладнення процесуального порядку), що знайшла своє чітке унормування у кримінальному процесуальному законодавстві (КПК України 2012 р.).

Висновки до розділу 1

Диференціацію провадження в суді першої інстанції запропоновано розуміти як спосіб процесуальної організації провадження в суді першої інстанції, відповідно до якого з урахуванням низки матеріально-правових і процесуальних чинників у межах цього провадження встановлюються загальний та диференційовані процесуальні порядки його здійснення, а також передбачається можливість різностадійного розгляду провадження по суті, що здійснюється з метою оптимізації кримінальної процесуальної діяльності та найбільш ефективного виконання завдань кримінального провадження.

Провадження в суді першої інстанції відноситься до основних проваджень, тобто проваджень, предметом яких виступають кримінально-правові відносини, пов'язані з встановленням факту наявності/відсутності складу кримінального правопорушення та підстав для притягнення відповідної особи до кримінальної відповідальності.

Висловлено думку, що розгляд провадження по суті в суді першої інстанції можна диференціювати на:

1) розгляд у підготовчому судовому провадженні: а) розгляд обвинувального акта з угодою про визнання винуватості або примирення; б) розгляд клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності);

2) розгляд в основному судовому провадженні (судовий розгляд) – розгляд обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, угоди про визнання винуватості або примирення, досягнутої під час судового розгляду.

До матеріально-правових критеріїв диференціації провадження в суді першої інстанції віднесено: а) характер вчиненого діяння, вид та ступінь тяжкості кримінального правопорушення; б) вид та розмір заходу кримінально-правового характеру, що може бути застосований за вчинення відповідного діяння. Серед процесуальних критеріїв, які обумовлюють диференціацію провадження в суді першої інстанції, виокремлено: 1) наявність в особи, щодо

якої здійснюється судове провадження, особливих ознак (властивостей); 2) визнання обвинуваченим вини у вчиненні кримінального правопорушення; 3) наявність досягнутого між сторонами компромісу (угоди) щодо вирішення кримінального провадження; 4) ступінь співвідношення приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні; 5) відсутність обвинуваченого у зв'язку з ухиленням його від кримінальної відповідальності; 6) наявність волевиявлення обвинуваченого, потерпілого щодо застосування диференційованого порядку судового провадження; 7) наявність у провадженні відомостей, які становлять державну таємницю.

З урахуванням зазначених критеріїв диференціація провадження в суді першої інстанції передбачає наявність загального та диференційованих порядків провадження. Диференційовані порядки провадження в суді першої інстанції відрізняються ознаками спрощення або ускладнення чи поєднанням обох цих ознак. Більше того, на практиці непоодинокі трапляються випадки поєднання в межах одного провадження декількох диференційованих порядків, у тому числі з протилежними проявами диференціації.

Ідея диференціації кримінального провадження пройшла тривале становлення як у доктрині кримінального процесу, так і на рівні законодавства. Можливість диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції у різні історичні періоди великою мірою залежала від розвитку кримінального процесуального законодавства та політичного режиму, що мав місце у відповідний період.

На основі історичного огляду розвитку інституту диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції запропоновано періодизацію розвитку інституту диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції, яка включає такі періоди: 1) ранній період; 2) період розвитку; 3) радянський період; 4) сучасний період.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ СПРОЩЕНИХ ПОРЯДКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

2.1. Сутність та особливості спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків

Спрощення судового провадження є одним із напрямів диференціації провадження в суді першої інстанції. Ознаки спрощених проваджень в суді першої інстанції, на наш погляд, мають: 1) судові провадження щодо кримінальних проступків; 2) судові провадження на підставі угод; 3) судові провадження у формі приватного обвинувачення [155, с. 81-83]. Власне, у контексті судового провадження щодо кримінальних проступків сам законодавець у назві § 1 глави 30 КПК України вживає слово «спрощене». Воно істотно відрізняється від загального порядку судового провадження, оскільки суттєво прискорює судовий розгляд, економить процесуальні ресурси, однак, натомість, й обмежує реалізацію деяких засад кримінального провадження та процесуальних гарантій [152, с. 26-27].

У процесуальному сенсі «спрощене судочинство» (англ. «summary proceedings») означає спрощений порядок, який прискорює судовий розгляд з метою забезпечення більш високої ефективності системи кримінального правосуддя і зведення до мінімуму витрат, вирішуючи тим самим завдання процесуальної економії [213, с. 134]. Здебільшого, спрощений порядок судового провадження застосовується для розгляду кримінальних правопорушень, що не становлять значної суспільної небезпеки.

Спрощені провадження властиві багатьом державам світу, у тому числі континентальній і англо-саксонській правовим системам. У цілому, проведення спрощеного судового провадження може мати місце, якщо обвинувачений добровільно дав згоду на подібний спрощений судовий розгляд. І. В. Гловюк, зважаючи на це, називає такі провадження «консенсуальними процедурами»

[67, с. 69]. М. Шкуліч (Milan Škulić), з цього приводу також зазначає, що більшість спрощених форм кримінального провадження передбачають відповідне «співробітницьке» ставлення підсудного до такої форми кримінального провадження [40, с. 92].

Необхідність спрощення кримінального провадження підкреслюється у документах міжнародних інституцій, членом яких є Україна. Зокрема, варто звернути увагу на положення Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи «Стосовно спрощення кримінального правосуддя», в якій, серед іншого, зазначено, що якщо конституційні та правові традиції дозволяють, слід запровадити процедуру «визнання провини», яка вимагатиме від обвинуваченого з'явитися до суду на початковій стадії правосуддя, щоб публічно заявити, що він погоджується з пред'явленим обвинуваченням або відкидає звинувачення проти нього. У таких випадках суд першої інстанції повинен мати можливість прийняти рішення про негайний перехід до розгляду справи цього правопорушника та призначення адекватного покарання [36].

Варто звернути увагу на те що зазначений документ рекомендує, щоб визнання вини обвинуваченим здійснювалося в суді на початковій стадії правосуддя. Разом з тим, практика зарубіжних країн у цьому плані є досить різноманітною.

Так, у Франції у провадженнях про злочини, за які передбачено основне покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі на строк до п'яти років, районний прокурор може з власної ініціативи або на прохання сторони захисту застосувати процедуру явки за попереднім визнанням провини (ст. 495-7 КПК Франції). Якщо у присутності свого захисника особа приймає запропоноване покарання, вона негайно доставляється до голови окружного суду або призначеного ним судді, який заслуховує особу та її захисника. Після перевірки правдивості фактів та їх правової кваліфікації, суддя може прийняти рішення про затвердження покарань, запропонованих прокурором. У такому разі суддя того ж дня ухвалює вмотивоване рішення (ст. 495-9 КПК Франції). Наказ, яким суддя затверджує запропоноване покарання, установлює, по-перше, те, що

відповідна особа в присутності свого захисника визнала обвинувачення, а по-друге, що ці покарання є обґрунтованими з огляду на обставини правопорушення та особу винного. Такий наказ має силу обвинувального вироку і підлягає негайному виконанню (ст. 495-11 КПК Франції) [14].

У ФРН спрощене судове провадження можливе у випадку вчинення менш тяжких злочинів за письмовим клопотанням прокуратури, яка подає його, якщо за результатами розслідування не вважає необхідним проведення основного слухання. Судове рішення у такому разі ухвалюється у формі письмового спрощеного наказу про стягнення без проведення основного слухання. Від суду також не вимагається проводити й попереднє заслуховування обвинуваченого (ст. 407 КПК ФРН) [27].

КПК Естонії передбачає, що у випадку, якщо прокурор вважає за можливе застосувати в якості основного покарання грошове стягнення, обставини предмета доказування з'ясовані, то суд за клопотанням прокуратури може розглянути кримінальну справу у наказному провадженні. У такому разі обвинувальний акт і матеріали кримінальної справи направляються до суду, а копії акта надаються обвинуваченому і його захиснику, які протягом десяти днів можуть подати до суду письмову позицію щодо розгляду кримінальної справи. Якщо суддя погоджується з висновками про доведеність обвинувачення і мірою покарання, зазначеними в обвинувальному акті, він складає вирок. При цьому стороні захисту надається важлива гарантія – право протягом п'ятнадцяти днів після отримання такого вироку подати клопотання про розгляд кримінальної справи в загальному порядку (ст.ст. 251, 252, 254 КПК Естонії) [12].

У ст. 787 КК Канади (який регулює і процесуальні відносини) передбачено, що, якщо інше не передбачено законом, в порядку спрощеного судочинства особі можна призначити покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше 5000 доларів або позбавлення волі на строк не більше двох років, або обидва ці покарання. У порядку спрощеного судочинства обвинувачений повинен з'явитися до суду особисто або через адвоката, але суд може вимагати

від нього особистого з'явлення. У разі прибуття обвинуваченого в судові засідання йому викладається суть висунутого проти нього обвинувачення і з'ясовується: 1) чи визнає він себе винуватим чи невинуватим щодо обвинувачення; 2) чи є у нього підстави доводити, чому проти нього не слід виносити наказ (спрощений вирок). Якщо обвинувачений визнає себе винуватим або не наводить достатніх причин, чому проти нього не має бути видано наказ, залежно від обставин, суд у спрощеному порядку виносить відповідне рішення. Якщо ж обвинувачений не визнає себе винуватим або заявляє, що в нього є підстави довести, чому проти нього не слід видавати наказ, суд повинен продовжити судовий розгляд і заслухати показання свідків обвинувачення і захисту (ст. 801 КК Канади) [16].

В Японії районні суди як суди першої інстанції мають юрисдикцію щодо розгляду усіх кримінальних справ, за винятком тих, у яких передбачено штрафи чи більш м'які покарання. Тобто у районних судах завжди проводяться судові засідання і спрощене провадження неможливе. Разом з тим, існують «спрощені» суди (summary court), які, як правило, мають юрисдикцію лише щодо розгляду кримінальних справ стосовно правопорушень, за які передбачено покарання у вигляді штрафу або більш м'якого покарання. Спрощене провадження, яке не вимагає судового розгляду, може застосовуватися, якщо факти не оспорюються в суді. Спрощене провадження ініціюється прокурором, який разом з обвинуваченим має підтвердити відсутність заперечень проти застосування спрощеного провадження. У такому разі суд вивчає документальні та речові докази, надані прокурором, без проведення судового засідання та може накласти на обвинуваченого штраф у розмірі не більше 1000000 єн. Якщо будь-яка сторона заперечує проти спрощеного провадження та вимагає офіційного судового розгляду, справа передається на розгляд до районного суду першої інстанції. При цьому, за даними Міністерства юстиції Японії (звіт про статистику обвинувачень за 2019 рік) від загальної кількості звернень до суду прокурори подали 71,3 %

клопотань на «спрошені накази» (applications for summary orders) і лише 28,7 % «офіційних обвинувачень» (formal prosecution) [34, с. 6].

У деяких випадках обвинувачений може визнати себе винуватим, надіславши листа до суду, якщо правопорушення носить незначну суспільну небезпеку і провадження було розпочато за заявою потерпілого. А у Південній Кореї можливе ще більш радикальне спрощення – наприклад, у провадженнях про водіння у нетверезому стані або водіння без прав, допускається спрощена процедура оброблення справи в електронному вигляді без оформлення паперових документів, якщо на це отримано згоду підозрюваного. За цією системою період розгляду справи скорочується майже удвічі, а про хід розгляду можна дізнатися на порталі кримінальної юстиції. Електронний наказ за результатами розгляду теж можна отримати на зазначеному порталі [21].

В. Павлов наголошує, що скорочена система судового розгляду з характерними особливостями та своєрідними формами відома багатьом країнам світу, зокрема Великій Британії, Іспанії, Італії, Польщі, Словаччині, США, Франції. Однак у більшості країн згода обвинуваченого на розгляд справи в скороченому провадженні не потрібна. Останньому надається право оскаржити вже ухвалене в спрощеному провадженні процесуальне рішення [158].

На основі аналізу особливостей кримінального процесуального законодавства окремих європейських держав, К. П. Задоя виділив три нормативні підходи до спрощення судового провадження з урахуванням виду кримінального правопорушення та (або) його караності:

1) «ординарний» підхід (ФРН, Іспанія, Литва, Естонія, Франція – процедура «спрощеного провадження») – у рамках даного підходу має місце судовий розгляд справи, який відзначається певними особливостями порівняно із загальним порядком;

2) «негативний» підхід (Латвія, Франція – процедури «штраф за угодою» та «фіксований» штраф) – у рамках даного підходу судовий розгляд справи взагалі виключається, а судові провадження як такі відсутні;

3) «гібридний» підхід (Швейцарія) – за певних умов «остаточну крапку» в кримінальному провадженні ставить суд без проведення судового розгляду справи, за інших – остаточним рішенням у справі є правовий акт, виданий публічним обвинувачем [83, с. 36].

Н. В. Нестор, на основі законодавства європейських країн дійшла висновків: 1) застосуванню спрощеного провадження у справах про кримінальні проступки передують чітке законодавче виокремлення підстав і процесуальних умов такого провадження; 2) межі судового провадження у справах про кримінальні проступки зазвичай пов'язані лише із встановленням судом виду і міри покарання, що може бути призначене; 3) у більшості випадків згода обвинуваченого на розгляд справи у порядку спрощеного провадження не вимагається, але обвинувачений вправі оскаржити рішення суду в загальному порядку; 4) розгляд справ про кримінальні проступки характеризується законодавчим обмеженням дії цілої низки принципів кримінального провадження, таких як безпосередність дослідження доказів судом, змагальність сторін, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності [146, с. 68].

Наведені приклади демонструють, що спрощені судові провадження щодо кримінальних правопорушень, які не становлять великої суспільної небезпеки, запроваджені у багатьох країнах різних правових систем. Тому не дивно, що такий підхід був сприйнятий і запроваджений вітчизняним законодавцем. Чинний КПК України визначив можливості спрощення процесуальної форми, коли йдеться про провадження щодо кримінальних проступків, що втілило в життя рекомендації Ради Європи щодо того, що правові системи, які розрізняють адміністративні та кримінальні правопорушення, повинні зробити кроки для декриміналізації злочинів, зокрема у сфері дорожнього руху, податкового та митного права, за умови, що ці злочини є незначними [36].

Однак варто відзначити, що урегулювання спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків у нормах КПК України без

попереднього визначення їх суті в матеріальному законі практично одразу спричинило дискусії навколо концептуального питання відмежування проступків від іншого виду кримінальних правопорушень – злочинів, а також від адміністративних правопорушень [241, с. 103]. Тривалий час норми § 1 глави 30 КПК України по суті були «мертвими» і не підлягали застосуванню, адже поняття кримінального проступку з'явилося у КК України лише після внесення змін Законом України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 року [85].

Не дивлячись на це, в судовій практиці того періоду траплялися непоодинокі випадки, коли прокурори зверталися до суду з обвинувальними актами щодо злочинів невеликої тяжкості та ініціювали проведення спрощеного провадження в суді першої інстанції відповідно до положень ст.ст. 381, 382 КПК України без виклику осіб, зазначених у обвинувальному акті, мотивуючи це тим, що обвинувачені беззаперечно визнавали свою винуватість, не оспорювали встановлені досудовим розслідуванням обставини, а потерпілі не заперечували проти такого розгляду. Як не дивно, у підготовчому засіданні суди задовольняли такі клопотання і призначали судовий розгляд за спрощеним провадженням без виклику зазначених осіб (зокрема, ухвала Балтського районного суду Одеської області від 12 червня 2013 року [228], ухвала Володимирецького районного суду Рівненської області від 08 лютого 2014 року [230]). Більше того, наприклад, Краснолуцький міський суд Луганської області, постановляючи таку ухвалу, вживає термін «кримінальний проступок» [236].

Можливо, такий стан речей частково був обумовлений і тим, що в листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 05 жовтня 2012 року [184] надавались роз'яснення щодо проведення розгляду в порядку спрощеного провадження.

Фактично на сьогодні правове регулювання спрощеного провадження щодо кримінальних проступків в суді першої інстанції охоплює лише дві статті:

ст. 381 КПК України (щодо загальних положень провадження) та ст. 382 КПК України (щодо розгляду обвинувального акта). Зі змісту ст. 381 КПК України можна дійти висновку про існування двох форм спрощених судових проваджень щодо кримінальних проступків: 1) з прискореним проведенням судового розгляду в судовому засіданні (ч. 1 ст. 381 КПК України); 2) без проведення судового розгляду в судовому засіданні (ч. 2 ст. 381 КПК України). Також, як зазначає І. В. Гловюк, певною альтернативою спрощеного провадження є застосування положень ч. 3 ст. 349 КПК України під час розгляду обвинувальних актів щодо кримінальних проступків [67, с. 69], що, на наш погляд можна розглядати як третю форму спрощення судового провадження щодо кримінальних проступків.

Ведучи мову про перший із них, слід відзначити, що спрощення процедури полягає у таких моментах: 1) скорочення строку призначення судового розгляду (п'ять днів після отримання обвинувального акта або невідкладно (у разі затримання особи в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 298-2 КПК України); 2) відсутність стадії підготовчого провадження. В іншому судовий розгляд здійснюється за загальними правилами (ч. 3 ст. 381 КПК України).

Щодо другого різновиду, крім його прискорення, має місце також істотне спрощення процедури. Законодавство встановлює, що якщо обвинувачений не оспорує обставин, що встановлені під час дізнання і згоден з розглядом суд буде розглядати обвинувальний акт без проведення судового розгляду в судовому засіданні та за відсутності учасників судового провадження. Проте проведене нами опитування показало, що 60,8 % респондентів не схвалюють підхід, який допускає спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків без проведення судового розгляду в судовому засіданні.

Варто зауважити, що у ч. 2 ст. 381 КПК України відсутня вказівка на те, в якій формі суд мав би зажадати думку прокурора, обвинуваченого та інших учасників щодо можливості розгляду обвинувального акта у спрощеному порядку. З'ясування цього питання має важливе значення, оскільки, як

наголошує Т. І. Слущка, відсутність хоча б однієї із наведених у законодавстві умов (наприклад, беззаперечного визнання своєї винуватості, незгода зі встановленими досудовим розслідуванням обставинами, наявність бажання підозрюваного та/або потерпілого бути присутніми під час розгляду обвинувального акта тощо) свідчить про неможливість розгляду обвинувального акта у зазначеному порядку [199]. Очевидно, що наявність таких умов має бути зафіксована документально.

Для відповіді на це питання потрібно звернутися до ст. 302 КПК України, зміст якої наводить до висновку, що суд, вирішуючи питання про можливість розгляду обвинувального акта у спрощеному порядку, обов'язково повинен встановити наявність:

1) клопотання прокурора про розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні, яке має міститись у самому обвинувальному акті. Таке клопотання, як підкреслюють науковці, є приводом для розгляду обвинувального акта у спрощеному провадженні [199];

2) письмової заяви підозрюваного, в якій останній повинен беззаперечно визнати свою винуватість у вчиненні кримінального проступку, погодитися із обставинами, встановленими досудовим розслідуванням, надати згоду на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку та засвідчити факт ознайомлення із обмеженням права на потенційне апеляційне оскарження судового рішення. Кримінальний процесуальний закон вимагає, щоб така заява була складена у присутності захисника, що є додатковою гарантією добровільності згоди підозрюваного на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку;

3) письмової заяви інших учасників провадження, а саме – потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, котрі теж повинні погодитися із обставинами, встановленими досудовим розслідуванням, надати згоду на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку та засвідчити факт ознайомлення із обмеженням права на потенційне апеляційне оскарження судового рішення [152, с. 28].

У цьому контексті Верховний Суд у своїй постанові від 17 червня 2021 року (справа № 397/784/20) зазначив, що підставою для розгляду обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку у спрощеному провадженні є встановлення прокурором під час досудового розслідування, що підозрюваний беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не заперечує проти такого розгляду. У такому випадку прокурор має право надіслати до суду обвинувальний акт, в якому зазначає клопотання про його розгляд у спрощеному порядку без проведення розгляду в судовому засіданні [174].

Фактично, законодавець можливість розгляду обвинувального акта у спрощеному порядку поставив у залежність від волевиявлення окремих учасників провадження – передусім, прокурора як ініціатора такого порядку розгляду, а також підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого і представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, що є проявом реалізації засади диспозитивності у кримінальному провадженні.

Із цього приводу у кримінально-процесуальній доктрині висловлено думку про те, що таким чином під великий сумнів ставиться досягнення мети, якої законодавець прагнув досягти, запроваджуючи процедуру спрощеного судового провадження в КПК України, а саме – мети забезпечити «ефективний та оперативний розгляд кримінальних справ». Так, К. П. Задоя аргументує цю позицію тим, що кримінальному процесуальному законодавству більшості європейських держав, згода обвинуваченого на розгляд справи у спрощеному порядку невідома, а, натомість, йому у більшості випадків надається право оскаржити ухвалене в спрощеному судовому провадженні процесуальне рішення [83, с. 37].

З таким підходом науковця можна було б погодитись, але лише в частині недоцільності отримання згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку від потерпілого і представника юридичної особи, щодо якої

здійснюється провадження. Що стосується отримання згоди підозрюваного (обвинуваченого), тут ситуація дещо інша, оскільки останньому має бути гарантована реалізація права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод). Наприклад, у справі «Колоцца проти Італії» (*Colozza v. Italy*) ЄСПЛ констатував, що, хоча у п. 1 ст. 6 Конвенції про це спеціально не зазначається, із завдань і цілей ст. 6 Конвенції, взятої у цілому, вбачається, що людина, якій пред'явлене кримінальне обвинувачення, має право брати участь у розгляді справи. Більше того, п.п. «с», «d» та «e» п. 3 ст. 6 Конвенції гарантують кожній людині, якій пред'явлене кримінальне обвинувачення, право «захищати себе особисто», «допитувати свідків, що свідчать проти неї, чи мати право на те, щоб ці свідки були допитані», «користуватися безкоштовною допомогою перекладача, якщо вона не розуміє або не розмовляє мовою, якою здійснюється судочинство», і важко уявити собі, як вона може здійснювати ці права, не будучи присутньою [5]. Тому позбавлення обвинуваченого, який бажає, щоб справа щодо нього була розглянута судом на загальних засадах, такої можливості і розгляд судом обвинувального акта в порядку спрощеного провадження можна тлумачити як порушення права на справедливий суд. З цього приводу варто погодитись із думкою Б. Павішіча (Berislav Pavišić), що спрощене провадження має залишати недоторканими ефективність та найважливіші гарантії кримінального провадження [35, с. 325].

Верховний Суд у своїй постанові від 06 жовтня 2021 року наголосив, що, оскільки спрощене кримінальне провадження щодо кримінальних проступків є обмеженням фундаментального права людини на справедливий судовий розгляд (зокрема, права на захист, права брати участь у судовому розгляді, права на оскарження судового рішення), стороною обвинувачення мають бути належним чином виконані вимоги ст. 302 КПК України, тоді як суди повинні належним чином переконатися, що сторона обвинувачення виконала зазначені вимоги, а також належним чином перевірити скарги сторони захисту (у разі їх наявності) на порушення прокурором, слідчим положень указаної статті. Тому

порушенням було визнано ситуацію, коли під час написання заяви про визнання вини був відсутній адвокат, а орган досудового слідства належним чином не роз'яснив підозрюваному обмеження, які передбачені кримінальним процесуальним законом у разі розгляду кримінального провадження у спрощеному порядку. При цьому суд не з'ясував, за яких обставин ця заява була складена [205].

Тому, на наш погляд, з метою усунення подібних недоліків варто урахувати положення Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи щодо з'явлення обвинуваченого до суду на початковій стадії провадження в суді першої інстанції. Таким чином, у підготовчому провадженні обвинувачений безпосередньо перед судом мав би можливість висловити свою згоду на розгляд його справи у спрощеному провадженні, а суд роз'яснити йому наслідки такого рішення. Ідею обов'язкового проведення підготовчого судового засідання у структурі спрощеного провадження щодо кримінальних проступків підтримує 63,8 % опитаних респондентів.

Зазначена форма спрощення судового провадження, безумовно, сприяє оперативності судового розгляду, дотриманню засади розумності строків (ст. 28 КПК України), однак передбачає відмову від традиційних гарантій учасників процесу у доказовій діяльності – можливості безпосередньо брати участь у дослідженні доказів, оспорювати їх належність, допустимість, достовірність, висловлювати певні аргументи для підтвердження своєї правової позиції тощо. У різних наукових джерелах, у тому числі зарубіжних, наголошувалося на обмеженні дії окремих засад кримінального провадження у спрощеному судовому провадженні [20; 41; 40].

Хоча, з іншої сторони, кримінальний процесуальний закон передбачає обов'язок роз'яснення відповідним учасникам процесу наслідків спрощення судового провадження (зокрема, обмеження права оскаржувати вирок в апеляційному порядку), чим створює передумови для формування у них усвідомлення доцільності або недоцільності надання згоди на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку.

Повноцінної доказової діяльності учасників процесу під час вказаної спрощеної форми судового провадження не відбувається. Свого часу Л. М. Лобойко відзначав, що таке спрощення, яке полягає в обмеженні дослідження доказів у справі, призведе до загрози, за якої суд може перетворитися на «штампувальника» обвинувачень, висунутих органами досудового слідства і прокуратури [133, с. 250]. В наукових колах у зв'язку з цим висловлюються думки щодо необхідності ліквідації таких спрощених форм, оскільки вони обмежують окремі засади кримінального провадження, зокрема засади презумпції невинуватості й доведення вини, безпосередності дослідження доказів, змагальності сторін, незалежності суддів [242, с. 66-67].

Відсутність класичного «судового слідства» (дослідження доказів) спричиняє проблему, пов'язану з обґрунтуванням судового рішення. Ч. 2 ст. 382 КПК України вирішує це питання таким чином: у вироку суду за результатами спрощеного провадження, який хоч і повинен відповідати загальним вимогам до вироку суду, замість доказів на підтвердження встановлених судом обставин зазначаються встановлені органом досудового розслідування обставини, які не оспорюються учасниками судового провадження.

У свою чергу постає логічне питання, чим повинні підтверджуватися ці обставини? Зважаючи на зміст ст. 302 КПК України, очевидно, мова має йти про обвинувальний акт, додатки до нього, а також усі матеріали досудового розслідування, у тому числі документи, які засвідчують беззаперечне визнання підозрюваним своєї винуватості та згоду із встановленими досудовим розслідуванням обставинами. Таким чином, суд, здійснюючи розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні без проведення судового засідання, має змогу перевірити точність і повноту кримінально-правової кваліфікації дій обвинуваченого за допомогою матеріалів досудового розслідування («досудових» доказів). Для порівняння, наприклад, відповідно до ст. 454 КПК Тайваня під час винесення вироку у спрощеному порядку суд може процитувати зміст безпосередньо з записів прокурора, якщо визнає, що факти

правопорушення, докази та чинне законодавство збігаються з клопотанням прокурора або з письмовим обвинуваченням [13]. Такий підхід упереджує можливі зловживання прокурора процедурою спрощеного провадження.

Дещо схожим до спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків за своєю сутністю і наслідками є спрощення судового розгляду («судового слідства») в межах загального порядку. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 349 КПК України суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються. Так, якщо обвинувачений повністю визнає свою вину в інкримінованому йому органом досудового розслідування кримінальному правопорушенні, погоджується з кваліфікацією вчиненого ним діяння, а прокурор, потерпілий не висловлюють жодних заперечень щодо встановлених обставин, – суд вправі визнати недоцільним дослідження доказів, поданих на підтвердження події кримінального правопорушення, винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення тощо [181]. Хоча тут є підстави говорити про раціоналізацію форм кримінального провадження щодо очевидних кримінальних правопорушень, що не становлять великої суспільної небезпеки та не мають значного суспільного значення [156, с. 156], однак таку раціоналізацію не можна вважати диференційованим порядком в суді першої інстанції.

Підсумовуючи, слід зазначити, що особливостями спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків є: 1) процесуальна швидкість; 2) спрощення процесуальної форми; 3) більша ефективність у порівнянні із «звичайною» формою судового провадження; 4) змінена структура процесу доказування; 5) видозміна (обмеження) окремих засад кримінального провадження.

На основі зазначених особливостей пропонуємо розуміти спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків як диференційований вид судового провадження, що здійснюється щодо кримінальних правопорушень, які не становлять великої суспільної небезпеки, обумовлений процесуальною

позицією (згодою) обвинуваченого та характеризується більшою швидкістю та ефективністю порівняно із загальним судовим провадженням, що досягаються за рахунок зміни структури кримінального провадження та процесуальної форми діяльності його учасників, а також обмеження дії окремих засад кримінального провадження.

До підстав застосування спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків слід віднести:

1) матеріально-правову підставу (кваліфікація діяння обвинуваченого як кримінального проступку);

2) процесуальні підстави: а) наявність згоди обвинуваченого на такий порядок розгляду обвинувального акта; б) беззаперечне визнання обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні інкримінованого проступку; в) визнання (неоспорювання) обвинуваченим встановлених під час дізнання обставин провадження; г) наявність ініціативи (клопотання) прокурора про розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку.

З урахуванням положень Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи вважаємо за доцільне передбачити обов'язкове проведення підготовчого судового засідання, під час якого, крім інших питань, суд повинен з'ясувати думку обвинуваченого щодо можливості розгляду справи у порядку спрощеного провадження, а також роз'яснити йому наслідки надання згоди на це. Такий підхід потребуватиме внесення відповідних змін до ст.ст. 381, 382 КПК України.

З приводу розгляду проваджень щодо кримінальних проступків на перспективу можливий перехід до якісно нового підходу – здійснення його мировими суддями, питання про доцільність запровадження яких внесено до Плану пріоритетних дій Уряду на 2021 [183]. Мировий суддя міг би бути наділений юрисдикцією на розгляд малозначних справ за допомогою спрощених, прискорених, примирних процедур з метою зниження навантаження на місцеві суди. Однак ставлення до ідеї запровадження мирових суддів в Україні наразі дуже неоднозначне (див. Додаток Е).

2.2. Особливості судового кримінального провадження на підставі угод про примирення і про визнання винуватості

Поява у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві інституту кримінального провадження на підставі угод про примирення і про визнання винуватості, очевидно, була обумовлена бажанням наслідування найкращих іноземних зразків процесуальних проваджень, заснованих на елементах диспозитивної взаємодії суб'єктів процесуальної діяльності. Варіанти прояву інституту диспозитивності у кримінальному судочинстві є досить різноманітними, оскільки диспозитивність стосується свободи особи у її відносинах з державою і змушує враховувати особистісний фактор при розгляді всього комплексу питань, пов'язаних зі здійсненням кримінального судочинства.

Проте, необхідно пам'ятати, що будь-які заходи щодо реформування кримінального процесуального права повинні враховувати його публічні та змагальні засади. Крім того, періоду прийняття нового кримінального процесуального законодавства у частині запровадження інституту угод не передувала відповідна наукова дискусія та не систематизувалася позиція практичних працівників у цій частині.

Що стосується кримінального процесуального закону, то його норми та інститути, засновані на диспозитивних засадах, по-перше, мають забезпечити права особи, залученої до кримінальної процесуальної діяльності на стороні захисту, а по-друге – надати свободу розсуду обвинувачу (як публічному, так і приватному). Конкуренція та взаємодія між приватними та публічними інтересами у кримінальному процесі має призвести до підвищення ефективності протидії кримінальним правопорушенням при економії державних сил, засобів та коштів.

Таким чином, судове провадження на підставі угод (глава 35 КПК України) слід розглядати як різновид спрощеного порядку кримінального провадження в суді першої інстанції, запровадження якого має на меті

забезпечення принципу процесуальної економії, зменшення витрат на ведення процесу, а також забезпечення потерпілому права на швидке і повне відшкодування заподіяної шкоди [155, с. 82]. Даний інститут повинен стимулювати осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, йти на співпрацю із владою. Крім того, закріплення на законодавчому рівні чіткої і детальної процедури примирення між сторонами є виконанням Україною вимог Рамкового рішення Ради ЄС «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» (2001/220/JHA від 15 березня 2001 р.), згідно з яким кожна країна-учасниця повинна намагатися сприяти медіації в кримінальних справах [120, с. 327].

Одним із варіантів рішення, спрямованого на віднайдення найкращого балансу між швидким розглядом справи, що надійшла на розгляд суду, з вимогами повноти судового розгляду та досягнення мети кримінальної процесуальної діяльності стало саме імплементація до вітчизняного правового середовища правового інституту «угоди з правосуддям». З огляду на це, доцільно проаналізувати зарубіжний досвід функціонування подібних інститутів. Як слушно зазначає В. Гринюк, становлення та розвиток інституту кримінального провадження на підставі угод бере свій початок в англосаксонській правовій доктрині та з плином часу досить вдало трансформувався у правову систему континентальних країн [70, с. 176].

Передусім, варто розглянути у цьому контексті досвід США. Саме з цією державою асоціюється поява та розвиток вказаного правового інституту (у правовій системі США «угода з правосуддям» набула найбільшого поширення), який знаходить своє вираження як в усних домовленостях, так і в письмових угодах сторін. Ще у 1859 році Верховний Суд США встановив, що підсудний може відмовитися від своїх гарантованих процесуальних прав, у тому числі права на швидкий судовий розгляд, а також права бути судимим у звичайному порядку перед великим журі [33, с. 144]. Слід зазначити, що сам процес укладання угоди передбачає високий ступінь латентності і простежити вдасться

лише частину спільно вироблених позицій, які потрапляють на розгляд судді і представлені вже як досягнута та пропрацьована угода.

В американській юридичній літературі існує кілька термінів, які нарівні один з одним використовуються для позначення угод про визнання вини: *plea bargain* (*plea bargaining*) – дослівний переклад з англ. - «заява про угоду»; *plea agreement* (*plea deal*) – синоніми *plea bargain*; *copping a plea* – усталений вираз, що означає – «вигороджувати винного» [25, с. 53].

В судовій практиці США причиною, яка спонукає сторони укладати в більшості кримінальних справ подібного роду угоди, найчастіше служить прагнення уникнути неясності у вердикті присяжних засідателів (при укладенні «угоди» обвинуваченому надається право вибору варіантів визнання певного обвинувачення з відповідним встановленим покаранням (від «не винен» до «винен за усіма пред'явленими епізодами») [140, с. 172].

Принципове значення, на наш погляд, має законодавче застереження, згідно з яким умови угоди є обов'язковими саме для сторони обвинувачення, але не для суду, який може з ними не погодитись, виходячи з публічних інтересів. На практиці роль суду в укладанні угоди та її затверджені в США є набагато більшою, ніж це передбачено у кримінальному процесуальному законодавстві України. Так, на етапі укладання угоди суд в США веде повний протокол процесу складання угоди про визнання вини, включаючи будь-які зміни кваліфікації діяння інкримінованого особі, зниження тяжкості первісного обвинувачення, будь-яку домовленість щодо покарання і ретельно вивчає, чи спонукали обвинуваченого будь-які обіцянки чи погрози зробити заяву про визнання власної вини.

Суд при цьому обов'язково має переконатися, що майбутня заява обвинуваченого про визнання вини буде усвідомленою, вільною та добровільною. Зокрема, суд повинен поінформувати обвинуваченого:

- про характер обвинувачення, за яким вноситься заява (клопотання) про укладення угоди, обов'язкове мінімальне покарання, передбачене законом,

якщо таке є, та максимально можливе покарання, передбачене законом, включаючи наслідки будь-якої конкретної умови звільнення;

- про надання обвинуваченому адвоката, якщо той ще не скористався допомогою захисника, та про можливість надання допомоги захисником наданим державою (урядом штату);

- про право на суд присяжних та загальний порядок розгляду справи у суді;

- про те, що якщо така заява (клопотання) буде прийнята судом, то у майбутньому обвинувачений відмовляється від права на судовий розгляд справи [140, с. 187-188].

Надалі суд заслуховує заяву (клопотання) обвинуваченого про визнання вини, що включає виклад обставин, які становлять фактичну основу для засудження. Під час співбесіди (*не допиту*) суддя найчастіше розбиває обвинувачення на його суттєві елементи та запитує обвинуваченого, чи вчинив він ці елементи, з яких складається злочин. Часто запрошується окружний прокурор, щоб він поставив додаткові питання щодо фактичних обставин провадження після того, як суддя закінчив опитування. Угода про визнання вини може бути ухвалена лише у тому випадку, якщо обвинувачений відповідає, що він підтверджує вчинення злочину, в якому він обвинувачується.

Визнання вини визнається недійсним, якщо суддею буде встановлено, що воно було отримано в результаті обману або примусу з боку обвинувача, внаслідок обіцянки обвинуваченому будь-яких вигод або внаслідок того, що обвинувачений поклався на помилкову раду (консультацію), яка йому була надана державою (уповноваженим органом). При цьому вважається, що угода про визнання вини не суперечить вимогам добровільності, тобто не порушує вимоги V поправки до Конституції США, якщо не виявиться неправомірного тиску з боку обвинувача.

На етапі призначення покарань суд найчастіше виносить рішення про застосування покарання, що відповідає умовам укладеної угоди, якщо він прийняв зобов'язання щодо призначення конкретного покарання. Як тільки

покарання призначене, рішення про засудження стає остаточним. Провадження у справі вважається закінченим і обвинуваченого або звільняють під нагляд (пробацію), або залишають під вартою відповідно до призначеного йому покарання. Проте на цьому функції суду не вичерпуються. Законодавство США також передбачає здійснення судового нагляду за виконанням угоди про визнання вини.

Для набуття чинності угоди про визнання вини вона має бути в остаточному вигляді представлена судді та схвалена ним у відкритому судовому засіданні. Керуючись Конституцією, Федеральними правилами кримінального процесу, попередніми рішеннями апеляційних судів, суддя визначає процедуру схвалення цієї угоди. У ході процедури схвалення суддя переконується, що дотримано двох основних конституційних принципів: 1) визнання вини має бути добровільним; 2) у разі укладення угоди та подальшої автоматичної відмови від інших конституційних прав у ході процесу обвинувачений діє «розумно та свідомо». На виконання зазначених конституційних вимог суддя також керується «Пам'яткою федерального судді США» [215], у якій наводяться типові схеми укладання таких угод.

Отже, суддя переконується, що обвинувачуваний є «компетентним» (саме такий термін вжито у законодавстві) для того, щоб визнати себе винуватим, робить це свідомо, користується порадами компетентного захисника. Він повинен переконатися, що обвинувачений розуміє: природу висунутих проти нього обвинувачень; міру покарання за вчинене, включаючи можливість умовного засудження та дострокового звільнення; можливість відшкодування збитків потерпілій стороні. Суддя також повинен переконатися, що обвинувачений визнає себе винним не через погрози або обіцянки. Як правило, суддя сам прямо запитує про це обвинуваченого.

З моменту вступу угоди про визнання вини в законну силу суддя може дозволити обвинуваченому відмовитися від домовленості лише у разі, якщо це буде необхідним для виправлення явної несправедливості. Таким чином, існує

презумпція, яка не дозволяє обвинуваченому просто (безпідставно) відмовитися від угоди про визнання вини.

Дослідження історії становлення та розвитку правового інституту «угоди з правосуддям» у рамках правової системи США свідчить про поступове розширення сфери його застосування та небажання вищих судових інстанцій обмежувати таку практику [140, с. 186].

Серед прикладів укладання «угод з правосуддям» можна виділити також ситуацію, коли обвинувачений справді винен в інкримінованому йому епізоді, але має інформацію щодо іншого, більш складного провадження і готовий надати її слідству. У даному випадку обвинувач погоджується на зменшення обвинувачення, що пред'являється, в обмін на показання такої особи як свідка (що використовуються у подальшому при висуванні обвинувачення у більш серйозному та складному провадженні).

Принагідно відзначимо, що подібний підхід реалізовано і у КПК України (ч. 4 ст. 469), який передбачає, що угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо: 1) особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності НАБУ за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності НАБУ, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами (п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК України); 2) особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови викриття підозрюваним, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами (п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК України).

Підкреслимо, що розглянутий інститут «угоди про визнання вини» у кримінальному процесі США дозволяє зробити такий висновок: угода про визнання вини – це невід'ємний компонент усієї системи кримінальної юстиції США. Вона сприяє ефективності роботи суду та прокурора, що життєво

необхідно для функціонування системи кримінальної юстиції будь-якої держави. Водночас, незважаючи на це, сам дух концепції угоди зі злочинцями в США не позбавлений критики з боку громадськості та засобів масової інформації.

Це не дивно, адже «угода з правосуддям» – це компроміс особи та держави, який надалі трансформується у компроміс моральності та економії. При цьому економічний чинник набуває першочергового значення, поступово витісняючи моральні та духовні параметри суспільної оцінки. Як слушно наголошує А. Ю. Доценко, у США можливе навіть укладання так званих латеральних угод, сутність котрих зводиться до того, що вони передбачають зміну характеру обвинувачення, у тому числі виду правопорушення та міри покарання обвинуваченому, в обмін на конструктивну співпрацю з органами досудового розслідування [78, с. 180].

Застосування «угод з правосуддям» передбачене не лише правовими системами таких держав, як США (як досвід англосаксонської правової традиції), але й відображені у тому чи іншому вигляді у процесуальному законодавстві держав континентальної правової традиції, зокрема ФРН, Італії, Франції, Іспанії та низки інших держав. У континентальній правовій традиції правовий інститут «угоди з правосуддям» виникає в результаті рецепції англосаксонського досвіду досягнення угоди у кримінальному судочинстві. Щоправда, кожна з держав континентальної правової традиції сприйняла лише ті елементи правового інституту, які не суперечили суті сформованих у цих державах соціальних зв'язків.

Так, у ФРН центральною фігурою угоди є суддя, а сама угода нагадує фактичне визнання особи в інкримінованому йому діянні в обмін на гарантоване зниження покарання, що загрожує. В Італії суть «угоди з правосуддям» стосується лише самого покарання, не припускаючи домовленості про часткову відмову від обвинувачення або зміну суті обвинувачення. Французька модель «угоди з правосуддям» перебуває в прикордонному становищі між депеналізацією діяння та прикладом

англосаксонського досвіду. По суті, вона меншою мірою спрямована на прискорення кримінального процесу, а більше – на трансформацію розгляду у формат, що передбачає менш суворі санкції до винуватої особи.

Наприклад, в Іспанії таке провадження відоме під назвою «конформідад», в Італії – «паттаджаменто». В обмін на визнання обвинуваченим вини у вчиненні злочину в законодавстві цих країн передбачено обмеження розміру покарання: не більше 6 років позбавлення волі (в Іспанії), зниження строку позбавлення волі на 1/3 (в Італії) [126, с. 240].

Значного поширення інститут угод у кримінальному провадженні набув у балканських державах. Як зазначає В. Ікановіч (Veljko Ikanović), ще у 2003 році у майже ідентичній формі інститут угод про визнання винуватості був включений до КПК Боснії і Герцеговини, КПК Республіки Сербія, КПК округу Брчко Боснії та Герцеговини [28, с. 195].

Хорватська дослідниця Т. Бубаловіч (Tadija Bubalović) серед низки спрощених кримінальних проваджень, що мають місце за законодавством Хорватії, виділяє провадження щодо угоди про визнання вини та кримінальних санкцій, які мають бути застосовані. Таке провадження, як відзначає науковиця, ґрунтується на взаємних поступках, результатом яких є досягнення спільної мети – завершення кримінального провадження у спосіб, прийнятний для обох сторін. Зі сторони обвинуваченого – це визнання вини, а зі сторони державного прокурора – це пом'якшена пропозиція або менш сувора кримінальна санкція [1, с. 289, 300].

Сам процес угоди про визнання винуватості, умови, за яких обвинувачений визнає свою вину, і домовленості щодо кримінальних санкцій, які мають бути накладені, детально не прописані у КПК Хорватії. Разом з тим, передбачено чіткі вимоги до заяви про ухвалення вироку на підставі угоди, з якою сторони звертаються до суду. Вона повинна містити: 1) опис кримінального правопорушення, що є предметом обвинувачення; 2) заяву обвинуваченого про визнання його винуватим у вчиненні цього кримінального правопорушення; 3) домовленість про вид і міру покарання чи іншого заходу чи

стягнення; 4) угоду про судові витрати; 5) заяву відповідача щодо пред'явленого позову про відшкодування шкоди; 6) інформацію щодо сторін та захисників (ст. 360 КПК Хорватії) [17].

Суд за результатами розгляду може ухвалити вирок на підставі угоди або ж відмовити у цьому, якщо угода є незаконною. Важливо відзначити, що КПК Хорватії не допускає апеляційного оскарження вироку, ухваленого на підставі угоди, в частині рішення про кримінальне покарання, конфіскацію майнової вигоди, судових витрат та позовів про відшкодування. Крім того, такий вирок не може бути оскаржено в апеляційному порядку через помилкове або неповне встановлення фактичної обставини справи, крім випадків, коли обвинуваченому стали відомі докази про виключення протиправності та вини після винесення судового рішення (ст. 364 КПК Хорватії) [17].

КПК Сербії, хоч і не містить визначення поняття угоди у кримінальному провадженні, проте у ст.ст. 313-319 урегульовує низку важливих питань, зокрема: умови укладення угоди про визнання винуватості, її зміст; порядок розгляду угод про визнання винуватості, їх прийняття та скасування, відмови від угоди про визнання винуватості; оскарження рішень на підставі угоди [19]. Зміст угоди складають відомості, подібні до тих, що повинні міститись в заяві про ухвалення вироку на підставі угоди за КПК Хорватії. Натомість, більш чітко визначені підстави для відмови в укладенні угоди. Так, суд ухвалою відмовляє в укладенні угоди про визнання винуватості, якщо: 1) угода не містить відомостей, передбачених КПК; 2) обвинувачений, який належним чином викликаний, не з'явився в судове засідання та не пояснив причини своєї неявки. Суд затверджує вироком угоду про визнання винуватості та визнає обвинуваченого винуватим, якщо встановить:

1) що обвинувачений свідомо і добровільно зізнався у вчиненні кримінального правопорушення або кримінальних правопорушень, які є предметом обвинувачення;

2) що обвинувачений усвідомлює всі наслідки укладеної угоди, зокрема те, що він відмовляється від свого права на судовий розгляд і погоджується з

обмеженням свого права подавати апеляційну скаргу на вирок суду на основі угоди;

3) інші наявні докази не суперечать зізнанню обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення;

4) запропоноване покарання чи інший захід, щодо якого прокурор і підсудний досягли згоди, відповідає кримінальному та іншому закону [19].

З огляду на КПК Сербії, Д. Ніколіч (Danilo Nikolić) пропонує визначити угоду про визнання винуватості як консенсус *ad idem* (зустріч думок) прокурора з однієї сторони, а також обвинуваченого та його захисника з іншої сторони, за яким обвинувачений свідомо, добровільно та без можливості будь-якої помилки повністю визнає свою вину в одному чи декількох кримінальних злочинах, які йому інкримінуються та які є предметом обвинувачення, а державний прокурор, у свою чергу, погоджується зробити певні поступки обвинуваченому, які стосуються виду та обсягу кримінальних санкцій, можливої відмови від переслідування за інші кримінальні правопорушення, що не охоплюються угодою [33, с. 145].

Законодавець Північної Македонії передбачив дещо відмінну процедуру винесення рішень на основі угод про визнання винуватості. Угода про визнання винуватості можлива щодо усіх або деяких кримінальних правопорушень, зазначених у постанові про проведення розслідування, і усі або деякі підозрювані можуть укласти угоду про визнання провини під час переговорів. Проте, як стверджують Дж. Лажетіч-Бужаровська (Gordana Lažetić Bužarovska) і Б. Міоскі (Boban Misoski), прокурор не може переступати межі суб'єктивної та об'єктивної тотожності, тобто вести переговори про призначення покарання особі, яка не зазначена у постанові, або за злочин, про який у ній не йдеться. Предметом угоди про визнання винуватості є вид і строк покарання [31, с. 225].

Підсумковий документ переговорів – проект угоди про визнання винуватості, який є підставою для початку процедури оцінки судом предмета угоди. Предмет такого проекту угоди про визнання винуватості матиме юридичну силу лише тоді, коли він буде включений до резолютивної частини

обвинувального вироку, який суд ухвалив на підставі прийнятого проекту угоди. Відповідно до положень КПК проект угоди про визнання винуватості має кілька елементів, які можна поділити на три частини. Перший розділ містить відомості про сторони та захисника, відомості про злочин, щодо якого сторони вели переговори, та його правову кваліфікацію відповідно до положень КК. Основний розділ проекту угоди про визнання винуватості містить її зміст, а саме запропоноване покарання, його вид, тривалість і форму, суму вимоги про відшкодування (за умови, що сторона захисту погодилася включити цю вимогу до угоди), заяву підозрюваного про те, що він свідомо та добровільно укладає проект угоди про визнання винуватості, та заяву сторін про відмову від права на подання апеляційної скарги у разі прийняття проекту угоди про визнання винуватості та винесення судом на його основі рішення. У третьому розділі проекту угоди про визнання винуватості зазначаються витрати на провадження та порядок їх відшкодування, підписи сторін та захисника, дата та місце укладення проекту угоди [31, с. 225].

Визнання вини може бути зроблено не пізніше, ніж у першому судовому засіданні. Слід зазначити, що під час основного судового засідання не може бути подання проекту угоди про визнання винуватості і замість цього визнання вини є підставою для обмеження доказового провадження представленням доказів, що стосуються виду та тривалості покарання. Головуючий суддя зобов'язаний перевірити, чи є заява обвинуваченого добровільною та чи усвідомлює він правові наслідки визнання вини, наслідки, пов'язані з позовом про відшкодування та витратами на провадження. Якщо суд визнає, що заява є обґрунтованою, основне засідання переходить до подання доказів, які мають значення для вироку. У цьому випадку акцент основного засідання зміщується не на розгляд питань щодо встановлення вини та фактичних обставин справи, а на подання доказів, які підтверджують призначення відповідного покарання та визначення його виду і тривалості. В іншому випадку суд фіксує, що заява не прийнята, і основне засідання буде проходити у звичайному порядку [31, с. 229].

Доволі затребуваним інститут угод у кримінальному провадженні став і в пострадянських державах, зокрема, Молдові, Естонії, Латвії, Грузії. Наприклад, одним із диференційованих порядків кримінального провадження в Естонії є «договірне провадження» (ст. 239-250 КПК Естонії), яке передбачає можливість укладення угоди про визнання вини [12]. КПК Молдови містить окрему главу «Провадження по угоді про визнання вини» (ст.ст. 504-509), де угода про визнання вини визначається як операція між державним обвинувачем і обвинуваченим або, залежно від обставин, підсудним, який дав згоду визнати свою вину в обмін на скорочення покарання [224]. КПК Грузії також передбачає можливість укладення процесуальних угод (глава XXI). Підставою для винесення судом вироку без розгляду справи по суті є процесуальна угода, згідно з якою обвинувачений зізнається у вчиненні злочину та укладає з прокурором угоду про покарання, пом'якшення чи часткове зняття обвинувачення. При цьому суд перед затвердженням процесуальної угоди повинен переконатися, що вона укладена без застосування тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або іншого насильства, залякування, обману або будь-якої незаконної обіцянки, добровільно, а також, що обвинувачений повною мірою усвідомлює правові наслідки процесуальної угоди, у тому числі – судимості, характер інкримінованого злочину, покарання, яке передбачене за його вчинення, та свої права [18].

Із прийняттям КПК України 2012 року інститут провадження на підставі угод став реальністю і для кримінального судочинства України. При цьому, якщо порівнювати із зарубіжними моделями таких проваджень, вітчизняне відрізняється тим, що допускає можливість укладення декількох видів угод. Так, відповідно до ст. 468 КПК України у кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим (далі – угода про примирення); 2) угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості (далі – угода про визнання винуватості).

Угоду про примирення можна розглядати як компроміс, досягнутий між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, за яким узгоджуються умови відповідальності (покарання) підозрюваного або обвинуваченого, відшкодування ним шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та вчинення ним інших дій на користь потерпілого. Підставою для укладення угоди про примирення є факт примирення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з потерпілим, яке може бути досягнуте як під час досудового розслідування, так і судового розгляду [248, с. 187]. Як відзначив Верховний Суд, угода про примирення являє собою ключовий інструмент узгодження інтересів учасників кримінально-правового конфлікту та забезпечення їх балансу. Адже сторони шляхом компромісних і взаємовигідних рішень між собою адаптують норми права про примирення щодо конкретного випадку, чим задовольняють свої інтереси, а в результаті і суспільні (публічні) інтереси [171].

Угода про визнання винуватості – це добровільна угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, в якій названі сторони узгоджують умови відповідальності (покарання) підозрюваного або обвинуваченого з урахуванням його дій після початку кримінального провадження або після вручення письмового повідомлення про підозру, спрямованих на співпрацю у розкритті цього або інших кримінальних правопорушень. Угода про визнання винуватості, здебільшого, є взаємовигідним компромісом для сторін кримінального провадження, здатним реально вирішити соціальний конфлікт та задовільнити обидві сторони [64, с. 252; 77, с. 303; 73, с. 113].

Основною причиною сприйняття та подальшої імплементації цього інституту у різних державах, у тому числі й Україні, є те, що він сприяє ефективності кримінального судочинства [33, с. 144]. Він забезпечує принцип процесуальної економії, процесуальне спрощення розгляду кримінальних проваджень, зменшення навантаження на органи досудового розслідування та суд, витрат на здійснення провадження, а також задоволення інтересів сторін, наприклад, забезпечення потерпілому права на швидке і повне відшкодування заподіяної шкоди [82, с. 100], а щодо обвинуваченого – уникнення

невизначеності щодо покарання в суді, у деяких випадках застосування до нього альтернативного покарання, його зниження або звільнення від відбування покарання. Позитивний ефект від інституту «угод з правосуддям», безумовно, проявляється й у розвантаженні судових органів [225], що дозволить суддівському корпусу сконцентрувати увагу на більш складних справах. Крім того, при призначенні покарання, запропонованого в угоді, усувається ризик того, що суд вищої інстанції може його переглянути [28, с. 203].

Як засвідчили результати проведеного опитування, у цілому ставлення до здійснення кримінального провадження на підставі угод є позитивним. Лише 8,5 % опитаних респондентів заявили про негативне ставлення до такого інституту і недопустимість «торгівлі з правосуддям».

Судова статистика свідчить, що доволі значна частина кримінальних проваджень вирішуються на підставі угод. За останні 5 років (2018-2022 роки) з 378183 проваджень, в яких було ухвалено вироки, у 46004 із них вироки були ухвалені на підставі угоди про визнання винуватості (12,2 % від загальної кількості), а 27820 – на підставі угоди про примирення (7,4 % від загальної кількості). Таким чином, фактично кожне п'яте провадження в суді першої інстанції закінчилось ухваленням вироку на підставі угоди. Щоправда, варто констатувати збільшення у 2022 році питомої ваги вироків на підставі угоди про визнання винуватості і, навпаки, істотне зменшення кількості вироків на підставі угоди про примирення (див. Додаток Ж).

Безсумнівною перевагою такого диференційованого порядку кримінального провадження є те, що за умови досягнення угоди між підозрюваним та потерпілим або між прокурором та підозрюваним під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду [132, с. 250].

М. М. Таус і В. В. Рогальська визначають судові провадження на підставі угоди як особливої форми судові провадження, яка включає підготовче судові провадження, розгляд щодо угоди про примирення або про визнання винуватості в суді першої інстанції відповідно до порядку, встановленого

главою 35 КПК України, ухвалення та проголошення судового рішення за наслідками розгляду угоди у кримінальному провадженні, розгляд клопотання про скасування вироку, яким затверджена угода, у разі невиконання засудженим її умов, а також провадження з перегляду судових рішень, прийнятих у провадженні на підставі угоди, судами апеляційної та касаційної інстанцій [212, с. 72]. Таке визначення видається не зовсім вдалим, оскільки у ньому не відображено особливості, що обумовлюють диференціацію цього провадження, а лише вказують на стадії та етапи, що можуть мати місце у його межах.

З позицій диференціації кримінального судочинства судове провадження на підставі угод однозначно характеризується ознаками спрощеного провадження. Спрощення цього кримінального провадження, передусім, проявляється у такому:

1) можливість остаточного вирішення кримінального провадження по суті уже на стадії підготовчого провадження (якщо угоди досягнуто на стадії досудового розслідування). За чинним КПК України, як уже раніше наголошувалося, стадія підготовчого провадження перестала бути лише перевірконо-контрольною (щодо досудового розслідування) і розпорядчо-підготовчою (щодо судового розгляду), на цій стадії можлива реалізація функції правосуддя, зокрема, коли мова йде про провадження на підставі угоди. Таким чином, кримінальний процес навіть не доходить до стадії судового розгляду, чим істотно розвантажує судову систему;

2) невідкладне зупинення судом проведення процесуальних дій і перехід до розгляду угоди, якщо угоди було досягнуто під час судового провадження. Наприклад, якщо обвинувачений до проголошення ним останнього слова дійде згоди з прокурором чи потерпілим щодо укладення угоди (її змісту), він може перед останнім словом або під час своєї промови заявити про це суду. У такому разі суд, надаючи можливість обвинуваченому закінчити свій виступ, згідно з ч. 3 ст. 474 КПК України невідкладно зупиняє проведення процесуальних дій і переходить до розгляду угоди [180]. Таким чином, стадія судового розгляду

істотно спрощується, оскільки не проводяться усі процесуальні дії, притаманні загальному порядку;

3) відсутність класичного судового розгляду. Зокрема, суд не здійснює дослідження доказів, а спрямовує свої зусилля на з'ясування обставин, які можуть бути перешкодою для затвердження угоди і ухвалення на її підставі вироку (зокрема, добровільності укладення сторонами угоди, її відповідності вимогам матеріального і процесуального закону, усвідомлення наслідків її укладення і затвердження, характеру кожного обвинувачення та виду узгодженого покарання тощо [155, с. 82].

Укладення угод під час судового розгляду на практиці відбувається не часто. Зазвичай, вони укладаються під час досудового розслідування і розглядаються судом саме в стадії підготовчого провадження. Із цього приводу в науці кримінального процесу висловлено аргументовану думку, що розгляд угоди в судовому провадженні із прийняттям судового рішення по суті обвинувачення ніяк не носить характеру підготовчих дій, а є самостійною формою судового провадження [211, с. 349]. При цьому вчені вважають, що в судовому провадженні на підставі угоди має бути підготовче судове засідання, але у ньому мають вирішуватися питання та прийматися відповідні процесуальні рішення, пов'язані саме з підготовкою до судового розгляду угоди [212, с. 72].

У зазначеному диференційованому провадженні суд не здійснює дослідження доказів відповідно до вимог, передбачених ст.ст. 349-363 КПК України, що наводить на думку про обмеженість дії засади безпосередності дослідження показань, речей і документів (ст. 23 КПК України), засади змагальності сторін та свободи у поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості (ст. 22 КПК України) у такому провадженні. Для порівняння у Боснії і Герцеговині суд перевіряє наявність достатніх доказів вини обвинуваченого. Як зазначає Д. Каурінович (Damjan Kaurinović) фактично обґрунтованість обвинувачення встановлюється на підставі доказів, наданих прокурором судді у попередньому судовому засіданні разом з обвинувальним

актом, а також на підставі письмової явки обвинуваченого з повинною, яку перевіряє суд. Таким чином, з'ясовується, чи є підстави, які виключають вину обвинуваченого, оскільки кримінальне покарання може бути застосоване лише до дійсного правопорушника, який вчинив злочин умисно або з необережності. Якщо якість доказів, доданих до обвинувального акту, не підтверджує, що обвинувачений був саме тією особою, яка вчинила злочин, його визнання винуватості буде відхилено [29, с. 221].

Безумовно, такий спрощений режим розгляду можливий виключно у разі добровільної відмови сторін угоди, передусім, обвинуваченого від реалізації наданих їм прав, зокрема, на повний судовий розгляд. З огляду на це, виникає питання про те, як провадження на підставі угод співвідноситься із правом на справедливий суд, гарантованим Європейською конвенцією.

В принципі, ЄСПЛ не вбачає нічого неправомірного у процесі обвинувачення або переговорів щодо визнання винуватості [169, с. 53]. Крім того, у справі *Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom* ЄСПЛ відзначив, що той факт, що сторона обвинувачення або суддя вказує покарання, яке отримав би обвинувачений після визнання вини на ранній стадії, і покарання, яке б він отримав, якби його засудили під час судового розгляду, сам по собі не може вважатися репресивною поведінкою. Тому у цьому процесі немає нічого протизаконного чи неналежного, що порушило б вимоги ст. 6 Конвенції. На думку Суду, таке питання може виникнути лише у тому випадку, якщо розбіжність між двома вироками була б настільки великою, що вона становила неналежний тиск на обвинуваченого, щоб він визнав себе винуватим, хоча фактично був невинуватим, коли угода про визнання вини була настільки примусовою, що вона повністю спотворює право обвинуваченого не свідчити проти себе, або коли угода про визнання вини видається єдиним можливим способом уникнути такого суворого вироку, який порушує ст. 3 Конвенції [4].

У справі *Navalnyy and Ofitserov v. Russia* ЄСПЛ вказав, що це є загальною рисою європейських систем кримінального правосуддя, яка дозволяє обвинуваченому отримати менший обсяг обвинувачення або отримати

пом'якшене покарання в обмін на визнання вини до суду або за суттєву співпрацю з органом розслідування. Крім того, Суд додав, що якщо наслідком угоди про визнання винуватості є те, що кримінальне обвинувачення проти обвинуваченого визначається у прискореній формі судового розгляду, це, по суті, означає відмову від ряду процесуальних прав. Таким чином, щоб бути ефективною для цілей Конвенції, будь-яка відмова від процесуальних прав завжди повинна бути встановлена у недвозначний спосіб, повинна супроводжуватися мінімальними гарантіями, що відповідають її важливості, і не повинна суперечити будь-якому важливому суспільному інтересу [7].

У справі *Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia* ЄСПЛ погодився з ідеєю, що угода про визнання винуватості, окрім надання важливих переваг швидкого розгляду кримінальних справ та зменшення навантаження на суди, прокурорів та адвокатів, також може, якщо її застосовувати правильно, бути успішним інструментом у боротьбі з корупцією й організованою злочинністю та може сприяти зменшенню кількості винесених вироків і, як наслідок, кількості ув'язнених. Крім того, на думку Суду сама по собі відмова від ряду процесуальних прав не може бути проблемою, оскільки ні текст, ні дух статті 6 Конвенції не перешкоджають особі добровільно відмовитися від цих гарантій. ЄСПЛ встановив, що згода особи на укладення угоди про визнання винуватості повинна супроводжуватися наступними умовами: а) угода повинна була бути укладена особою при повному розумінні фактичних обставин справи та правових наслідків і дійсно на добровільній основі; б) зміст угоди і справедливість того, яким чином її було досягнуто між сторонами, повинні бути предметом достатнього судового розгляду [6].

Посилаючись на практику ЄСПЛ, В. В. Навроцька не безпідставно вважає, що Стразбурзький суд заохочує до укладення таких угод. При цьому, до основних умов, за дотримання яких угоди про визнання винуватості вважатимуться такими, що не суперечитимуть гарантіям справедливого розгляду, відносяться наступні: а) угода повинна відповідати фактичним обставинам провадження; б) її укладення має бути добровільним; в) сторони

повинні розуміти правові наслідки угоди, г) підозрюваному (обвинуваченому) слід забезпечити право на захист; г) суду слід бути нейтральним та не втручатися у процес домовленостей між сторонами, водночас його важлива роль повинна виявлятися у перевірці дійсності заявлених клопотань про затвердження угоди, його законності та добровільності [143, с. 10].

Чинний КПК України передбачає низку обставин, які повинен з'ясувати суд, щоб були дотримані підходи ЄСПЛ щодо допустимості провадження на підставі угоди. Передусім, після оголошення прокурором змісту обвинувального акта, встановлення особи обвинуваченого та роз'яснення йому суті обвинувачення головуючий, оголосивши текст угоди, згідно з ч.ч. 4, 5 ст. 474 КПК України, має з'ясувати в обвинуваченого, чи повністю він розуміє:

- 1) права, надані йому законом;
- 2) наслідки укладення та затвердження угод;
- 3) характер кожного обвинувачення, щодо якого він визнає себе винуватим, - таке уточнення відсутнє в ч. 5 ст. 474 КПК України, із чого вбачається, що угода про примирення може укладатися щодо кримінальних правопорушень, у вчиненні яких особа може лише частково визнавати вину;
- 4) вид покарання та інші заходи, які будуть застосовані до нього у разі затвердження угоди судом.

Негативна відповідь на будь-яке із поставлених запитань зобов'язує суд дати відповідні роз'яснення. Те ж саме стосується і потерпілого при з'ясуванні судом, чи цілком розуміє він наслідки затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України. Якщо після такого роз'яснення обвинувачений чи потерпілий заперечуватиме проти затвердження угоди, її не може бути затверджено [180].

Наприклад, у кримінальному провадженні щодо обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 395 КК України, під час підготовчого судового засідання після оголошення угоди про визнання винуватості обвинувачений зазначив, що він дійсно під час досудового розслідування підписав угоду про визнання винуватості, проте він не погоджується з її затвердженням, і попросив відмовити у затвердженні угоди,

оскільки коли він її підписував, не розумів її наслідки. Відповідно, Вишгородський районний суд Київської області постановив ухвалу про відмову у затвердженні угоди про визнання винуватості [229].

З метою забезпечення ефективності кримінального провадження на підставі угод зобов'язання, які бере на себе обвинувачений за угодою, повинні бути реальними і такими, що можуть бути виконані. Саме тому на суд також покладається обов'язок з'ясувати у обвинуваченого, чи зможе він реально виконати взяті на себе відповідно до угоди зобов'язання, зокрема, відшкодувати завдану ним внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкоду з огляду на її розмір та строк відшкодування, визначені в угоді про примирення, чи вчинити дії, перелік яких в ній зазначено, або ж виконати обов'язки щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, викладені в угоді про визнання винуватості [186].

Не менш важлива обставина, яку належить встановити суду, - добровільність укладення сторонами угоди. Виходячи зі змісту ч. 6 ст. 474 КПК України, можна зробити висновок, що угода вважається такою, що укладена недобровільно, якщо вона є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені угодою.

Зазвичай, суд з'ясовує цю обставину шляхом опитування сторін угоди. Проте для з'ясування добровільності укладення угоди у разі необхідності КПК України також надає суду право витребувати документи, які б могли свідчити про застосування до обвинуваченого певного примусу, зокрема, скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати в судові засідання осіб та опитувати їх. Разом з тим, вчені небезпідставно наголошують на тому, що факт укладення угоди в стадії досудового розслідування зобов'язує прокурора звернутись до суду з обвинувальним актом із підписаною угодою, тобто інші матеріали досудового розслідування суду не надаються. А тому суд, вирішуючи питання про затвердження чи відмову у затвердженні угоди під час

підготовчого провадження, має можливість ознайомитися лише з текстом угоди, обвинувального акта і додатків до нього (інші матеріали досудового розслідування на цій стадії провадження для суду недоступні) [217, с. 132]. Ця ситуація є наслідком того, що ч. 4 ст. 291 КПК України встановлює пряму заборону надавати суду інші документи до початку судового розгляду. Така вимога спричиняє проблеми на практиці, про що уже теж неодноразово наголошувалось у наукових працях [124, с. 181; 125, с. 115; 143, с. 26; 212, с. 85]. Разом з тим, варто наголосити, що 82,3 % опитаних респондентів підтримують думку, що у підготовчому судовому засіданні потрібно надати учасникам провадження право подавати докази на підтвердження обставин, які повинен встановити суддя для затвердження угоди про примирення або визнання винуватості.

Більше того, прокурори досить часто просто відмовляються надавати матеріали досудового розслідування суду. Наприклад, в ухвалі Диканського районного суду Полтавської області судом зазначено, що на пропозицію надати матеріали кримінального провадження з метою з'ясування обставин, необхідних для всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, в якому була укладена угода про примирення, в судовому засіданні прокурор демонстративно відмовився це зробити [232].

М. М. Таус і В. В. Рогальська зазначають, що при визначенні процесуального механізму перевірки усвідомленості та добровільності укладання угоди законодавцем не враховано, що у спрощеному судовому провадженні щодо кримінальних проступків судові засідання не проводиться і учасники судового провадження не викликаються, що унеможливорює застосування інституту угоди у такому провадженні [212, с. 84]. Видається, що вказана проблема дещо надумана. Мова йде про два різновиди спрощеного судового провадження, які не можуть поєднуватись в межах одного провадження. У разі укладання угоди про примирення або про визнання винуватості щодо кримінального проступку провадження в суді першої

інстанції буде здійснюватись за правилами провадження на підставі угод (тобто можливість укладання угод у разі вчинення кримінального проступку наявна). Натомість, якщо підозрюваний визнає вину і надасть згоду на розгляд обвинувального акта в суді у спрощеному порядку, але не укладе угоди, провадження в суді першої інстанції буде здійснюватись за правилами спрощеного судового провадження.

Виконавши вищезазначені дії, суд перевіряє угоду на відповідність вимогам КПК України та/або закону (мається на увазі закон України про кримінальну відповідальність), а також з'ясовує наявність підстав для відмови в її затвердженні. Для цього суд заслуховує прокурора щодо наведених питань та думку сторін щодо можливості затвердження угоди, яка розглядається [186].

Що ж повинен перевірити суд? Коли мова йде про вимоги КПК України, передусім, потрібно перевірити зміст угоди на відповідність ст.ст. 471, 472 КПК України, а також з'ясувати, чи могла бути взагалі укладена така угода, зважаючи на тяжкість кримінального правопорушення та інші умови, передбачені ст. 469 КПК України.

Щодо перевірки відповідності угоди вимогам закону України про кримінальну відповідальність, то, здебільшого, це стосується питань узгодженої міри покарання, звільнення від його відбування тощо. За результатами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ відзначив, що деякі судді, констатуєючи у вироку відповідність угоди положенням кримінального закону, фактично таку перевірку не здійснюють, у зв'язку з чим допускають порушення КК України, призначаючи узгоджене між сторонами покарання, яке суперечить положенням останнього, зокрема, щодо:

- непризначення додаткового обов'язкового покарання;
- призначення покарання нижче мінімальної межі санкції відповідної частини статті кримінального закону без застосування ст. 69 КК;
- призначення покарання, яке за своїм розміром не передбачене ні санкцією конкретної статті, ні ст. 53 КК;

- призначення покарання, яке відповідно до загальних положень закону не могло бути призначеним конкретній особі;

- непризначення остаточного покарання за сукупністю злочинів або вироків тощо [225].

Порушення вимог КК України може стосуватися й інших інститутів. Так, Авдіївський міський суд Донецької області відмовив у затвердженні угоди про примирення, оскільки її умови суперечать вимогам закону, адже не враховано той факт, що обвинувачена вчинила злочин у період умовно-дострокового звільнення [227]. Також невідповідність вимогам КК України може проявлятися й у неправильній кримінально-правовій кваліфікації діяння, щодо якого укладена угода. Наприклад, в ухвалі Диканського районного суду Полтавської області констатовано невірну кваліфікацію злочинних дій обвинуваченого за ч. 1 ст. 185 та ч. 2 ст. 185 КК України, оскільки, на думку суду, неодноразове незаконне вилучення чужого майна, що складалося із тотожних діянь, які мали загальну мету та із самого початку охоплювалися єдиним злочинним наміром на заволодіння конкретним майном, слід розглядати як один продовжуваний злочин. Крім того, було встановлено, що злочин був вчинений у співучасті [232].

У цілому ж відповідно до ч. 7 ст. 474 КПК України суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо: умови угоди суперечать вимогам КПК України та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди; умови угоди не відповідають інтересам суспільства; умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб; існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися; очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань; відсутні фактичні підстави для визнання винуватості. У такому разі досудове розслідування або судове провадження продовжуються у загальному порядку.

Варто зауважити, що часто суди приймають рішення про відмову у затвердженні угоди про примирення, зважаючи на систематичну неявку в судові засідання потерпілого, що спричиняє неможливість з'ясування наведених вище обставин [231; 233; 234].

У контексті досліджуваних проблем варто згадати правову позицію Верховного Суду, висловлену у постанові від 07 квітня 2020 року, відповідно до якої на суд при затвердженні угоди про визнання винуватості не можуть бути покладені інші обов'язки щодо перевірки можливості її затвердження ніж ті, які прямо передбачені у ст. 474 КПК України [172].

Якщо суд переконається, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання (ч. 1 ст. 475 КПК України). Якщо в угоді наявні недоліки, які за своїм змістом не є суттєвими, зокрема, угода вміщує суперечності, неточності, що обумовлено, переважно, правовою необізнаністю сторін, з огляду на заборону, передбачену ч. 8 ст. 474 КПК України, щодо повторного звернення з угодою в одному кримінальному провадженні судам рекомендується надавати можливість сторонам уточнити укладену угоду, внести відповідні зміни до її змісту. При цьому такі зміни мають бути погоджені між сторонами, відображені в журналі судового засідання, технічному записі та судовому рішенні [186]. Водночас, ми вважаємо, що виглядає більш доцільним зазначені зміни викласти як «нову редакцію угоди» між тими ж сторонами.

Підсумовуючи, наголосимо на особливих ознаках судового провадження на підставі угод про примирення і про визнання винуватості. До них можемо віднести: 1) диспозитивний характер зазначеного судового провадження; 2) побудова провадження на основі досягнення компромісу між сторонами угоди; 3) істотне спрощення процедури судового провадження; 4) особлива контролююча функція суду, втілена у процесуальній перевірці усіх обставин укладення угод та наділенні правом відмови у їх затвердженні; 5) специфічним наслідком затвердження угоди є обмеження права на оскарження вироку.

Отже, з позицій диференціації кримінального судочинства судове провадження на підставі угод – це провадження в суді першої інстанції, яке здійснюється в стадії підготовчого провадження (якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування) або судового розгляду (якщо угоди досягнуто під час судового провадження), що базується на добровільному і свідомому досягненню компромісу між сторонами угоди та характеризується скороченням та спрощенням процедури його розгляду за умови дотримання усіх вимог кримінального процесуального закону і закону про кримінальну відповідальність, а також специфічними наслідками у вигляді обмеження права на оскарження вироку.

2.3. Сутність, значення та особливості судового провадження у формі приватного обвинувачення

В основі кримінального процесуального законодавства протягом тривалого часу лежала монополія держави на здійснення обвинувальної діяльності та процесу розслідування, яку жодною мірою не могли похитнути окремі винятки із загального правила. До таких окремих винятків належали, зокрема, провадження, які розпочинаються за скаргою (заявою) потерпілого. Тільки у таких межах раніше законодавець допускав приватне або приватно-публічне обвинувачення (причому це поняття в законі не згадувалося). При цьому право потерпілого впливати на порушення та припинення провадження шляхом подання скарги чи примирення, а також його право на підтримку обвинувачення в суді реалізовувалися з безліччю застережень. Весь хід провадження тією чи іншою мірою залежав від розсуду державних органів.

Порядок здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення регламентовано у КПК України окремою главою 36. На відміну від КПК України 1960 року, у чинному кодексі істотно збільшена кількість кримінальних правопорушень, провадження щодо яких здійснюється у формі

приватного обвинувачення, що було позитивно оцінено науковцями [162, с. 175].

Судове провадження у формі приватного обвинувачення є однією з найдавніших форм організації кримінальної процесуальної діяльності, спрямованої на захист прав та законних інтересів особи, яка постраждала від кримінального правопорушення. Чинний кримінальний процесуальний закон передбачає кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення як диференційований різновид кримінального провадження, яке може бути розпочате виключно на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 477 КПК України. Тобто волевиявлення потерпілого у формі заяви про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила зазначене кримінальне правопорушення, є рушійною силою кримінального провадження у формі приватного обвинувачення [122, с. 213].

Проте за чинним КПК України провадження у формі приватного обвинувачення, хоч і розпочинається лише на підставі заяви потерпілого, однак надалі здійснюється на загальних засадах, тобто обвинувачення у цьому провадженні підтримується в суді прокурором. Таким чином, законодавець фактично відмовився від традиційного розуміння інституту приватного обвинувачення, а можливість подання потерпілим скарги безпосередньо до суду першої інстанції була виключена [197, с. 164]. Різкі відмінності у розумінні правової природи провадження, регламентованого главою 36 КПК України, були виявлені й за результатами проведеного анкетування. Зокрема, на думку 46,2 % респондентів, останнє не можна вважати провадженням у формі приватного обвинувачення. Крім того, 56,2 % опитаних підтримує ідею покладення обов'язку підтримання обвинувачення в суді у провадженні у формі приватного обвинувачення на потерпілого (приватного обвинувача).

У контексті проблематики судового провадження у формі приватного обвинувачення особливого значення набуває питання про співвідношення в кримінальному судочинстві публічних і приватних засад. Кримінальне судочинство, безумовно, є публічною галуззю права, де безпосередньо

проявляється обов'язок держави з охорони та захисту від кримінально протиправних посягань як власних інституцій, так і усіх членів суспільства, що делегували відповідні повноваження.

Водночас, слід визнати, що конституційне положення про те, що найвищою цінністю держави є людина, її права та свободи, повною мірою поширюються і на сферу кримінального судочинства, і в ній повноправно мають діяти також засади, що визначаються приватними інтересами громадян. Цілком очевидно, що розумне співвідношення у кримінальному судочинстві публічних і приватних засад є необхідним [76 с. 39]. Так, у випадках, коли об'єктом кримінально протиправного посягання є суспільні, державні інтереси чи інтереси громадянина, охоронювані державою у публічному порядку (життя, здоров'я), держава має включити комплекс правозахисних заходів на відновлення соціальної справедливості. У тих же випадках, коли вчиненим кримінальним правопорушенням порушуються виключно і лише приватні права громадян, можна передбачити, що саме останні і повинні визначати необхідність і спосіб захисту своїх прав, відстоювати їх на усіх етапах провадження [179, с. 345]. Уповноважені державні органи повинні у певній «розумній» частині поступитися своїм монополізмом на користь приватних учасників процесу. При цьому вони можуть отримати пряму вигоду у вигляді економії процесуальних засобів, обмежуючись лише функцією контролю за дотриманням певних імперативних процесуальних вимог.

Як зазначив Верховний Суд у постанові від 03 липня 2019 (справа № 288/1158/16-к), попри суспільну небезпечність кримінальних правопорушень приватного обвинувачення, як і будь-яких інших злочинів, їх визначальною ознакою є домінування приватного інтересу над публічним, яке надає вирішального значення волевиявленню потерпілого для притягнення чи непритягнення особи до кримінальної відповідальності. Головна ідея запровадження цієї особливої кримінальної процедури у правову систему України полягає в тому, що законодавець надає пріоритет свободі особи у

царині, яка віддана на розсуд індивіда і не може бути об'єктом втручання держави [170].

Зважаючи на це, цілком слушно у наукових колах потерпілого, який реалізує надане йому право підтримання обвинувачення, визнають самостійним суб'єктом обвинувачення, від волевиявлення якого у зазначених випадках залежить обсяг обвинувачення і доля кримінального провадження [139, с. 7].

У доктрині кримінального процесу немає усталеного погляду на сутність кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, у тому числі на його правову природу з точки зору диференціації кримінального процесу. У цьому контексті О. Яновська, стверджує, що новий КПК України, суттєво розширивши перелік складів кримінальних правопорушень, за фактом вчинення яких кримінальне провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення, певним чином звужує публічне регулювання та послаблення втручання держави у сферу особистих прав громадян [256, с. 242]. Крім того, вчена, як і деякі інші представники кримінально-процесуальної науки, вважають, що саме існування інституту провадження у формі приватного обвинувачення є своєрідним показником рівня розвитку в суспільстві правової держави [256, с. 242; 204, с. 158].

С. А. Крушинський, Н. В. Малярчук, Д. В. Сімонович обґрунтовано розглядають кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення як прояв диференціації кримінального провадження (диференційований порядок провадження) [122, с. 213; 138, с. 6; 197, с. 167]. О. Г. Предместніков, аналізуючи провадження у справах приватного обвинувачення, акцентує увагу на тому, що воно має свої особливості, власну специфіку, істотно відмінну від провадження справ публічного обвинувачення [179, с. 348].

Інші науковці наголошують на тому, що приватне обвинувачення реалізується в рамках спеціальної правової процедури [107, с. 105]. Наприклад, В. В. Навроцька вважає, що приватне обвинувачення – це особливий вид кримінальної процесуальної діяльності, який має специфічні риси...; така

кримінально-процесуальна діяльність здійснюється в рамках особливої правової процедури [143, с. 39].

О. М. Костовська, характеризуючи процесуальний аспект приватного обвинувачення, пропонує розуміти його як регламентований законом особливий вид кримінально-процесуальної діяльності приватного обвинувача, який включає звернення до державних органів із твердженням щодо винуватості конкретної особи, подальше підтримання ним обвинувачення у суді, збирання доказів винуватості цієї особи та право відмовитись від пред'явленого обвинувачення [111, с. 14].

Л. М. Лобойко і О. А. Банчук розглядають кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення як спрощене провадження [135, с. 20-21]. Натомість, Г. П. Власова кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення відносить до проваджень з посиленими процесуальними гарантіями [57, с. 157], тобто ускладнених. Мабуть, вчена робить такий висновок, зважаючи на більший обсяг прав, який має потерпілий у такому провадженні. У свою чергу В. М. Трофименко вважає, що кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення належить до такого, що не може бути охарактеризовано винятково як спрощення чи ускладнення процесуальної форми порівняно з її загальним порядком [222, с. 211].

Узагальнюючи погляди науковців, вважаємо за доцільне відзначити, що усі вони відзначають наявність певних особливостей цього кримінального провадження у порівнянні із загальним порядком. Оцінюючи його з точки зору спрощення чи ускладнення процесуальної форми, ми схильні до думки, що судове кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення є спрощеним з огляду на те, що його перебіг залежить від позиції (волі і бажання) потерпілого. Важливою особливістю участі потерпілого у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення є те, що йому тут належить право відмовитися від обвинувачення, що є безумовною підставою для закриття кримінального провадження, що тягне за собою завершення кримінального процесу за відповідним обвинуваченням у цілому [155, с. 83].

Зважаючи на це, постає питання критеріїв (ознак), наявність яких дає підстави говорити про диференційований порядок провадження. Наприклад, Н. В. Малярчук вважає, що основою виділення приватного обвинувачення як диференціації кримінальної процесуальної форми виступають характер вчиненого злочину, ступінь його тяжкості, факт завдання шкоди конкретній особі та можливість примирення між обвинуваченим і потерпілим (матеріально-правовий критерій), а також ініціатор кримінального переслідування та особливості процесуальної форми здійснення його діяльності (процесуальний (формальний) критерій) [138, с. 6]. При цьому зазначений автор для встановлення переліку кримінальних правопорушень, за якими провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення, пропонує виділяти такі критерії: 1) невелика суспільна небезпечність діяння (злочини невеликої та середньої тяжкості); 2) специфіка безпосереднього об'єкта злочину (шкода завдається виключно інтересам приватної особи); 3) особливий характер взаємовідносин між постраждалим і особою, що вчинила злочин (сімейні відносини, колеги, співвласники тощо); 4) неприпустимість застосування приватного обвинувачення у разі, якщо потерпілий є неповнолітнім або особою, яка через свої фізичні чи психічні вади не може сама здійснювати функцію обвинувачення [138, с. 11]. Із вказаними висновками неможливо погодитись повною мірою, оскільки вони базуються на нормах законодавства, яке уже втратило чинність.

В. В. Навроцька відзначає, що особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення є такі: 1) воно може бути розпочате уповноваженою на те особою тільки на підставі заяви потерпілого (ч. 1 ст. 477 та ч. 1 ст. 478 КПК); 2) заява про вчинення кримінального правопорушення може бути подана потерпілим протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення (ст. 478 КПК); 3) безумовною підставою для закриття кримінального провадження є відмова від обвинувачення потерпілого (п. 7 ч. 1 ст. 284, ч. 4 ст. 26 КПК України) [143, с. 41].

Цікавий підхід до цього питання демонструє І. А. Тітко. На його думку, характеризуючи правову природу приватного обвинувачення, доцільно розмежовувати характеристики причини та характеристики форми досліджуваного явища. При цьому до чинників, що зумовлюють причину існування інституту приватного обвинувачення, науковець відносить: 1) посягання на суб'єктивні права конкретної особи; 2) необхідність урахування думки потерпілого для віднесення діяння до числа протиправних; 3) особливі зв'язки приватного характеру між правопорушником і потерпілим; 4) неспіврозмірність шкоди, завданої правопорушенням, зі шкодою, яку завдасть втручання держави; 5) відносно менша суспільна небезпечність кримінальних правопорушень. Натомість, до числа характеристик форми вчений відносить: законодавче закріплення особливої процедури, що дає можливість говорити про окремий вид кримінального провадження; наявність у потерпілого права розпоряджатися предметом обвинувачення; активність діяльності потерпілого по реалізації функції обвинувачення; наявність у природі інституту приватного обвинувачення матеріально-правових та процесуально-правових складових [216, с. 110-118].

Перед тим, як висловити власне бачення з аналізованої проблеми, передусім, вважаємо за необхідне загострити увагу на тому факті, що чинний КПК України передбачає, що провадження у формі приватного обвинувачення хоч і розпочинається лише на підставі заяви потерпілого, однак надалі здійснюється на загальних засадах, тобто обвинувачення у цьому провадженні підтримується в суді прокурором [122, с. 214], тобто це не є «традиційне» розуміння провадження у формі приватного обвинувачення. З огляду на це, вважаємо за доцільне підтримати висловлену у науковій літературі думку, що наразі передбачений КПК України різновид кримінального провадження більш точно відображала б назва «кримінальне провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого» [164, с. 92; 122, с. 214].

Разом з тим, норми чинного КПК України все ж передбачають випадки «класичного» приватного обвинувачення, коли обвинувачення підтримується потерпілим (приватним обвинувачем), зокрема:

1) ч.ч. 2-4 ст. 340 КПК України надає потерпілому право підтримувати обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. При цьому перехід функції обвинувачення від прокурора до потерпілого відбувається не автоматично, а лише, якщо потерпілий висловить згоду на підтримання обвинувачення в суді, внаслідок чого останній отримує можливість користуватися усіма повноваженнями сторони обвинувачення під час судового провадження;

2) ч. 3 ст. 338 КПК України надає потерпілому право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі, якщо прокурор приймає рішення про зміну обвинувачення в суді, коли в обвинувальному акті зі зміненим обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення. Підтримання потерпілим «паралельного» обвинувачення у такому випадку теж можливе виключно за його згодою.

Зважаючи на такий підхід законодавця, Д. В. Сімонович веде мову про два порядки набуття кримінальним провадженням статусу приватного, зокрема:

1) досудовий порядок – кримінальне провадження набуває статусу приватного на стадії досудового розслідування внаслідок подання потерпілим заяви про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 477 КПК України;

2) судовий порядок – кримінальне провадження набуває статусу приватного на стадії судового розгляду в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді за умови погодження потерпілим самостійно підтримувати обвинувачення [197, с. 166]. Ми сприймаємо підхід, відповідно до якого слід диференціювати зазначені порядки кримінального провадження, однак не можемо погодитись із тим, що вони обидва є провадженням у формі приватного обвинувачення.

У свою чергу, С. І. Перепелиця з огляду на момент набуття провадженням форми приватного обвинувачення поділяє на: основне – провадження приватного обвинувачення, яке є таким апріорі (ст. 477 КПК); субсидіарне – виникає у випадку, якщо прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення у провадженні публічного обвинувачення, а потерпілий скористався правом підтримувати обвинувачення замість прокурора (ч.ч. 3, 5 ст. 340 КПК) [163, с. 62].

Значно більш обґрунтованою нам видається позиція В. О. Гринюка, який звертає увагу на те, що під назвою «приватне обвинувачення» КПК України регламентував фактично дві самостійні форми обвинувачення, які істотно між собою відрізняються за колом кримінальних правопорушень, за якими може здійснюватися провадження; юридичним значенням наявності соціальних зв'язків особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та постраждалого; порядком ініціації кримінального провадження; стадією виникнення; характером здійснення обвинувальної діяльності у досудовому розслідуванні; за моментом виникнення; за суб'єктом підтримання обвинувачення в суді; за роллю прокурора у судовому розгляді; за роллю потерпілого у судовому розгляді; за наслідками неявки потерпілого у судові засідання; стадією, у якій можливе закриття кримінального провадження у зв'язку з відмовою від обвинувачення. Перша з них – провадження, яке регламентоване главою 36 КПК України, на думку вченого, є нічим іншим, як приватно-публічним обвинуваченням. Друга, яка регламентується лише ст. 26, 340 КПК, є такою, що має традиційні ознаки приватного обвинувачення, і лише ця форма може бути визнана приватною [71, с. 125-126].

З огляду на нормативні положення, а також враховуючи доктринальні підходи, є підстави стверджувати про існування двох диференційованих порядків кримінального провадження, які розпочинаються не інакше, як за заявою потерпілого: 1) провадження у формі приватно-публічного обвинувачення, в якому обвинувачення в суді підтримується прокурором (деякі вчені пропонують називати його публічно-приватним [49, с. 21; 69, с. 343]);

2) провадження у формі приватного обвинувачення, в якому обвинувачення в суді підтримується потерпілим (приватним обвинувачем). До речі, судова практика теж підтверджує правильність такого підходу. Так, Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові зазначила, що кримінальне провадження, здійснюване на підставі ч. 5 ст. 340 КПК України, є окремою формою кримінального провадження, особливостями якої є: 1) підтримання обвинувачення потерпілим в суді; 2) відмова потерпілого, а у випадках, передбачених КПК України, його представника від обвинувачення, є безумовною підставою для закриття кримінального провадження (ч. 4 ст. 26, п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України) [177].

Зважаючи на функцію прокурора з підтримання «державного» обвинувачення (п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України, п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» [88]), постає питання, чи повинен прокурор підтримувати обвинувачення у згаданій категорії кримінальних проваджень. Розуміння цього питання ще більш ускладнилося після того, як у низці норм Конституції України (п. 4 ч. 1 ст. 129, п. 1 ч. 1 ст. 131¹) було вжите поняття «публічне обвинувачення».

Тут варто погодитись із висновком С.А. Крушинського про те, що термін «публічне обвинувачення» дійсно правильно відображає правову природу цієї форми обвинувачення, яке здійснюється прокурором офіційно, в інтересах усього суспільства, і включає випадки підтримання обвинувачення у провадженнях, розпочатих не інакше, як за заявою потерпілого [127, с. 432]. Разом з тим, певна плутанина у цих термінах мала місце й в судовій практиці. Наприклад, Кіровський районний суд міста Кіровограда розглянув справу за відсутності прокурора, оскільки вважав, що конституційна функція органів прокуратури з підтримання публічного обвинувачення в суді не поширюється на справи приватного обвинувачення. Апеляційний суд Кіровоградської області рішення суду першої інстанції залишив без змін.

Натомість, переглядаючи справу у касаційному порядку, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 26 червня 2019 р. констатувала неоднакове

трактування судами України понять «публічне обвинувачення» і «державне обвинувачення» та дійшла до висновку, що участь прокурора в судовому розгляді кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, урегульованому приписами глави 36 КПК України, відноситься до функції підтримання публічного обвинувачення і є обов'язковою, крім випадку, коли прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді [177].

Особливостями судового провадження у формі приватного обвинувачення («класичного» приватного обвинуваченого), на наше переконання, повинні бути:

1) наявність специфічного учасника провадження – приватного обвинувача, який може формувати обвинувачення, змінювати та підтримувати його, що не є властивим для справ публічного обвинувачення. У цій частині кримінальне процесуальне законодавство не використовує категорії «приватний обвинувач», а лише встановлює право потерпілого підтримувати обвинувачення (п. 4 ч. 3. ст. 56 КПК України);

2) наявність примирного характеру діяльності суду. Водночас, варто наголосити, що функція здійснення правосуддя не включає схвалення сторін до примирення. Судді мають обмежуватися лише роз'ясненням сторонам можливості примиритися у справах приватного обвинувачення та наслідків такого примирення;

3) наявність можливості здійснення відшкодування шкоди потерпілому у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення на підставі угоди про примирення або без неї;

4) наявність права приватного обвинувача відмовитися від обвинувачення. Наразі це право обмежене кримінальним процесуальним законом щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством (п. 7 ч. 1. ст. 284 КПК України) [128, с. 338].

Крім того, можемо констатувати, що на даний час вітчизняному судовому провадженню у формі приватного обвинувачення не властиві наступні важливі риси:

1) проведення судового розгляду («судового слідства») в межах заяви (в окремих державах – кримінального позову) приватного обвинувача. Причина такої відсутності наразі полягає у неможливості потерпілої особи напряму звернутися із заявою до суду. У цьому контексті потрібно згадати про нормативне регулювання таких відносин у КПК України 1960 року. Так, справи приватного обвинувачення порушувались безпосередньо судом, до якого напряму зі скаргою звертався потерпілий. Однак, якщо спочатку закон не вимагав чітко визначеної форми та змісту такої скарги (достатньо було послатися у ній на законні підстави для порушення кримінальної справи, тобто, у чому виявилися злочинні дії особи, час, місце події, навести докази на підтвердження вчинення злочину та викласти прохання про порушення кримінальної справи щодо конкретної особи) [179, с. 346], то після внесення змін було встановлено вимогу, що скарга потерпілого мала відповідати вимогам, які КПК встановлені для обвинувального висновку. Відповідно до роз'яснень Пленуму Верховного Суду України, що містились у п. 25 постанови від 02 липня 2004 р. № 13, у скарзі потерпілого чи його законного представника мали бути чітко викладені підстави для порушення справи, зокрема, обставини, час, місце, мотиви, наслідки вчинення злочину, його кримінально-правова кваліфікація та відповідні докази; дані про особу, яка підозрюється в його вчиненні; прохання про притягнення її до кримінальної відповідальності тощо [185]. У тому разі, якщо вона не відповідала цим вимогам, суд залишав скаргу без розгляду та повертав її потерпілому. Така ситуація, як цілком слушно зауважив В. О. Попелюшко, призвела до ускладнень і навіть унеможливила подачу та прийняття суддею скарг про порушення справ приватного обвинувачення. Тобто закон передбачив такі вимоги щодо форми та змісту скарги, дотриматися яких було неможливим для пересічної людини, чим практично позбавив потерпілих від злочинних посягань, можливості звернення

до суду за захистом своїх прав та інтересів у порядку приватного обвинувачення [167, с. 99]. Можливо, саме тому законодавець наразі передбачив обов'язкове проведення досудового розслідування у цій категорії кримінального провадження;

2) можливість об'єднання розгляду судом основної та зустрічної заяви в межах одного провадження (наприклад, у випадку взаємного завдання тілесних ушкоджень або побоїв декільком учасникам бійки). Як слушно з цього приводу зазначає А. Ю. Козленко, подання за наявності до того підстав обвинуваченим зустрічної заяви є активною формою захисту ним своїх прав і інтересів, а також захисту від необґрунтованого обвинувачення. Об'єднання вказаних заяв в одному провадженні, на думку автора, сприятиме процесуальній економії, але за умови, якщо заяви мають відношення до одних й тих самих осіб та стосуються взаємопов'язаних діянь [107, с. 105].

Інститут приватного обвинувачення у кримінальному судочинстві, на наш погляд, є найперспективнішою формою урахування приватних інтересів фізичних осіб. Він повністю дозволяє приватним особам використовувати надане їм право на доступ до правосуддя для самостійного та активного захисту порушених кримінальним правопорушенням законних інтересів. Тому пріоритетним напрямом удосконалення кримінального процесуального законодавства відповідно до європейських стандартів слід визнати подальший розвиток диспозитивних засад, зокрема через посилення позицій приватного обвинувачення у кримінальному судочинстві, що потребує удосконалення відповідного диференційованого порядку провадження [128, с. 339].

Характеризуючи особливості кримінальних проваджень у формі приватного і приватно-публічного обвинувачення, варто окремо зупинитись на критеріях, які обумовлюють їх диференціацію. Критерії, які лежать в основі виокремлення досліджуваних диференційованих порядків кримінального провадження, можуть бути класифіковані на матеріальні та процесуальні. До матеріальних критеріїв, на нашу думку, можна віднести такі:

1) відносно невисокий ступінь суспільної небезпеки діянь, провадження щодо яких здійснюється у порядку приватного обвинувачення;

2) специфіка безпосереднього об'єкта кримінально протиправного посягання, що стосується лише міжособистісних відносин, суб'єктивних прав громадян, що охороняються законом.

Провадження у формі приватного і приватно-публічного обвинувачення можливе не щодо будь-якого кримінального правопорушення, а лише щодо тих, вказівка на які міститься у нормах КПК України. Так, виключний перелік таких правопорушень встановлений ст. 477 КПК України і наразі охоплює 45 їх складів. Варто відзначити, що початкова редакція ст. 477 КПК України специфіку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення в окремих випадках обумовлювала не лише характером вчиненого кримінального правопорушення, ступенем його тяжкості, а й фактом завдання шкоди спеціальним суб'єктом – чоловіком (дружиною) потерпілого, іншим близьким родичем чи членом сім'ї потерпілого, найманим працівником. Однак такі положення були виключені з КПК України наприкінці 2017 року.

Привертає увагу така матеріально-правова особливість зазначеної категорії кримінальних правопорушень як їх явна особистісна «конфліктність», тобто вони завдають шкоду не суспільству, державі, а правам та законним інтересам окремих осіб. Зазначена особливість чітко прослідковується в судовій практиці. Зокрема, Велика Палата Верховного Суду зазначає, що такі кримінальні правопорушення, здебільшого, не є тяжкими, завдають шкоди головним чином інтересам окремих осіб і зумовлені локальними конфліктами, їх небезпека для держави й суспільства не є значною, а порушені права потерпілих можуть бути ефективно захищені як за допомогою кримінально-правових механізмів, так і в альтернативний спосіб. Завдана цим особам шкода зазвичай не має непоправного характеру, і становище, яке вони мали до вчинення посягання, може бути поновлено, в тому числі, шляхом порозуміння, примирення, компенсації й іншим чином без застосування встановлених державою заходів примусу [170].

До процесуальних критеріїв виокремлення проваджень у формі приватного і приватно-публічного обвинувачення слід віднести вирішальне значення суб'єктивної думки (позиції) потерпілого для ініціювання та припинення (закриття) кримінального провадження. Специфіку кримінального провадження у формі «класичного» приватного обвинувачення також обумовлює додатковий критерій – можливість успішного розгляду зазначеного провадження судом без проведення досудового розслідування.

Як уже зазначалося, без ініціативи потерпілого кримінальне провадження у формі приватного (приватно-публічного) обвинувачення розпочатися не може. При цьому Велика Палата Верховного Суду у постанові від 03 липня 2019 р. з цього приводу установила, що кримінальний процесуальний закон не регламентує конкретного способу звернення потерпілого із заявою, яка зумовлює визначені у ч. 1 ст. 477 КПК України правові наслідки. Водночас, захист прав і свобод людини як втілення принципу верховенства права вимагає надання переваги внутрішньому змісту юридично значущих дій над зовнішньою формою їх вираження. З огляду на це, навіть у разі, якщо потерпілий не подавав до правоохоронних органів заяви про злочин як окремого процесуального документа, однак до початку чи під час досудового розслідування та/або судового провадження однозначно висловив свою позицію про притягнення винного до кримінальної відповідальності, відповідна позиція, зафіксована у процесуальних документах, дає підставу для кримінального переслідування особи за злочин приватного обвинувачення [170].

У разі перекваліфікації кримінального правопорушення, яке переслідується в порядку публічного обвинувачення, на таке, щодо якого провадження здійснюється у формі приватного обвинувачення, обов'язково має бути з'ясована думка потерпілого щодо можливості його продовження. Відсутність заяви про вчинення кримінального правопорушення в у такому випадку в судовій практиці уподібнюється до відмови потерпілого від обвинувачення (постанова Верховного Суду від 20 грудня 2018 р.) [175].

В іншій постанові Верховний Суд вказує, що якщо після перекваліфікації діяння на злочин приватного обвинувачення потерпілий не подавав заяви про злочин і до початку чи під час судового провадження не порушував питання про притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності або ж прямо і беззастережно відмовився від обвинувачення (за винятком кримінальних проваджень щодо злочинів, пов'язаних з домашнім насильством), то така позиція зумовлює припинення кримінального провадження шляхом його закриття на підставі п. 7 ч.ч. 1, 7 ст. 284 КПК України [178].

Правова позиція потерпілого щодо припинення (закриття) кримінального провадження у формі приватного і приватно-публічного обвинувачення є обов'язковою для суду і безумовно спричиняє закриття кримінального провадження. Як слушно зауважують науковці, внаслідок застосування нормативної конструкції ст. 340 КПК України відмова приватного обвинувача від обвинувачення в суді на власний розсуд може відбуватися не лише в активній, а і в пасивній формі [135, с. 15; 46, с. 190]. Відмова від обвинувачення має пасивний характер, коли потерпілий (приватний обвинувач), не з'являється в судові засідання без поважних причин і, тим самим опосередковано виражає своє волевиявлення щодо припинення кримінального переслідування обвинуваченого [122, с. 216].

Таким чином, узагальнюючи нормативні приписи та судову практику, можемо виокремити три форми відмови потерпілого від обвинувачення: 1) активна форма (пряма і беззастережна відмова від обвинувачення); 2) пасивна форма (неподання заяви про притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності після перекваліфікації діяння на кримінальне правопорушення приватного обвинувачення); 3) «байдужа» форма (повторне нез'явлення в судові засідання без поважних причин у разі, якщо обвинувачення в суді підтримується потерпілим).

Підсумовуючи, зазначимо, що, зважаючи на сутність приватного обвинувачення, відповіде провадження (особливий порядок провадження) на перспективу потребує реформування з урахуванням наступного:

1. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення – це судове провадження, яке розпочинається із подання потерпілим (приватним обвинувачем) заяви (кримінального позову) про притягнення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, одразу до суду. Побоювання щодо того, що до суду потраплятимуть заяви, недостатньо обґрунтовані доказами, можуть бути виправлені шляхом передбачення можливості суду передати справу прокурору для проведення слідчих (розшукових) дій, якщо така необхідність виникне в процесі судового розгляду справи приватного обвинувачення [98, с. 231].

2. Порядок судового провадження у формі приватного обвинувачення повинен передбачати примирні (медіаційні) процедури. У цьому контексті можна врахувати досвід Німеччини, де притягнення до кримінальної відповідальності за окремі кримінальні правопорушення (образу, порушення таємниці листування, тілесні ушкодження тощо) може бути розпочате лише після невдалої спроби примирення примирною комісією, яка призначається управлінням юстиції. Під час пред'явлення приватного обвинувачення позивач повинен подати сертифікат, який підтверджує, що була спроба примирення (ст. 380 КПК ФРН) [27]. Кримінальний процес Польщі також передбачає такі примирні процедури: відповідно до ст. 489 КПК Польщі основному судовому засіданні передуює примирне засідання, яке проводиться суддею або судовим референтом. На прохання або за згодою сторін суд може замість примирного засідання визначити відповідний строк для проведення медіаційного провадження [30]. Такі примирні процедури можна було б проводити під час підготовчого провадження.

3. Вимоги міжнародних принципів і правил здійснення правосуддя щодо максимально швидкого розгляду та вирішення кримінальних проваджень визначають необхідність суворого обмеження періоду розгляду суддею провадження у формі приватного обвинувачення. У цьому зв'язку доцільно закріпити в КПК України імперативну норму, яка передбачає обов'язок судді розглянути провадження в обмежені строки.

4. Необхідно передбачити можливість прийняття зустрічної заяви та її наступне об'єднання з первісною, що повинно допускатися до закінчення судового розгляду (дослідження доказів) за первісним обвинуваченням за умови, що вони стосуються одних і тих самих осіб, одного протиправного діяння або хоча й різних, але взаємопов'язаних між собою діянь. У ході судового розгляду осіб, які подали зустрічні заяви, слід називати «сторонами» та допитувати про обставини обох заяв одночасно.

5. Значний обсяг процесуальних прав, які надаються приватному обвинувачу, потребує забезпечення захисту громадян від необґрунтованого обвинувачення. У зв'язку з цим доцільним у разі реабілітації особи, щодо якої здійснювалося кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, закріпити можливість стягнення процесуальних витрат з приватного обвинувача, який здійснював кримінальне переслідування завідомо невинуватої особи, за вироком суду, який набрав законної сили.

Звісно ж, висловлені нами пропозиції повинні бути реалізовані не ізольовано, а лише у комплексі з іншими заходами щодо реформування кримінального судочинства з урахуванням визнання пріоритету прав особи. Підкреслимо, що радикальним чином питання реформування судового провадження у формі приватного обвинувачення може бути вирішене, у тому числі, через запровадження інституту мирових суддів.

Якщо ж йти менш кардинальним шляхом, то доцільно, як мінімум, розмежувати у нормах КПК України провадження у формі приватно-публічного та приватного обвинувачення, а також більш детально урегулювати порядок здійснення судового провадження у формі приватного обвинувачення. Це необхідно зробити, адже наразі ч. 5 ст. 340 КПК України передбачає, що у випадку, якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді після відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення, кримінальне провадження надалі здійснюється за процедурою приватного обвинувачення, однак така процедура кримінальним процесуальним законом не урегульована.

Висновки до розділу 2

До кримінальних проваджень в суді першої інстанції, що мають ознаки спрощених проваджень, ми віднесли: 1) спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків; 2) судове провадження на підставі угод; 3) судове провадження у формі приватного обвинувачення.

Порівняльне дослідження законодавства зарубіжних держав засвідчує поширену практику здійснення спрощеного судового провадження (summary proceedings), яке допускається щодо кримінальних правопорушень, що не становлять великої суспільної небезпеки. Обсяг такого спрощення є різним – аж до оброблення справи в електронному вигляді без оформлення паперових документів (у Південній Кореї). В окремих державах (наприклад, Японії) навіть запроваджені спеціалізовані суди для розгляду справ в порядку спрощеного провадження (summary courts). В Україні здійснення спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків супроводжувалося деякими проблемами, які були викликані передчасним запровадженням цього кримінального процесуального інституту без внесення відповідних змін до норм КК України.

Пропонується під спрощеним судовим провадженням щодо кримінальних проступків розуміти диференційований вид судового провадження, що здійснюється щодо кримінальних правопорушень, які не становлять великої суспільної небезпеки, обумовлений процесуальною позицією (згодою) обвинуваченого та характеризується більшою швидкістю та ефективністю порівняно із загальним судовим провадженням, що досягаються за рахунок зміни структури кримінального провадження та процесуальної форми діяльності його учасників, а також обмеження дії окремих засад кримінального провадження.

На сьогодні чинний кримінальний процесуальний закон передбачає дві форми спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків: 1) з прискореним проведенням судового розгляду в судовому засіданні (ч. 1 ст. 381

КПК України); 2) без проведення судового розгляду в судовому засіданні (ч. 2 ст. 381 КПК України). Спрощення процедури у першій формі полягає у таких моментах: 1) скорочення строку призначення судового розгляду; 2) відсутність стадії підготовчого провадження. Щодо другої форми, то крім його прискорення, має місце також істотне спрощення процедури. Зазначена форма спрощення судового провадження, безумовно, сприяє оперативності судового розгляду, дотриманню засади розумності строків (ст. 28 КПК України), однак передбачає відмову від традиційних гарантій учасників процесу у доказовій діяльності – можливості безпосередньо брати участь у дослідженні доказів, оспорювати їх належність, допустимість, достовірність, висловлювати певні аргументи для підтвердження своєї правової позиції тощо. Тому, варто урахувати положення Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи щодо необхідності з'явлення обвинуваченого до суду на початковій стадії провадження в суді першої інстанції. Ми пропонуємо, щоб у підготовчому провадженні обвинувачений безпосередньо перед судом мав можливість висловити свою згоду на розгляд його справи у спрощеному провадженні, а суд роз'яснити йому наслідки такого рішення.

Інститут кримінального провадження на підставі угод, який бере свій початок в англосаксонській правовій доктрині, протягом двох останніх десятиліть з тими чи іншими особливостями активно рецесійовано державами континентальної Європи, у тому числі й деякими пострадянськими державами. Основною причиною сприйняття та подальшої імплементації цього інституту є те, що він сприяє ефективності кримінального судочинства, забезпечує принцип процесуальної економії, процесуальне спрощення розгляду кримінальних проваджень, зменшення навантаження на органи досудового розслідування та суд.

У зарубіжних державах законодавство здебільшого передбачає можливість укладення обвинуваченим угоди про визнання винуватості. Натомість, вітчизняне законодавство надає можливість також укласти угоду про примирення між підозрюваним (обвинуваченим) і потерпілим, що дає

можливість примирити сторони та вирішити кримінальне провадження на основі досягнутого компромісу, який задовольняє інтереси обох сторін такої угоди.

З позицій диференціації кримінального судочинства судове провадження на підставі угод – це провадження в суді першої інстанції, яке здійснюється в стадії підготовчого провадження (якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування) або судового розгляду (якщо угоди досягнуто під час судового провадження), що базується на добровільному і свідомому досягненню компромісу між сторонами угоди та характеризується скороченням та спрощенням процедури його розгляду за умови дотримання усіх вимог кримінального процесуального закону і закону про кримінальну відповідальність, а також специфічними наслідками у вигляді обмеження права на оскарження вироку. Спрощення цього кримінального провадження, передусім, проявляється у такому: 1) можливість остаточного вирішення кримінального провадження по суті уже на стадії підготовчого провадження (якщо угоди досягнуто на стадії досудового розслідування); 2) невідкладне зупинення судом проведення процесуальних дій і перехід до розгляду угоди, якщо угоди було досягнуто під час судового провадження; 3) відсутність класичного судового розгляду з проведенням повного дослідження доказів.

Констатовано, що є підстави стверджувати про існування двох диференційованих порядків кримінального провадження, які розпочинаються не інакше, як за заявою потерпілого: 1) провадження у формі приватно-публічного обвинувачення, в якому обвинувачення в суді підтримується прокурором; 2) провадження у формі приватного обвинувачення, в якому обвинувачення в суді підтримується потерпілим (приватним обвинувачем).

В основі виокремлення зазначених диференційованих порядків кримінального провадження лежать такі критерії: 1) відносно невисокий ступінь суспільної небезпеки діянь, провадження щодо яких здійснюється у порядку приватного обвинувачення; 2) специфіка безпосереднього об'єкта кримінально протиправного посягання, що стосується лише міжособистісних

відносин, суб'єктивних прав громадян, що охороняються законом;
3) вирішальне значення суб'єктивної думки (позиції) потерпілого для ініціювання та припинення (закриття) кримінального провадження.

Для удосконалення порядку судового провадження у формі приватного обвинувачення, на наш погляд, передусім, доцільно: розмежувати на рівні законодавства провадження у формі приватного і приватно-публічного обвинувачення; передбачити можливість здійснення примирних (медіаційних) процедур (варто вивчити досвід ФРН і Польщі); передбачити можливість прийняття зустрічної заяви та наступне об'єднання її розгляду з первісною за умови, що вони стосуються одних і тих самих осіб, одного протиправного діяння або хоча й різних, але взаємопов'язаних між собою діянь.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ УСКЛАДНЕНИХ ПОРЯДКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

3.1. Особливості порядку здійснення кримінального судочинства в суді присяжних

Судово-правова реформа, що декілька десятиліть триває в Україні, має на меті забезпечити реалізацію конституційного права громадян на ефективний та справедливий судовий захист їх прав, свобод та законних інтересів. Справжній захист цих прав може здійснити незалежний, вільний від корисливих корупційних інтересів, політичних симпатій та ідеологічних упереджень суд, який є гарантом законності та справедливості. У цьому контексті введення інституту присяжних засідателів у кримінальний процес виступає одним із найважливіших напрямів демократичного перетворення суду, формування нової правосвідомості та правосуддя. Передусім, це стосується кримінальних проваджень. Водночас, жоден правовий інститут, запроваджений до або під час сучасної судової реформи в Україні, не викликав стільки дискусій у юридичній спільноті, як суд присяжних. І дійсно, одна з основних проблем судової реформи – це практичне функціонування суду присяжних як основного способу народовладдя у сфері правосуддя та гарантії дотримання прозорості і демократичних цінностей.

Правовим підґрунтям запровадження суду присяжних в незалежній Україні стала Конституція України, яка одразу у трьох статтях (ст.ст. 124, 127, 128) передбачає можливість здійснення правосуддя присяжними. Статус присяжних регулюється також спеціальним Законом України «Про судоустрій та статус суддів» [89], ст. 65 якого містить вимоги до присяжного, та окремими положеннями КПК України. Разом із тим, модель суду присяжних, яка наразі запроваджена в Україні, піддається критиці. А тому проблеми функціонування суду присяжних та удосконалення порядку провадження у ньому залишаються актуальними.

Провадження в суді присяжних властиве багатьом державам світу, як англо-саксонської, так і континентальної правових систем. Відповідно, світовій юридичній практиці відомі дві моделі суду присяжних: 1) англо-американська (класична) – передбачає участь присяжних, які є спостерігачами судового розгляду і в нарадчій кімнаті без участі професійного судді повинні вирішити питання факту винуватості обвинуваченого і винести вердикт, який є обов’язковим для судді; 2) європейська (суд з розширеною колегією народних засідателів) – передбачає участь народних засідателів (шеффенів), які спільно з професійними суддями вирішують усі питання кримінального провадження [72, с. 12]. Існування суду присяжних в цілому, а також функціонування окремих його моделей, має як своїх прихильників, так і противників.

Прихильники суду присяжних, як правило, схильні розглядати його як соціально орієнтований і демократичний суд, оскільки в ньому взаємодіють державно-правові та суспільні засади, а у вердикті присяжних (як особливому завершальному рішенні наради колегії присяжних) найбільш оптимально поєднуються як інтереси державних інститутів, що перебувають на варті соціальної стабільності та цілісності держави, так і правові погляди народу як прояву масової правової культури. Суд присяжних, забезпечуючи незалежність правосуддя, сприяє, таким чином, захисту прав та інтересів особи у кримінальному процесі і тому може розглядатися як гарантія від необґрунтованого засудження невинуватого; він зміцнює думку людей про справедливість судів [245, с. 55].

Водночас випадковість вибору присяжних засідателів та повнота функцій у вирішенні питання про винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (у класичній моделі суду присяжних) викликає проблему щодо компетентності (обґрунтованості) рішення суду [39]. При цьому багато іноземних дослідників звертають увагу на статистичні дані, які свідчать про те, що значна частина вироків присяжних виноситься необґрунтовано, без урахування конкретних доказів винуватості чи невинуватості підсудних [32].

З точки зору диференціації кримінального судочинства провадження в суді присяжних є ускладненим порядком, оскільки передбачає додаткові процедури, більші витрати темпорального і людського ресурсу, необхідність забезпечення додаткових кримінальних процесуальних гарантій. Сам законодавець відносить провадження в суді присяжних до особливих порядків провадження в суді першої інстанції (параграфу 2 глави 30 КПК України) та нормативно закріплює, що суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції.

Ч. 3 ст. 31 КПК України передбачає умови, за наявності яких допускається здійснення судового провадження в суді першої інстанції судом присяжних (у складі двох професійних суддів та трьох присяжних): 1) розгляд здійснюється щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі (матеріально-правова умова); 2) наявність клопотання обвинуваченого щодо розгляду провадження судом присяжних, яке може бути заявлене під час підготовчого судового засідання (процесуальна умова).

Оцінюючи модель суду присяжних, яка функціонує в Україні, слід визнати, що ускладнення цього провадження, передусім, охоплює необхідність відбору присяжних, які будуть входити до складу суду. Список присяжних із громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам ст. 61 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» і дали згоду бути присяжними, формує і затверджує відповідна місцева рада у кількості, зазначеній у поданні територіального управління Державної судової адміністрації України.

Відбір присяжних для розгляду конкретного кримінального провадження здійснюється у декілька етапів. На першому етапі головуючий після призначення судового розгляду судом присяжних дає секретарю судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються за допомогою автоматизованої системи документообігу суду (єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи) з числа осіб, які

внесені до списку присяжних. Кожному із присяжних під розписку не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання має бути вручений письмовий виклик.

На другому етапі після відкриття судового засідання головуючий роз'яснює присяжним права та обов'язки, умови їх участі в судовому розгляді, а також вирішує питання щодо неможливості їх участі в судовому розгляді (самовідводи, відводи, увільнення від виконання обов'язків). Надалі із тих осіб, які залишились за допомогою автоматизованої системи документообігу суду визначаються три присяжних, які увійдуть до складу суду. Якщо ж після увільнення (відводів) присяжних залишилося менше трьох, секретар судового засідання за вказівкою головуючого здійснює додатковий виклик присяжних. Після відбору основних присяжних за тими ж правилами також відбирається двоє запасних присяжних.

Ще однією додатковою процедурою є приведення присяжних до присяги. Кожен із присяжних зачитує текст присяги, після чого підтверджує, що його права, обов'язки та компетенція йому зрозумілі.

Надалі ж кримінальне провадження в суді присяжних відбувається за загальними правилами, що характерні для колегіального судового розгляду кримінальних проваджень. Тобто жодних «змістовних» особливостей аналізований особливий порядок провадження в суді першої інстанції не передбачає.

Присяжні на рівні з професійними суддями беруть участь в судовому розгляді, досліджують докази, приймають рішення щодо питань, що вирішуються судом при ухваленні вироку. Зокрема, вони беруть участь у нараді суду присяжних, якою відповідно до ст. 391 КПК України керує головуючий. Усі питання вирішуються простою більшістю голосів. При цьому голос присяжного повністю прирівнюється до голосу професійного судді. Імперативною є вимога, що ніхто зі складу суду присяжних не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а суддя чи присяжний голосував за виправдання

обвинуваченого. У цьому разі голос того, хто утримався, додається до голосів, поданих за рішення, яке є найсприятливішим для обвинуваченого.

Суд присяжних успішно функціонує в стабільному суспільстві, що розвивається, надаючи цьому суспільно-правовому розвитку стійкий характер. Відповідно, у сучасній процесуальній науці існує цілком позитивне та схвальне ставлення до суду присяжних як окремого соціального явища та кримінального процесуального інституту. Водночас, дискусію викликає сама побудова суду та модель його закріплення у вітчизняному законодавстві.

У першу чергу, йдеться про відображений у національному законодавстві підхід, за яким колегія присяжних фактично не створюється, а присяжні діють у складі професійного суду. Наприклад, І. Р. Волоско стверджує, що такий порядок «цілком вписується в європейську континентальну модель кримінального процесу та в сучасних умовах дозволить забезпечити належну участь народу у відправленні кримінального судочинства» [62, с. 10].

Водночас, більшість науковців-процесуалістів винятково критично оцінюють визначений у процесуальному законодавстві порядок проведення спільної наради і голосування професійних суддів та присяжних із питань, передбачених ст. 368 КПК України. Так, В. М. Щерба зазначає, що підхід до регулювання цього провадження не є правильним, воно не має нічого спільного з класичним судом присяжних [250, с. 605].

І. О. Рощина та С. О. Цигалій наголошують на тому, що, виходячи з вимог ст. 368 КПК, присяжні не користуються ні незалежністю, ні правом самостійного прийняття рішення, тому вони не можуть постановити правильне рішення. Вчені також додають, що така роль повністю зведена до прав народних засідателів, які були в СРСР [194, с. 191]. В. М. Тertiшник і Н. С. Солнишкіна також звертають увагу на відсутність самостійного рішення (вердикту) присяжних, які, за такої концепції, не відповідають ні за долю справи, ні за свої рішення. Таким підходом законодавець торує шлях до колективної безвідповідальності як самих присяжних, так і суддів-професіоналів [214, с. 223].

О. П. Лепей додає, що саме роздільна нарада присяжних без участі суддів-професіоналів є істотною особливістю такого суду і саме у самотійності прийняття присяжними рішень полягає перевага цієї форми суду [131, с. 124].

Р. Антонов наголошує, що спільна участь присяжних і професійних суддів у розгляді питань є доволі сумнівною, адже неминуче призводить до впливу авторитету головуючого на присяжних, тому така практика не характерна для англо-саксонської моделі [47]. Дійсно, зважаючи на відсутність спеціальної освіти, недосвідченість присяжних, на практиці вони здебільшого орієнтуються на позицію професійних суддів, у зв'язку з чим їх часто називають «кивалами», які погоджуються з усіма рішеннями головуючого [194, с. 191].

Разом з тим, в судовій практиці трапляються й поодинокі винятки, коли присяжні під час ухвалення вироку опиняються у більшості і приймають рішення відмінні від позиції професійних суддів. Так, вироком Личаківського районного суду м. Львова від 04 березня 2014 року було виправдано особу, яка обвинувачувалась у вчиненні умисного вбивства (п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України [55]. При цьому рішення було прийняте більшістю голосів – усі присяжні проголосували за виправдання обвинуваченого, натомість, професійні судді дійшли до висновку про визнання його винуватим і виклали свої окремі думки.

Таким чином, в цілому необхідно погодитися з пануючою доктринальною позицією, за якою обрана модель суду присяжних виглядає досить суперечливою. Фактично в Україні йдеться не про суд присяжних, а лише про залучення присяжних до здійснення правосуддя шляхом включення їх до «розширеного» складу суду. Результати проведеного опитування показують, що 56,9 % респондентів вважають за доцільне запровадити в Україні класичну модель суду присяжних з розподілом повноважень суду і колегії присяжних.

Проблема суду присяжних не є суто правовою – ефективність аналізованої форми судочинства пов'язана з його культурною складовою і, зокрема, з єдністю цінностей, що існує в суспільстві, або навпаки, – ціннісним

розколом. На відміну від поширеного в юридичній науці підходу, що розглядає суд присяжних як складову правової системи суспільства, з запропонованими нормами, функціями, статусно-рольовими позиціями та певним колом повноважень, соціокультурний підхід розглядає цей інститут у контексті історико-культурних та політико-правових традицій конкретного суспільства. З цієї позиції, якість функціонування суду присяжних походить від правової культури цивільного (активістського) типу, який ґрунтується на визнанні «закону» і «права» як соціальних цінностей, що зумовлюють захист прав і свобод особи. Твердження цих цінностей безпосередньо пов'язане і з поведінковим аспектом політичної культури – активною участю населення в громадській (тобто громадській та державній) діяльності. Звідси – природність участі громадян у процесі правосуддя.

У ньому суспільство бачить унікальну можливість самому визначити долю обвинуваченого, визнати його невинуватим у вчиненні злочину (у деяких країнах навіть за доведеності події злочину та причетності до його вчинення обвинуваченого, якщо злочин вчинений ним у зв'язку зі збігом важких життєвих обставин), а у разі винесення обвинувального рішення, враховуючи особу обвинуваченого, визнати його таким, що заслуговує певних пом'якшень.

Сьогодні на думку К. Мірзарбекової необхідно звернути увагу на створення позитивного іміджу діяльності суду присяжних, що виправдає на ідеологічному рівні його існування [142, с. 90]. Концептуально щодо доцільності функціонування суду присяжних ключовими, напевно, є такі тези:

1) суд присяжних сьогодні необхідний як форма демократизації суспільних відносин в цілому, так і судочинства, зокрема;

2) суд присяжних – це універсальна форма контролю суспільства за державною судовою системою;

3) всі спроби тиску з боку влади на характер рішень суду присяжних, зустрічаються суспільством негативно, і більшою мірою приречені на невдачу в силу самої природи суду присяжних, що стоїть на варті прав і свобод простої

людини від посягань держави та осіб, які мають істотні політичні, економічні важелі впливу.

Очевидно, про дійсно диференційований, особливий порядок провадження в суді першої інстанції може йти мова лише у випадку запровадження класичної моделі суду присяжних, що передбачатиме розмежування компетенції присяжних («суддів факту») і професійних суддів («суддів права»). Таке розмежування, як стверджує А. А. Солодков, є іманентною ознакою суду присяжних [202, с. 134-135].

До компетенції присяжних повинно відноситись вирішення питання про те, чи мала місце подія злочину, чи винуватий обвинувачений у вчиненні злочину та чи заслуговує він на поблажливе ставлення до нього. Натомість, професійний суддя (судді) після винесення присяжними вердикту повинен призначити вид та розмір покарання, а у випадку, якщо присяжні визнали обвинуваченого невинуватим, суддя зобов'язаний підготувати виправдувальний вирок.

У випадку запровадження класичної моделі суду присяжних в Україні неминуче постане інше проблемне питання – форм участі присяжних у процесі доказування під час судового розгляду кримінального провадження. Питання полягає у тому, що за своєю ідеологією колегія присяжних представлена, переважно, непрофесійними у правничому розумінні особами, які можуть зовсім бути не підготовленими до участі у розгляді провадження у контексті правил дотримання процесуальної форми та елементарних процесуальних правил роботи з доказовою базою з метою встановлення істини.

На наш погляд, головне питання судового процесу щодо винуватості обвинуваченого у вчиненні діяння, яке йому інкримінується, присяжні можуть вирішити, виходячи зі своєї особистої правосвідомості, осмислення права, а не власне юридичних питань. Основу процесу пізнання в суді присяжних складають сприйняття, критичне мислення та логічний аналіз. В основі дослідження присяжними фактичних обставин справи лежить їхня оцінка, яка здійснюється опосередковано – через оцінку доказів. Щоправда, необхідно

підкреслити, що елементарними правилами оцінки доказів та їх дослідження присяжні, на жаль, не володіють, а тому потребуватимуть допомоги.

Практика розгляду кримінальних проваджень за участю колегії присяжних в інших державах з очевидністю показала, що така форма судочинства потребує більш детального дослідження матеріалів, що надходять до суду, та виключення з них доказів, отриманих із порушенням закону, вироблення чітких критеріїв визнання доказів допустимими / недопустимими.

В суді присяжних процедура оцінки допустимості доказів набуває особливого значення, оскільки недопустимі докази не повинні впливати на формування внутрішнього переконання присяжного. Як зазначається у наукових джерелах, у класичному суді присяжних особливі порядки дослідження доказів пов'язані із недопущенням виникнення несправедливої упередженості [68, с. 212]. Яким чином це можна забезпечити? Зокрема, може бути передбачено такий порядок судового провадження, за якого очевидно недопустимі докази взагалі не будуть відомі присяжним, оскільки будуть заздалегідь виключені з усього обсягу досліджуваних фактичних даних. Наприклад, в США діє правило, відповідно до якого суд може виключити відповідні докази, якщо їх доказову силу значно переважає небезпека одного або кількох таких факторів: несправедливе упередження; заплутаність питань; введення в оману присяжних; невинуватна затримка; марна витрата часу або непотрібне представлення сукупних доказів (правило 403 Федеральних правил доказування) [23]. Таким чином, американський законодавець намагається досягти балансу між доказовою силою доказів та шкодою, яка може бути завдана їх визнанням. У тому числі ця теза стосується й ризику прийняття рішення присяжними на суто емоційній основі під впливом недопустимих доказів.

Зважаючи на те, що судове провадження в суді першої інстанції системно складається з двох стадій, а присяжні розпочинають виконання своїх функцій, починаючи зі стадії судового розгляду, зароджується висновок, що виключати очевидно недопустимі докази варто до початку судового розгляду, тобто в

стадії підготовчого провадження. Це дозволяє нам запропонувати наступний підхід: під час підготовчого судового провадження сторони мають право подати до суду, а суд зобов'язаний розглянути і вирішити клопотання про виключення з розгляду у суді присяжних доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Подібна практика запроваджена, наприклад, у Грузії. Так, відповідно до ч.ч. 4, 7 ст. 219 КПК Грузії суддя у досудовому засіданні розглядає клопотання сторін про недопустимість доказів. При цьому рішення судді у досудовому засіданні про визнання доказів недопустимими може бути оскаржене у п'ятиденний строк в апеляційному порядку [18].

Звичайно, впровадження такого підходу потребує істотного перегляду порядку підготовчого судового провадження, особливо в частині здійснення учасниками процесу доказової діяльності. На проблеми, які виникають під час доказування в стадії підготовчого судового провадження уже неодноразово наголошувалось у науковій літературі [125].

Таким чином, кримінальне провадження в суді присяжних слід розглядати як ускладнене провадження, що відрізняється наявністю додаткових процедур, передусім, відбору присяжних, які будуть входити до складу суду, приведення їх до присяги. Проте жодних «змістовних» особливостей цей диференційований порядок провадження в суді першої інстанції наразі не передбачає. Про реальну диференціацію судового провадження може йти мова у випадку запровадження класичної моделі суду присяжних, що передбачатиме розмежування компетенції присяжних і професійних суддів. До компетенції присяжних повинно відноситись вирішення питання про те, чи мала місце подія злочину, чи винуватий обвинувачений у вчиненні злочину та чи заслуговує він на поблагливе ставлення до нього.

З огляду на це, варто погодитися із висловленою у наукових колах думкою, що основна відмінність суду присяжних (розподіл повноважень між професійним суддею і присяжними засідателями), обумовлена особливою організацією і компетенцією не фахової колегії суддів, принципами її взаємодії

із професійним суддею, тобто сутнісними ознаками суду за участю присяжних засідателів, до яких відноситься:

1) розмежування компетенції між професійним суддею і колегією присяжних засідателів, яке призводить до розділення усієї сукупності обставин, що підлягають доведенню в судовому розгляді на дві групи;

2) незалежність у здійсненні суддівських функцій колегії присяжних засідателів, максимальна реалізація змагальних начал;

3) формування колегії присяжних засідателів із осіб, що не мають професійних знань норм матеріального і процесуального права та досвіду суддівської діяльності;

4) незнання присяжними засідателями матеріалів справи до судового слідства і винесення ними вердикту тільки на підставі відомостей та доказів, отриманих під час судового слідства;

5) особливий порядок дослідження за участю присяжних засідателів деяких доказів, здатних вплинути на їх об'єктивність і неупередженість, викликати упередження щодо обвинуваченого [103, с. 206].

Д. Киян, проаналізувавши проблеми інституту суду присяжних в умовах судової реформи в Україні, дійшов до висновку, що впровадження інституту присяжних у сучасних реаліях України є не більш, ніж бажанням влади продемонструвати прагнення до європейських ідеалів правосуддя та дотримання прав людини [106]. Насправді ж наразі маємо маніпулятивну підміну суду народних засідателів судом присяжних через зміну назви, яка була «винаходом» укладачів нового КПК України.

Очевидно, розуміючи це, 14 липня 2020 року до Верховної Ради України був внесений проект Закону України «Про суд присяжних» [188], у пояснювальній записці до якого розробники відзначили, що для суду присяжних характерні такі основні ознаки:

1) він складається із лави присяжних, які є представниками населення, що постійно проживає у межах відповідного судового округу, і професійного судді, який як головуючий лише веде судове засідання (судовий процес);

2) найголовнішим є те, що міститься в процедурі відправлення правосуддя – після завершення слухання справи в судовому засіданні нараду в нарадчій кімнаті з прийняттям рішення здійснює лише склад присяжних без участі професійного судді і без його «авторитетного» впливу;

3) персональний склад лави присяжних (основні і запасні) формується для розгляду однієї справи;

4) у процедурі формування складу лави присяжних домінуюча роль належить сторонам змагального процесу (захисту і обвинуваченню), консенсусне рішення яких про допуск чи відвід кандидата у присяжні є для судді обов'язковим (незаперечним). Головуючому професійному судді відведена лише роль арбітра з оцінкою мотивів у разі відсутності консенсусу між сторонами щодо кандидата в присяжні і тільки тоді, коли стороною використано право встановленої кількості безмотивних відводів;

5) присяжні не беруть активної участі у з'ясуванні обставин справи (нікому не ставлять жодного запитання) – вони лише безпосередньо сприймають доводи сторін (змагальність), сукупність яких потім аналізують у нарадчій кімнаті;

6) присяжні ухвалюють рішення (вердикт) щодо винуватості особи, якій прокуратурою висунуте обвинувачення у вчиненні кримінально-караного діяння. Національне законодавство деяких країн інколи додатково встановлює ще повноваження присяжних у вирішенні певних питань, наприклад, чи варто, призначаючи суворе покарання за вчинення кримінального правопорушення, враховувати обставини, що пом'якшують або обтяжують вину особи, тощо [188].

Проблемним моментом, який викликає дискусії, є кількісний склад колегії (лави, журі) присяжних. Хоча традиційне уявлення про суд присяжних – наявність колегії з 12 присяжних, але у різних державах ця кількість істотно відрізняється. Однак варто погодитись, що скорочення чисельності присяжних лише до декількох осіб істотно знижує ефективність діяльності суду присяжних [106], ставить під сумнів об'єктивність прийнятого ним рішення,

оскільки вірогідність прийняття хибного рішення зменшується пропорційно до збільшення кількості присяжних [251, с. 216].

Наприклад, у США суд присяжних (англ. Trial Jury), відомий також як «petit jury», вирішує, чи вчинив обвинувачений злочин за пред'явленим обвинуваченням, і складається з 6-12 осіб [44]. Так, правило 23 Федеральних правил кримінального процесу США передбачає, що колегія присяжних складається, як правило, з 12 осіб. Разом з тим, сторони за згодою суду можуть погодити і меншу кількість присяжних. Крім того, суд може призначити до 6 запасних присяжних для заміни будь-яких присяжних, які не можуть виконувати свої обов'язки або яких усунуто від розгляду (правило 24) [22].

У Грузії суд присяжних засідателів, за загальним правилом, складається з 12 засідателів та 2 запасних засідателів. Разом з тим, ст. 27 КПК Грузії передбачає, що у складі суду присяжних засідателів має бути не менше 6 засідателів у справах про злочини, що відносяться до категорії менш тяжких, не менше 8 – у справах про злочини, що відносяться до категорії тяжких, не менше 10 – у справах про злочини, що відносяться до категорії особливо тяжких [18].

Згідно зі ст. 296 КПК Франції суд присяжних у першій інстанції формується з дев'яти присяжних. Крім того, суд повинен провести також жеребкування одного або декількох додаткових присяжних, які присутні на засіданні і замінюють основних присяжних у разі неможливості продовження ними слухання [14].

В. М. Щерба наводить також приклади інших держав, наприклад, в Іспанії – 9 присяжних, в Австрії – 8, в Італії – 6, у Греції – 5, у ФРН – 2 [251, с. 250]. Видається, що у разі запровадження класичного суду присяжних в Україні колегію присяжних у кількості 6-8 осіб можна визнати достатньою. Головне – це перехід до реального розподілу функцій між колегією присяжних і професійними суддями.

Колегія присяжних представлена, переважно, непрофесійними у правничому розумінні особами, які не володіють елементарними правилами дослідження та оцінки доказів, а тому потребуватимуть допомоги. З огляду на

це, у разі запровадження в Україні класичної моделі суду присяжних, головуючий (професійний суддя) повинен обов'язково роз'яснити присяжним сутність обвинувачення та його правові підстави, необхідність доведення наявності складу злочину в діянні обвинуваченого, сутність та прояви засади презумпції невинуватості, зміст стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Крім того, дуже важливо, щоб присяжні розуміли, що вердикт повинен ґрунтуватися лише на доказах, досліджених у ході судового розгляду, що недопустимі докази не повинні братися до уваги.

Також, на наш погляд, з метою підвищення ефективності діяльності колегії присяжних Міністерству юстиції України, Державній судовій адміністрації України варто було б розробити: 1) методичні рекомендації для присяжних по роботі з доказами у кримінальному провадженні (вони мають містити опис вимог допустимості, належності, достатності та критерії достовірності доказів та їх джерел, опис порядку їх дослідження та оцінки тощо); 2) пам'ятку присяжним з викладенням вимог кримінального процесуального закону та відповідей на найбільш поширені у практиці питання [129, с. 120]. Таку ідею більшою чи меншою мірою підтримала абсолютна більшість (94,6 %) опитаних респондентів.

Вважаємо, що в суді присяжних слід вести мову про повну та точну відповідність висновків, що містяться у вердикті колегії присяжних, дослідженим в судовому засіданні доказам. Тобто винесення присяжними так званого «нуліфікаційного» вердикту, суть якого розуміють як виправдання всупереч доказам винуватості, як акт милосердя з боку присяжних [24, с. 30-31], на нашу думку, є неприйнятним у нашій державі. Класичний суд присяжних як форма колегіального здійснення правосуддя має достатньо можливостей та умов для встановлення істини у кримінальному провадженні, а зважаючи на чисельність присяжних у колегії, випадковий характер їх добору, розподіл компетенції з професійним суддею, більш змагальний характер судочинства, цілком здатний виступати додатковою гарантією для обвинуваченого.

3.2. Специфіка судових проваджень, ускладнених особливими ознаками суб'єктів, щодо яких вони здійснюються

Як уже зазначалось у попередніх розділах, одним із критеріїв, який покладається в основу диференціації кримінального провадження, є наявність в особи, щодо якої здійснюється провадження, певних особливих ознак (властивостей). Саме наявність таких ознак (властивостей) суб'єктів спричиняє необхідність забезпечення додаткових процесуальних гарантій у провадженні. Ці ознаки безпосередньо пов'язані з кримінально-правовим поняттям суб'єкта кримінального правопорушення. Зокрема, для диференціації кримінального провадження значення мають вік особи, стан її психічного здоров'я, здійснення особою певної професійної чи службової діяльності.

Із цього приводу варто погодитись із висловленою В. М. Трофименком думкою, що специфіка суб'єкта, який вчинив суспільно небезпечне діяння, тобто наявність у нього особливих властивостей (у тому числі й притаманних його правовому та службовому статусу), викликає необхідність диференціювання процедури кримінального судочинства на звичайне провадження та таке, що містить додаткові гарантії забезпечення прав його учасників, а тому є ускладненим порівняно із звичайним порядком [222, с. 206].

Аналізуючи зміст розділу VI КПК України, за вказаним критерієм варто виділити такі диференційовані кримінальні провадження:

- кримінальне провадження щодо окремих категорій осіб;
- кримінальне провадження щодо неповнолітніх (у тому числі провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру);
- кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Диференціація кримінального провадження щодо окремих категорій осіб обумовлена, передусім, необхідністю забезпечення додаткових гарантій таким особам від незаконного втручання у їх професійну діяльність, здійснення на них тиску, у тому числі й шляхом здійснення кримінального переслідування.

Для цього законодавець передбачає імунітети окремих категорій осіб, встановлює їх привілейоване правове становище порівняно з учасниками інших кримінальних проваджень з аналогічним процесуальним статусом.

Зокрема, у багатьох сучасних державах на рівні законодавства закріплено додаткові правові механізми забезпечення незалежності і неупередженості суддів (імунітет суддів), покликані попередити незаконний вплив на здійснення правосуддя [60, с. 57]. Разом з тим, у кримінально-процесуальній доктрині висловлювались і думки, що імунітет судді є порушенням конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом [207, с. 108-114]. Не погоджуючись із таким підходом, вважаємо за доцільне приєднатися до думки, що наявність імунітету аж ніяк не означає набуття такими особами особистих переваг та вигод, а є певною гарантією ефективності виконання відповідними особами суспільних та державних функцій (професійних, службових повноважень) [143, с. 65; 121, с. 269].

Особливий порядок кримінального провадження застосовується щодо осіб, виключний перелік яких передбачено ст. 480 КПК України. Щоправда, такі особливості стосуються, переважно, процесуальних відносин в стадії досудового розслідування (початок досудового розслідування, повідомлення про підозру, затримання, проведення слідчих (розшукових) дій тощо). Провадження в суді першої інстанції щодо таких осіб в цілому здійснюється за загальними правилами.

Іншу обумовленість має диференціація кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами. Положення, що регламентують правовий статус неповнолітнього суб'єкта у кримінально-правових та кримінальних процесуальних відносинах, відзначаються певною суперечливістю та відсутністю чітких вказівок на цілі, функції та роль кримінального переслідування у загальній структурі кримінальної відповідальності неповнолітніх. Причиною цього є відсутність остаточно сформованої моделі ювенальної юстиції та підготовлених суддів для розгляду кримінальних проваджень за участю неповнолітніх.

Неповнолітній вік в основному сприймається як характеристика особи, що свідчить про необхідність пом'якшення покарання. Але неповнолітній вік свідчить і про особливий статус суб'єкта, що відображає соціально-психологічні особливості тієї чи іншої вікової групи. На відміну від правового, цей статус умовно можна позначити як соціальний, що визначає визнану законом здатність людини виступати в ролі активного учасника відносин з іншими людьми, суспільством та державою.

Привілейований правовий статус неповнолітнього, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, є загальновизнаним стандартом відправлення судочинства, закріпленим у базових міжнародно-правових актах [113, с. 105]. Так, особливості проваджень щодо неповнолітніх у кримінальному процесі визначено положеннями ч. 4 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, згідно з якими стосовно неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню [141]. Водночас, Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх («Пекінські правила») спрямовують на те, щоб кримінальні провадження щодо неповнолітніх здійснювались швидко і без будь-яких затримок [45]. Такий привілейований режим для неповнолітнього суб'єкта кримінального переслідування вимагає створення особливого правового режиму кримінального провадження в суді першої інстанції, щоб забезпечити правосуддя шанобливе, чуйне, доброзичливе до дітей, незалежно від того, хто вони і що вони вчинили [104, с. 7, 8]. Це, у свою чергу, обумовлює запровадження додаткових процедур, що дещо ускладнюють кримінальне провадження.

Відповідно до ст. 40 Конвенції ООН про права дитини, п. 15.2 Пекінських правил, п. 54 Загального коментаря № 10 (2007) Комітету ООН з прав дитини про права дітей у ювенальній юстиції [108; 45; 26] державам-учасницям рекомендовано закріплювати у національному праві максимально можливу участь батьків чи інших законних представників у провадженнях щодо дитини. Обов'язкова участь захисника не може (та й не повинна) замінити участі

законного представника неповнолітнього. Безпосередня участь законного представника посилює становище сторони захисту, допомагає суду з'ясувати обставини провадження, врахувати інтереси дитини та її сім'ї. Забезпечення такої участі свідчитиме про гуманне ставлення держави до власних громадян.

Також, пунктом 16 Пекінських правил передбачено, що у всіх випадках, за винятком дрібних правопорушень, до винесення компетентним органом влади остаточного рішення, необхідно ретельно вивчити оточення і умови, в яких живе неповнолітній, або обставини, за яких було вчинено правопорушення, з тим щоб сприяти винесенню компетентним органом влади розумного судового рішення у справі [45].

Для втілення цього правила у нашій державі було прийнято Закон України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 року і внесено зміни до КПК. Зокрема, на стадії підготовчого судового провадження з метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання передбачене обов'язкове залучення представника уповноваженого органу з питань пробації для підготовки досудової доповіді щодо особи неповнолітнього (ч. 1 ст. 314-1 КПК України), що, зокрема, повинна містити інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку неповнолітнього та рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень [87].

Крім того, дотриманню цього стандарту сприяє й встановлення у нормах кримінального процесуального закону спеціального предмета доказування у провадженнях щодо неповнолітніх (ст. 485 КПК України). Зокрема, серед іншого, під час судового провадження суд повинен з'ясувати повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього, стан його здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру, склад, обстановку та морально-побутові умови в сім'ї неповнолітнього, взаємини між членами сім'ї, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми

контролю за його поведінкою, обстановку в навчальному закладі чи на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, учителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, які раніше застосовувалися до нього, зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою тощо.

Водночас, Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (п. 63) рекомендують державам, наскільки це можливо, створювати спеціалізовані суди (або судові палати), процедури й інститути для дітей, які знаходяться у конфлікті з законом. Це може включати створення спеціалізованих підрозділів в поліції, судових органів, судової системи та прокуратури [104, с. 30].

Вимога спеціалізації суддів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх закріплена у ч. 2 ст. 6 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [86], а також у ч. 14 ст. 31 КПК України, ч.ч. 3-7 ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [89]. У разі, якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх. Ним може бути обрано суддю зі стажем роботи суддею не менше десяти років, досвідом здійснення кримінального провадження в суді і високими морально-діловими та професійними якостями, а у разі відсутності в суді суддів з необхідним стажем роботи – суддю, який має найбільший стаж роботи на посаді судді.

У свою чергу, в прокуратурі є так звані ювенальні прокурори, які, зокрема, підтримують обвинувачення у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. На вимогу наказу Генерального прокурора від 04 листопада 2020 року № 509 «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» ювенальні прокурори повинні

мати «високі моральні, ділові та професійні якості» і проходити спеціальне навчання за спеціалізацією в Тренінговому центрі прокурорів України [145].

Однак дослідники звертають увагу на те, що спеціалізація представників системи кримінальної юстиції на практиці часто має формальний характер і заснована лише на тривалості стажу роботи, але не підкріплена особистою мотивацією та попередньою спеціальною підготовкою. Багато з тих, хто спеціалізується на справах дітей, не проходили спеціальну підготовку і після визначення спеціалізації [206, с. 31].

Натомість, резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи «Дружнє до дитини правосуддя: від риторики до реальності» рекомендує забезпечити, щоб усі особи, дотичні до ювенальної юстиції, проходили регулярне спеціальне навчання [38]. Тому, доходимо до висновку, що, передусім, суддя, який розглядає зазначену категорію справ, має бути компетентним у питаннях педагогіки, дитячої психології, систематично підвищувати кваліфікацію у цьому напрямку.

Таким чином, у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх законодавець поряд із загальними процесуальними гарантіями запровадив додаткові, що забезпечують підвищений захист неповнолітнього учасника кримінального процесу. Запровадження таких спеціальних гарантій пояснюється обмеженими можливостями неповнолітнього із захисту своїх прав у кримінальному судочинстві. Крім того, кримінальне провадження щодо неповнолітніх вирішує низку додаткових завдань, які забезпечують по суті превентивну спрямованість кримінального судочинства, перевиховання неповнолітніх. Тому під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, у тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, процесуальні дії в суді належить здійснювати у порядку, що відповідає віковим та психологічним особливостям неповнолітнього, суд повинен роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати аргументи неповнолітнього при прийнятті

процесуальних рішень та вживати усіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього.

Окремі рекомендації з цього приводу дав ВССУ у листі № 223-66/0/4-17 від 16 січня 2017 р. Зокрема, суд під час судового провадження повинен пояснювати неповнолітньому обвинуваченому хід судового засідання на зрозумілій йому мові (в тому числі уникати використання складних мовних конструкцій положень кримінального законодавства, а спеціальні терміни, які вживаються у кримінальному провадженні, повинні мати замітники (використовувати синоніми), легкі для сприйняття неповнолітнім), нагадувати захиснику та законному представнику неповнолітнього про їх обов'язок пояснювати неповнолітньому кожен дію під час судового розгляду, забезпечуючи тим самим право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному провадженні, яке полягає не лише в праві останнього бути присутнім у судовому засіданні, але й у праві чути, бути почутим і слідкувати за ходом розгляду. Крім того, з метою забезпечення права неповнолітнього обвинуваченого на ефективну участь в судовому провадженні суддям варто оголошувати короткі перерви кожні 30 хвилин для підтримки здатності до концентрації уваги неповнолітнього та надання йому можливості конфіденційного спілкування із законним представником та/або захисником [187].

За певними винятками законодавець поширює на цю категорію проваджень загальні засади судового розгляду. У той же час реалізація цих засад має власну специфіку. Це, зокрема, добре простежується у реалізації засади гласності під час проведення судового розгляду у справах про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми. Законодавець допустив можливість призначення судового розгляду таких справ у закритому засіданні (п. 1 ч. 2 ст. 27 КПК України), що безумовно є виправданим кроком. Таке нормативне положення кореспондує вимогам Пекінських правил, що право неповнолітнього на конфіденційність має поважатися на всіх етапах, щоб

уникнути заподіяння їй чи йому шкоди через непотрібну гласність або через шкоду репутації [45].

Ще однією особливістю судового розгляду у справах неповнолітніх є можливість видалення неповнолітнього обвинуваченого із зали судових засідань, передбачена ст. 495 КПК України. Так, вислухавши думку прокурора, захисника і законного представника неповнолітнього обвинуваченого, суд має право своєю ухвалою видалити його із зали судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на нього. Після повернення неповнолітнього обвинуваченого головуючий повинен ознайомити його з результатами дослідження обставин, що було проведене за його відсутності, і надати йому можливість поставити запитання особам, які були допитані за його відсутності.

На виконання приписів низки міжнародних актів, підвищений захист неповнолітнього обвинуваченого у нормах вітчизняного кримінального процесуального закону також проявляється у принципі «подвійного представництва неповнолітніх» [143, с. 88] – захисником і законним представником. При цьому п.п. 1, 2 ч. 2 ст. 52 КПК України вимагає обов'язкової участі захисника у кримінальних провадженнях щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, а також щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру.

Основними обов'язками захисника в судовому провадженні в суді першої інстанції у цьому разі є: захист законних інтересів неповнолітнього обвинуваченого (головна процесуальна функція); забезпечення виховно-попереджувального впливу судочинства на неповнолітнього обвинуваченого, його батьків чи опікунів та виховання інших неповнолітніх тощо; «нейтралізація» можливого негативного впливу вікових особливостей неповнолітнього обвинуваченого на результати провадження. Виходячи з викладеного, можна дійти висновку, що знаннями у галузі педагогіки, психології має володіти також і захисник неповнолітнього обвинуваченого.

Батьки або інші законні представники неповнолітнього також беруть участь в судовому провадженні за участю неповнолітнього обвинуваченого, хоча їх неприбуття й не зупиняє судового провадження, крім тих випадків, коли суд визнає їх участь необхідною (ч.ч. 1, 2 ст. 488 КПК України). В. В. Навроцька обґрунтовано пояснює обумовленість участі законного представника у кримінальному провадженні неповнотою процесуальної дієздатності неповнолітнього, а також роллю законного представника у вихованні дитини, особливим характером стосунків законного представника з неповнолітнім, очевидною потребою у допомозі близьких йому людей [143, с. 92].

Не дивлячись на те, що в окремих випадках участь законного представника може призвести до розгубленості неповнолітнього, який може відчувати сором, страх перед батьками, їх присутність в судовому засіданні може відволікати неповнолітнього від поставлених запитань, оскільки він слідує за реакцією батьків [96, с. 951-952], залишити дитину без законного представника в судовому провадженні не можна [113, с. 107]. У такому разі за наявності підстав суд має повноваження замінити такого законного представника іншим (ч. 4 ст. 44 КПК України) або обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій, або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника (ч. 3 ст. 488 КПК України).

Особливості психічного розвитку неповнолітніх обумовлюють й потребу в залученні до судового провадження інших учасників. Наприклад, для проведення допиту неповнолітнього, який не досяг шістнадцятирічного віку, або неповнолітнього, визнаного розумово відсталим, за рішенням суду або за клопотанням захисника, крім законного представника, забезпечується участь педагога чи психолога, а у разі необхідності – лікаря. Їх завдання полягає у використанні їх спеціальних знань для допомоги суду у встановленні психологічного контакту з неповнолітнім обвинуваченим з урахуванням особливостей його рівня розвитку, стану здоров'я, виховання, освіти

[190, с. 103], допомоги у подоланні його замкнутості, забезпечення його оптимального емоційного стану тощо. Суду варто звертати увагу на спеціалізацію таких спеціалістів, адже їх нефаховість може призвести до невиконання покладених на них законом функцій, а їх участь у провадженні щодо неповнолітнього буде формальною [159, с. 13].

Про час і місце судового розгляду за участю неповнолітнього обвинуваченого суд також повідомляє відповідну службу у справах дітей та уповноважений підрозділ органів Національної поліції (наразі участь в судовому розгляді за участю неповнолітнього обвинуваченого відповідно до ст.ст. 496, 500 КПК України відноситься до повноважень підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України [157, с. 31-32]), а також має право викликати в судові засідання представників цих установ. Представники служби у справах дітей та уповноваженого підрозділу органів Національної поліції мають право заявляти клопотання, ставити запитання неповнолітньому обвинуваченому, його законному представнику, потерпілому, свідкам, експерту і спеціалісту, висловлювати думку з приводу найбільш доцільних заходів щодо обвинуваченого з метою його перевиховання.

Варто також акцентувати увагу на особливостях застосування до неповнолітніх обвинувачених заходів кримінального процесуального примусу. Враховуючи вікові та психологічні особливості неповнолітнього обвинуваченого, низка міжнародно-правових актів рекомендує застосовувати заходи примусу до них більш обережно. Так, ст. 37 Конвенції про права дитини передбачає, що арешт, затримання чи тримання під вартою дитини застосовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу, окремо від дорослих [108]. Відповідно до п. 13 Пекінських правил, тримання під вартою застосовується лише як крайній захід і протягом найкоротшого періоду часу, а також за можливості замінюється іншими альтернативними заходами, такими як постійний нагляд, активна виховна робота або поміщення в сім'ю, або виховний заклад чи будинок [45].

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (п. 7) також рекомендує: ☐заборонити тримання неповнолітніх під вартою, крім особливих випадків вчинення більш дорослими підлітками дуже тяжких злочинів; ☐у цих випадках обмежувати тривалість тримання неповнолітніх під вартою і тримати їх окремо від дорослих; передбачити, щоб такі рішення приймались переважно після консультації з соціальною службою на предмет альтернативних пропозицій. А у резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи «Дружнє до дитини правосуддя: від риторики до реальності» державам рекомендовано встановити вищий віковий ліміт для обмеження свободи дітей, аніж загальний вік кримінальної відповідальності [206, с. 48].

КПК України сприйняв зазначені міжнародні стандарти, передбачивши, що застосування запобіжного заходу до неповнолітнього здійснюється з урахуванням його вікових та психологічних особливостей; затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися як виняток лише у разі, якщо неповнолітній підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Передбачено також можливість застосування альтернативного запобіжного заходу – передання неповнолітнього обвинуваченого під нагляд (ст. 493 КПК України).

Категорія віку, що лежить в основі виділення цієї групи суб'єктів, має важливе значення для визначення змісту й обсягу прав та законних інтересів неповнолітніх різних вікових груп. З них випливає проблема диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Належність до тієї чи іншої вікової групи, рівень розвитку та соціалізації повинні враховуватися при призначенні покарання неповнолітнім як основа індивідуалізації покарання або застосування до них примусових заходів виховного характеру.

З урахуванням кримінально-правового значення віку особи та з точки зору диференціації кримінального провадження варто виокремити дві основні вікові групи неповнолітніх:

1) неповнолітні, які на момент вчинення кримінального правопорушення досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК України), але яким не виповнилося 18 років;

2) неповнолітні, яким на момент вчинення суспільно небезпечного діяння виповнилося 11 років, але вони не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК України).

Неповнолітні, які відносяться до першої групи, є суб'єктами кримінального правопорушення, а відповідно можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, їм може бути призначене покарання, а також за наявності підстав – можуть бути застосовані примусові заходи виховного характеру. Натомість, до неповнолітніх, віднесених до другої групи, можуть застосовуватися виключно примусові заходи виховного характеру. Зазначені відмінності впливають також і на особливості кримінального провадження, що здійснюється щодо таких неповнолітніх.

Виходячи з цього, є підстави говорити про два відносно самостійних диференційованих порядки кримінального провадження щодо неповнолітніх:

1) кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми;

2) кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Деякі науковці у цьому контексті ведуть мову про кримінальне провадження щодо малолітніх [65].

Неповнолітній вік обвинуваченого – це фактор, який впливає й на можливість диференціації кримінального провадження за іншими критеріями. Наприклад, вчинення злочину неповнолітнім унеможлиблює здійснення судового кримінального провадження в режимі *in absentia* (ч. 3 ст. 323 КПК України). Крім того, цей фактор обумовлює особливості окремих процедур. Так, законодавчо неурегульованим є питання про доцільність і ступінь самостійності неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого в укладанні угод про примирення і про визнання винуватості. В наукових колах свого часу

висловлювалась думка про те, що угода про визнання винуватості не може укладатися у справах про злочини, вчинені неповнолітніми [126, с. 244].

Натомість, відповідно до роз'яснень Пленуму ВССУ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» угода про примирення також може укладатися, якщо її сторонами чи стороною є неповнолітні. У такому випадку угода укладається за участю законних представників і захисників неповнолітніх. При цьому якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укласти угоду про примирення самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг шістнадцяти років, угоду про примирення за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди неповнолітнім, його законним представником у наведених вище випадках обов'язково має бути зазначено в угоді про примирення та засвідчено їх підписом. Такий підхід слід використовувати і тоді, коли укладається угода про визнання винуватості з неповнолітнім підозрюваним (обвинуваченим) [186].

Разом з тим, укладення угоди у випадку, якщо неповнолітній заперечує проти такої угоди, не допускається, а укладена угода не може бути затверджена. Наприклад, Широківський районний суд Дніпропетровської області вирішив відмовити у затвердженні угоди про примирення, укладеної між потерпілою та підозрюваним і його законним представником, а кримінальне провадження продовжити в загальному порядку. Своє рішення суд мотивував тим, що в судовому засіданні захисник та неповнолітній обвинувачений не підтримали угоду та вважали необхідним призначити справу до розгляду на загальних підставах [240].

Участь захисника під час укладення угоди з неповнолітнім є обов'язковою. Він повинен прослідкувати, щоб угода була укладена його підзахисним добровільно, а також були відсутності негативні обставини, які згідно з ч. 7 ст. 474 КПК України перешкоджають затвердженню угоди. Крім того, необхідно змістовно проаналізувати угоду на відсутність умов, які порушують права та законні інтереси неповнолітнього обвинуваченого

[148, с. 90]. Відсутність захисника при укладенні угоди є недопустимою, розцінюється як пряме порушення кримінального процесуального закону і спричиняє відмову у затвердженні угоди, укладеної з неповнолітнім [237].

Таким чином, основною сутнісною характеристикою диференційованого судового провадження щодо неповнолітніх є здійснення його в атмосфері розуміння, що дозволяє неповнолітньому ефективно брати участь у провадженні та вільно викладати свою точку зору, забезпечення додаткових гарантій неповнолітньому з огляду на його вікові і психологічні особливості.

Зазначена нами атмосфера розуміння передбачає:

- професійну кваліфікацію судді, який здійснює судове провадження, прокурора, захисника у галузі права, педагогіки, психології тощо;
- застосування спеціальних знань під час судового провадження щодо неповнолітніх – участь педагога, психолога, а у разі необхідності – лікаря;
- доступну для розуміння неповнолітньому обвинуваченому процедуру судового розгляду з метою його ефективної участі у судовому розгляді та забезпечення можливості усвідомленої реалізації наданих йому прав;
- можливість проведення судового слухання у закритому режимі;
- мінімізацію, наскільки можливо, заходів процесуального примусу.

Відзначимо, що нами виявлено в цілому схвальне ставлення до запровадження правосуддя, дружнього до дитини (ювенальної юстиції). Зокрема, 63,1 % опитаних респондентів повністю підтримують таку ідею, а 30 % – схилиються до того, що можна імплементувати лише окремі положення, передбачені міжнародними актами.

За суб'єктним критерієм диференціюється також кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Особливою ознакою суб'єкта, щодо якого здійснюється таке провадження, є наявність у нього психічної хвороби. Залежно від моменту виникнення психічної хвороби відповідно до ч. 1 ст. 503 КПК України підставою для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, є наявність достатніх підстав вважати, що:

1) особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності;

2) особа вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку.

Відмінність між цими випадками полягає у наявності або відсутності в діянні особи складу кримінального правопорушення за ознакою осудності. У першому випадку, хоч діяння і підпадає під ознаки кримінального правопорушення, однак, зважаючи на неосудність особи, не містить його складу і, відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України не є підставою кримінальної відповідальності. У другому випадку особа вчинила діяння, яке містить усі ознаки кримінального правопорушення, однак пізніше (після вчинення кримінального правопорушення, але до ухвалення вироку) вона захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

У цьому контексті варто погодитися, що категорія «суспільно небезпечне діяння» є ширшою, ніж категорія «кримінальне правопорушення». Тому суспільно небезпечне діяння варто розглядати як протиправне діяння, за вчинення якого кримінальним законом встановлюється кримінальна відповідальність або до особи можуть застосовуватися інші заходи кримінально-правового характеру [105, с. 36].

Диференціація цього кримінального провадження обумовлена потребою у наданні додаткових процесуальних гарантій особам, які через психічну хворобу не можуть повноцінно захищати свої права та законні інтереси [116, с. 33], та спрямована на виконання завдання кримінального судочинства – забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб ... до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України). Належна правова процедура за слушним висловом Ю. В. Циганюк, виконує соціально-значиму мету – реалізацію прав та свобод учасників кримінального провадження [244, с. 218].

Слушно з цього приводу зазначила В. Л. Кириченко: специфічні характеристики суб'єкта вчинення суспільно небезпечного діяння вносять корективи у кримінальну процесуальну діяльність не лише ззовні, тобто у порядок здійснення обов'язкових юридичних процедур, а й внутрішньо, оскільки детермінують саму мету цієї діяльності в межах особливої процесуальної форми та окреслюють рамки повноважень її учасників [105, с. 38].

Підкреслимо, що примусові заходи медичного характеру, що застосовуються до особи, за своєю юридичною природою істотно відмінні від покарання. Аналізований диференційований порядок кримінального провадження в суді першої інстанції спрямований не на притягнення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, до кримінальної відповідальності, а на застосування за наявності підстав до неї специфічних заходів кримінально-правового характеру, що по суті забезпечують обов'язкове лікування особи від психічного захворювання та умови, які виключають небезпечність такої особи та запобігають вчиненню нею інших суспільно небезпечних діянь.

Варто відзначити, що науковці уже неодноразово наголошували, що не дивлячись на те, що провадження про застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється в особливій процесуальній формі, сам порядок його проведення має недостатню правову регламентацію [114, с. 133; 105, с. 131-132]. Ст. 512 КПК України лише зазначає, що судовий розгляд здійснюється згідно із загальними правилами, передбаченими КПК України, вказує на склад суду та учасників судового провадження, а також на його кінцевий результат – постановлення ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру або про відмову в їх застосуванні.

Натомість, зазначені вище особливості обумовлюють пізнавальну спрямованість дій суду та учасників судового провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Кримінальний процесуальний закон встановлює спеціальний предмет доказування у такому провадженні (ст. 505 КПК України). При цьому частина обставин, які до нього входять,

кореспондують тим, які визначені ч. 1 ст. 91 (ст. 505 КПК України). Натомість, є й специфічні обставини, з'ясування яких критично важливе для встановлення підстав щодо застосування судом примусових заходів медичного характеру. Зокрема, мова йде про: наявність в особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час провадження; поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення і після нього; небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою.

Викликає подив той факт, що урегульовуючи систему зазначених обставин, законодавець вказує, що вони «підлягають встановленню під час досудового розслідування», натомість, нічого не говорить про судове провадження. Логічно виникає питання – а що ж повинен встановити суд під час судового розгляду? Очевидно, що процесуальна діяльність суду та учасників судового провадження також спрямована на встановлення обставин, передбачених ст. 505 КПК України. Іншого бути не може, адже виключно суд уповноважений застосовувати примусові заходи медичного характеру і підстави для цього він встановлює на основі доказів, безпосередньо досліджених в судовому засіданні. Верховний Суд у постанові від 22 січня 2019 року підкреслив, що інформація про примусовий захід медичного характеру, який пропонується застосувати, у клопотанні прокурора має рекомендаційний характер і лише суд, ураховуючи характер і тяжкість захворювання, тяжкість вчиненого діяння, ступінь небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб, застосовує певний вид примусового заходу [176].

Як наслідок, під час постановлення ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру суд повинен з'ясувати низку питань: 1) чи мало місце суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення; 2) чи вчинено це суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення особою;

3) чи вчинила ця особа суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення у стані неосудності; 4) чи не захворіла ця особа після вчинення кримінального правопорушення на психічну хворобу, яка виключає застосування покарання; 5) чи слід застосовувати до цієї особи примусові заходи медичного характеру і якщо слід, то які [118].

Крім того, звертає на себе увагу те, що законодавець не вимагає встановлення моменту виникнення психічної хвороби чи психічного розладу, що є визначальним для констатації осудності чи неосудності особи, а відповідно – можливості притягнення її до кримінальної відповідальності. З огляду на вказане, ст. 505 КПК України потребує внесення змін.

Обираючи конкретний примусовий захід медичного характеру, який слід застосувати до особи, суд повинен враховувати критерії, напрацьовані практикою ЄСПЛ. Зокрема, Європейський суд неодноразово наголошував, що особа не може бути позбавлена волі як «психічно хвора», якщо не було дотримано трьох мінімальних умов: 1) має бути достовірно доведено, що особа є психічно хворою; 2) психічний розлад повинен бути такого виду або ступеня, що слугує підставою для примусового тримання у психіатричній лікарні; 3) обґрунтованість тривалого тримання у психіатричній лікарні залежить від стійкості такого захворювання (рішення у справах *Varbanov v. Bulgaria* [11], *Akopyan v. Ukraine* [2], *Anatoliy Rudenko v. Ukraine* [3] та інші).

Зважаючи на особливості психічного стану особи, стосовно якої здійснюється кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, абсолютно обґрунтовано законодавець передбачає для такої особи додаткову гарантію у вигляді обов'язкової участі захисника. Як слушно відзначає Б. М. Дердюк, такі особи через свою психічну неповноцінність не можуть самі здійснювати право на захист, а тому потребують допомоги захисника [75, с. 310]. Його відсутність завжди є істотним порушенням кримінального процесуального закону.

Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 512 КПК України судовий розгляд здійснюється за участю законного представника особи, щодо якої ставиться

питання про застосування примусових заходів медичного характеру. Натомість, ч. 1 ст. 44 КПК України передбачає, що законного представника може мати особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною. Виникає питання, чи потрібно залучати законного представника у кожному провадженні, чи лише тоді, коли особа внаслідок психічного захворювання визнана недієздатною чи обмежено дієздатною. Судова практика йде другим шляхом. Так, у постанові від 09 липня 2019 року Верховний Суд відхилив доводи сторони захисту про відсутність законного представника під час судового розгляду, оскільки матеріали справи не містили інформації про визнання особи недієздатною чи обмежено дієздатною [173]. Натомість, проведене опитування засвідчує, що більшість респондентів вважає за доцільне залучати законного представника особи, щодо якої розглядається питання про застосування примусових заходів медичного характеру, у кожному такому провадженні.

Особа, щодо якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, є повноправним учасником кримінальних процесуальних відносин. Хоча у доктрині кримінального процесу це питання не є однозначним. Тривалий час діяла норма, яка надавала можливість суду прийняти рішення про проведення відповідних процесуальних дій без участі особи, щодо якої ставилось питання про застосування примусових заходів медичного характеру, якщо характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання такої особи перешкоджав її участі в судовому засіданні (ч. 2 ст. 506 КПК України). Однак ця норма була скасована на підставі Закону № 2205-VIII від 14 листопада 2017 року.

Таке рішення законодавця, мабуть, було обумовлене практикою ЄСПЛ, який акцентує увагу на важливості особистого заслуховування особи, надання їй можливості прокоментувати висновки експертів на судовому засіданні, на якому ухвалюється рішення про тримання заявника у психіатричному закладі. Наприклад, у справі *Anatoliy Rudenko v. Ukraine* ЄСПЛ констатував, що не було жодної належної причини для недопущення заявника до участі у провадженні,

оскільки експерти не надали жодних пояснень, чому його психічний стан вважався таким, що не дозволяє йому ефективно брати участь в судових засіданнях [3]. Наразі ч. 1 ст. 512 КПК України передбачає, що судовий розгляд здійснюється за обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Таким чином, така особа може представляти свої інтереси в судовому провадженні особисто, або через захисника та законного представника. При цьому вона користується правами обвинуваченого в обсязі, який визначається характером розладу психічної діяльності чи психічного захворювання відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи. Зважаючи на це, успішність судового розгляду обумовлюється умінням учасників процесу знайти підхід до особи, яка страждає на психічні розлади, налагодити з нею психологічний контакт, якщо це об'єктивно можливо. Вважаємо, що для цього, за аналогією із провадженням щодо неповнолітніх, в судові засідання доцільно залучати відповідного спеціаліста.

Якщо під час судового розгляду, який проводився в загальному порядку, суд встановить підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, він постановляє ухвалу про зміну порядку розгляду і продовжує розгляд за правилами, передбаченими главою 39 КПК України (ст. 362 КПК України). З моменту постановлення судом такої ухвали особа не може надалі продовжувати іменуватися обвинуваченим, оскільки її процесуальне становище змінилося і почало відрізнятися від правового статусу цього учасника процесу.

Підсумовуючи, ще раз відзначимо, що з огляду на специфіку суб'єкта, щодо якого здійснюється провадження, законодавець передбачив особливості процесуальної форми, що обумовлюють диференціацію кримінального провадження. Такі особливості, передусім, полягають у встановленні додаткових гарантій, що забезпечують захист інтересів цієї особи.

3.3. Сутність та особливості спеціального судового провадження в суді першої інстанції

Право на безпосередню участь в судовому розгляді кримінального провадження є одним із найважливіших прав, що надаються обвинуваченому. Це право засноване на вимогах ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, відповідно до якої кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [15]. Явка обвинуваченого до суду забезпечує здійснення принципу змагальності, рівноправності сторін, безпосередності судового розгляду, а також необхідна для реалізації права на справедливий судовий розгляд та розгляд кримінального провадження у розумний строк.

У свою чергу, кримінальне провадження за відсутності обвинуваченого, яке часто називають «заочним», з неминучістю веде до деяких відступів від загальних правил кримінального процесу. Одним із його проявів є процедура *in absentia* – спеціальний порядок кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності підозрюваного, обвинуваченого.

Виняток з положень кримінального процесуального законодавства про змагальність сторін та безпосередність дослідження доказів породжують певні проблеми у правозастосовній практиці. Окреме значення при цьому надається питанню забезпечення прав обвинуваченого, відсутнього в залі судового засідання. Однак, враховуючи, що кримінальне судочинство в рівній мірі має своїм призначенням як захист особи від незаконного та необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження прав і свобод, так і захист прав та законних інтересів потерпілих від кримінальних правопорушень, при здійсненні процедури розгляду кримінальних проваджень *in absentia* слід виходити з розумного, збалансованого поєднання державних, суспільних

інтересів, а також законних інтересів осіб, залучених до сфери кримінального процесу (насамперед, обвинувачених та потерпілих).

Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції, з одного боку, забезпечує можливість посиленого захисту прав та законних інтересів учасників процесу, а з іншого боку, дає змогу оптимізувати провадження, забезпечити економію процесуальних засобів. Судове провадження *in absentia* складно однозначно віднести або до спрощених, або до ускладнених проваджень. І. В. Гловюк з цього приводу підкреслює, що у системі кримінально-процесуальних проваджень кримінальне провадження *in absentia* займає особливе місце, оскільки характеризується одночасно і спрощенням, і ускладненням кримінально-процесуальної форми [66, с. 22].

Передусім, варто наголосити на тому, що, за загальним правилом, відсутність обвинуваченого, який ухиляється від явки до суду, унеможлиблює подальше судове провадження і є підставою для його зупинення до розшуку обвинуваченого (ч. 1 ст. 335 КК України). Тому сам факт існування провадження *in absentia* дає можливість продовжити і закінчити розгляд кримінального провадження по суті. Таким чином, можна стверджувати про наявність ознак спрощення і прискорення кримінального провадження. З іншого боку, провадження *in absentia* передбачає необхідність забезпечення низки гарантій захисту прав та законних інтересів обвинуваченого, який особисто не бере участі в судовому засіданні. За результатами проведеного опитування 18,5 % респондентів віднесли таке провадження до спрощеного, 14,6 % – до ускладненого провадження, а 66,9 % – вважають, що воно містить ознаки і спрощення, і ускладнення процесуальної форми (половина з них вказує на більше тяжіння до спрощеного провадження, а інша половина – до ускладненого провадження).

На наш погляд, зазначене провадження все ж таки тяжіє до ускладнених проваджень, а тому, перш за все, потрібно з'ясувати критерії правомірності судового розгляду за відсутності обвинуваченого. Істотну роль у цьому відіграють рішення ЄСПЛ. У його практиці протягом останніх десятиліть було

напрацьовано критерії, яким має відповідати кримінальне провадження *in absentia*. Їх дослідження вкрай важливе у справі забезпечення процесуальних прав та гарантій осіб, які беруть участь у кримінальному процесі.

Так, викликає інтерес рішення ЄСПЛ від 01 березня 2006 р. у справі *Sejdovic v. Italy*, в якому встановлено, що, зважаючи на невстановлення місцезнаходження заявника, підозрюваного у вбивстві, його було оголошено таким, що переховується від правосуддя. Йому було призначено захисника, якого поінформували про те, що стосовно його клієнта на відповідну дату призначено судовий розгляд в суді присяжних. Захисник брав участь у процесі, на якому заявника було визнано винуватим у його відсутності. Захиснику заявника повідомили, що рішення суду присяжних було передано до канцелярії суду, захисником воно не оскаржувалось. ЄСПЛ визнав порушення ст. 6 Конвенції, зважаючи на те, що заявник фактично не був обізнаний про факт кримінального переслідування та майбутнього судового розгляду. Тому не можна зробити висновок про те, що він намагався втекти від суду чи недвозначно відмовився від свого права бути присутнім у суді. При цьому законодавство Італії не передбачало можливості постати засудженому перед судом та подати свою лінію захисту під час нового розгляду справи по суті пред'явленого йому обвинувачення [9].

Неможливість домогтися повторного розгляду справи після заочного засудження було визнано порушенням права на справедливий суд й у справі *Sanader v. Croatia*. Через ескалацію війни в країні та той факт, що заявник проживав на тоді окупованій території Хорватії, яка не була під контролем внутрішньої влади, його було неможливо повідомити про кримінальне провадження та забезпечити його присутність. Його засудження відбулось за його відсутності. Законодавство Хорватії передбачало можливість відновлення провадження, проведеного *in absentia*, на підставі клопотання засудженого. Згідно з національним тлумаченням цього засобу правового захисту, для того, щоб мати можливість вимагати повторного розгляду справи, відповідна особа повинна була з'явитися до національних органів влади та проживати в Хорватії

в очікуванні кримінального провадження. І навпаки, прохання про повторний розгляд засудженої особи, яка проживала за межами Хорватії і, таким чином, не перебувала під юрисдикцією хорватської влади, не могло призвести до повторного відкриття провадження. Таким чином, у рішенні від 12 лютого 2015 р. ЄСПЛ дійшов висновку, що такий засіб правового захисту є непропорційним, оскільки він зазвичай призводить до тримання заявника під вартою на підставі його заочного засудження, що суперечить принципу, згідно з яким не може бути й мови про те, щоб обвинувачений був зобов'язаний здатися під варту, щоб забезпечити право на повторний розгляд справи [8].

Порушення ст. 6 Конвенції ЄСПЛ визнав також і у справі *Somogyi v. Italy*. У ході провадження у справі про торгівлю наркотиками в Італії заявнику – громадянину Угорщини рекомендованим листом було надіслано повідомлення про дату попереднього слухання справи. Однак написання імені особи, якій було надіслано повідомлення, відрізнялося від написання імені заявника; крім того, місце та дата народження цієї особи не відповідали місцю та даті народження заявника. Розписку в отриманні повідомлення було надіслано до канцелярії суду. Заявник не з'явився до суду на попереднє слухання і був заочно засуджений до позбавлення волі. Після затримання заявника він оскаржив вирок, стверджуючи, що нічого не знав про справу щодо нього, що адреса на рекомендованому листі була помилковою, а також заявив, що підпис у розписці не був його підписом та клопотав про проведення почеркознавчої експертизи. Однак італійські суди відхилили будь-які доводи засудженого. У рішенні від 18 травня 2004 р. ЄСПЛ констатував, що апеляційний та касаційний суди не здійснили жодної перевірки того, чи мав обвинувачений можливість бути ознайомленим із провадженням щодо нього, тим самим позбавивши заявника можливості виправити ситуацію, яка суперечила вимогам Конвенції [10].

Відповідно до п. 2 ст. 21 Європейської конвенції про міжнародну дійсність кримінальних вироків вирок, винесений у відсутності обвинуваченого (*in absentia*), означає будь-який вирок, винесений судом в Договірній Державі після кримінального провадження, на слуханнях якого засуджена особа не була

присутня особисто [80]. Загалом аналіз практики ЄСПЛ дає змогу констатувати, що відсутність даних, які вказують на особисте повідомлення особи про судові засідання щодо неї, зумовлює покладання обов'язку доведення обізнаності обвинуваченого про місце і час судового розгляду в кримінальному провадженні на компетентні органи держави [144, с. 365].

Рекомендація № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про спрощення кримінального правосуддя» [36] також передбачає можливість слухання справ та винесення судами рішень за відсутності обвинуваченого за умови, що його було належним чином поінформовано про дату слухань та про його право мати адвоката чи іншу особу, яка представляє його інтереси.

Зміст резолюції Комітету Міністрів Ради Європи від 21 травня 1975 р. засвідчує, що не дивлячись на те, що «присутність обвинуваченого на судовому процесі має життєво важливе значення», процедура *in absentia* не обов'язково спричиняє порушення права на справедливий судовий розгляд. Однак має бути дотримана низка умов, серед яких варто наголосити на таких:

1) особа має бути своєчасно повідомлена про проведення розгляду та їй має бути надано достатньо часу для підготовки захисту (за винятком випадку, якщо вона умисно намагалася ухилитися від правосуддя), а також повідомлено про наслідки неявки в судові засідання;

2) вирок, ухвалений за відсутності обвинуваченого, повинен бути повідомлений йому згідно з правилами, що регулюють вручення повідомлень, а перебіг строку для подання апеляції не повинен розпочинатися, доки засуджена особа не дізнається про це (за винятком випадку, якщо вона умисно намагалася ухилитися від правосуддя);

3) особа повинна мати можливість оскаржити вирок, а також мати право на проведення повторного розгляду в загальному порядку, якщо її відсутність була викликана наявністю поважних причин, про які вона не могла повідомити суд [37].

З огляду на це можна констатувати, що на міжнародному рівні немає заборони здійснення спеціального (*in absentia*) судового провадження. Крім того, державам-членам Ради Європи рекомендовано запровадити такий інститут у національний кримінальний процес, ці рекомендації підкріплюються й практикою ЄСПЛ. Разом з тим, акцент робиться на необхідності дотримання низки умов і правил здійснення судового провадження за відсутності обвинуваченого з метою забезпечення права обвинуваченого на справедливий суд.

У міжнародно-правових актах участь обвинуваченого в судовому розгляді сприймається, насамперед, як реалізація його права на справедливий судовий розгляд, який він може використати на власний розсуд. У вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві встановлено загальну презумпцію заборони на розгляд справи за відсутності обвинуваченого, передбачено обов'язок особи з'явитися в судові засідання, а державним органам сприяти її явці.

У законодавстві розвинених країн правовий інститут розгляду кримінальної справи без обвинуваченого (*trial in absentia*) охоплює ширше коло підстав, ніж спеціальне судове провадження. Процедура судового розгляду *in absentia* у різних проявах передбачена у низці європейських країн. У більшості із них процедура *in absentia* стосується нетяжких кримінальних правопорушень (за які передбачене покарання строком до 5 років позбавлення волі або менше) [110, с. 116].

Так, у ФРН основне слухання справи може бути здійснене за відсутності обвинуваченого за умови, якщо він уже був допитаний за обвинуваченням, подальшу його присутність суд не вважає необхідною і його було повідомлено про те, що основне слухання може бути завершено за його відсутності. Також слухання може проводитися за відсутності обвинуваченого, якщо його видаляють із зали суду за порушення громадського порядку або заарештовують за непокору судовим розпорядженням, а також якщо є побоювання, що присутність обвинуваченого серйозно зашкодить перебігу основного слухання.

Однак, у будь-якому випадку обвинуваченому повинна бути надана можливість зробити заяву щодо обвинувачення (ст.ст. 231, 231b КПК ФРН) [27].

Законодавство Франції дає можливість провести заочне кримінальне провадження щодо будь-якої особи, яка була викликана до суду, але не з'явилася на засідання. Так, відповідно до ст. 379-2 КПК Франції справа обвинуваченого, який не з'явився на засідання без поважних причин, розглядається за його відсутності. Однак суд також може прийняти рішення про перенесення розгляду справи на інше засідання і видати ордер на арешт обвинуваченого. Крім того, яким би не було можливе покарання, обвинувачений може за допомогою листа, надісланого головуючому, вимагати розгляду справи за його відсутності. У такому разі в судовому засіданні обвинуваченого представляє його захисник або захисник, призначений йому «ex officio» (ст. 411) [14].

За КПК Швейцарії (ст. 366) провадження *in absentia* може бути проведено лише у разі, якщо: а) обвинувачений раніше мав достатню можливість під час провадження прокоментувати злочини, в яких він обвинувачується; б) наявні достатні докази для винесення вироку без присутності обвинуваченого [43].

Відповідно до ч. 2 ст. 321 КПК Республіки Молдова розгляд справи за відсутності підсудного може здійснюватися у таких випадках:

- 1) якщо він уникає явки до суду;
- 2) якщо підсудний, який перебуває під арештом, відмовляється постати перед судом для розгляду справи і його відмова підтверджується його захисником або адміністрацією місця тримання під вартою;
- 3) розгляду справ про вчинення незначних злочинів, якщо підсудний виявив бажання, щоб судовий розгляд проводився за його відсутності;
- 4) у разі завершення кримінального переслідування за відсутності обвинуваченого (відповідно до ст. 291-1 КПК) [224].

Доволі чітко підстави для розгляду провадження без участі обвинуваченого урегульовані в КПК Естонії, відповідно до ч. 2 ст. 269 якого судовий розгляд без участі обвинуваченого, як виняток, можливий, якщо:

1) він видалений із зали засідання на підставі та в порядку, передбаченому КПК;

2) його місцезнаходження встановити неможливо, є підстави вважати, що він ухиляється від явки до суду, для його виявлення вжиті розумні зусилля;

3) після допиту в судовому засіданні він довів себе до стану, що виключає його участь в судовому розгляді;

4) доставка обвинуваченого до суду ускладнена, але він має можливість участі в судовому розгляді за допомогою технічних засобів;

5) до суду подане обґрунтоване клопотання про розгляд справи без його участі і суд переконаний, що його права можуть бути захищені без його участі в судовому розгляді;

6) він протягом тривалого періоду не може брати участь в судовому розгляді внаслідок хвороби, але він проінформований про час і місце проведення судового засідання, погоджується з розглядом справи без його участі, але за участю захисника, і суд переконаний, що його права можуть бути захищені без його участі в судовому розгляді [12].

У чинному КПК України передбачено декілька випадків, за яких допускається розгляд кримінального провадження в суді першої інстанції за відсутності обвинуваченого, а саме йдеться про:

1) видалення обвинуваченого із зали судового засідання тимчасово або на весь час судового розгляду у разі повторного порушення ним порядку судового засідання (ч. 1 ст. 330 КПК України);

2) розгляд обвинувального акта щодо кримінального проступку у спрощеному провадженні (ст.ст. 381–382 КПК України);

3) спеціальне судове провадження (судовий розгляд за відсутності обвинуваченого *in absentia*) (ч. 3 ст. 323 КПК України).

Як бачимо, розгляд кримінального провадження в суді першої інстанції за відсутності обвинуваченого (заочний розгляд) не можна ототожнювати із спеціальним судовим провадженням. Ці поняття співвідносяться між собою як родові і видові (перебувають у відношенні підпорядкування).

Підкреслимо, що спеціальне судове провадження (*in absentia*) можна розглядати як альтернативу зупинення судового провадження, що передбачає досягнення низки позитивних факторів, серед яких можна відзначити: ефективну реалізацію прав потерпілих на доступ до правосуддя та компенсацію завданої кримінальним правопорушенням шкоди, розгляд провадження у розумні строки, наближення моменту здійснення судового розгляду до часу вчинення кримінального правопорушення, своєчасне вирішення цивільного позову, а також питань про конфіскацію майна та долю речових доказів тощо.

Суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду М. Мазур цілком слушно підкреслює, що, очевидно, законодавець, обираючи між ситуацією повної бездіяльності держави у випадку вчинення окремих злочинів і варіантом проведення судового розгляду без особи, вирішив, що краще зупинитися на другому варіанті, щоб досягнути кількох конкретних цілей. Зокрема, не втратити важливих доказів, забезпечити офіційний осуд держави в межах судової процедури осіб, які вчинили злочини. Надалі це може бути використано в процесах у міжнародних судах для доведення фактів агресії проти України та досягнення інших цілей. Разом з тим, він наголошує, що відсутність обвинуваченого під час судового провадження становить загрозу для його прав, гарантованих Конституцією України і міжнародними актами [166].

Отже, передбачена чинним кримінальним процесуальним законом можливість здійснення судового провадження *in absentia* (спеціального судового провадження) є необхідною для реалізації принципу невідворотності кримінальної відповідальності, проте лише за умови безумовного дотримання низки процесуальних гарантій, закріплених у КПК України.

Єдиного підходу до розуміння сутності судового провадження *in absentia* у кримінальній процесуальній доктрині наразі немає. Однак, враховуючи нормативні вимоги, можна визначити ознаки, притаманні цьому диференційованому виду судового провадження в суді першої інстанції. До таких ознак, на наш погляд, варто віднести:

1) наявність спеціальних підстав для здійснення спеціального судового провадження;

2) фізична відсутність обвинуваченого протягом усього судового провадження;

3) необхідність дотримання процесуальних гарантій забезпечення прав обвинуваченого.

Серед підстав для здійснення спеціального судового провадження виділимо матеріально-правову і процесуальну. Матеріально-правова підстава передбачає вчинення обвинуваченим не будь-якого кримінального правопорушення, а лише того, яке передбачене ч. 2 ст. 297-1 КПК України. Процесуальна підстава включає:

1) наявність ухвали суду про здійснення спеціального судового провадження щодо обвинуваченого, яка постановляється за клопотанням прокурора;

2) відсутність обвинуваченого у зв'язку із: а) переховуванням від суду або на тимчасово окупованій території України, або на території держави-агресора з метою ухилення від кримінальної відповідальності; б) оголошенням його у міжнародний розшук; в) проведенням за рішенням уповноваженого органу обміну його як військовополоненого.

Для того, щоб суд ухвалив судові рішення щодо обвинуваченого у режимі *in absentia* обвинувачений повинен бути відсутнім протягом усього судового провадження. У разі з'явлення обвинуваченого або доставлення його до суду судовий розгляд має здійснюватися надалі за загальними правилами, передбаченими КПК України. Цілком логічно законодавець передбачив можливість за клопотанням сторони захисту, у тому числі обвинуваченого, повторного дослідження доказів, які досліджувалися за відсутності останнього.

З метою нівелювання негативних наслідків відсутності в судовому засіданні обвинуваченого вітчизняний законодавець у ч. 2 ст. 7 КПК України передбачив важливу гарантію – зміст та форма кримінального провадження за відсутності обвинуваченого (*in absentia*) повинні відповідати загальним засадам

кримінального провадження, зазначеним у ч. 1 ст. 7 КПК України, з урахуванням особливостей, встановлених законом. При цьому на сторону обвинувачення у разі здійснення судового провадження *in absentia* покладено обов'язок використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав обвинуваченого (зокрема, права на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя). Подібні обов'язки щодо забезпечення прав обвинуваченого покладаються й на суд. Так, у процесі спеціального судового провадження (*in absentia*) суд першої інстанції повинен вживати усіх необхідних заходів для реалізації захисником своїх процесуальних прав, забезпечувати сторонам рівні умови для їх реалізації та надавати кожній стороні розумну можливість представляти справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону в суттєво невідгідне становище щодо іншої сторони. Верховний Суд у постанові від 19 липня 2022 р. у справі № 727/13085/18 підкреслив, що невиконання таких заходів свідчить про порушення принципів юридичної рівності, змагальності та справедливості судового розгляду, оскільки кожній стороні повинна надаватися розумна можливість представляти справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво невідгідне становище відносно другої сторони, що, з огляду на практику ЄСПЛ, не узгоджується з положеннями ст. 6 Конвенції щодо забезпечення права на справедливий суд [252].

Судова практика засвідчує, що суди під час прийняття рішення про здійснення щодо обвинуваченого спеціального судового провадження ретельно перевіряють наявність відповідних підстав і дотримання гарантій прав обвинуваченого. Наприклад, Шевченківський районний суд м. Чернівці в ухвалі від 26 грудня 2022 р. акцентує увагу на переліку обставин, за сукупності яких можливе проведення спеціального судового провадження, зокрема: обвинувачення у вчиненні певних видів злочинів; оголошення у міждержавний та/або міжнародний розшук; підтвердження того, що обвинувачений знав або повинен був знати про розпочате кримінальне провадження; ухилення від явки на судовий виклик (неприсуттєвості на виклик без поважної причини більш як два

рази); підтвердження того, що обвинувачений переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності [239]. Разом з тим, варто зауважити, що в окремих ухвалях (наприклад, ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 23 грудня 2022 р. [238]) мотивування судового рішення в частині здійснення спеціального судового провадження відсутнє або є недостатнім.

Окремо потрібно наголосити на тому, що доведення наявності вказаних вище обставин покладається на сторону обвинувачення. Відсутність доказів, які підтверджують їх існування, призводить до відмови суду у здійсненні спеціального судового провадження (*in absentia*). Так, Краматорський міський суд Донецької області в ухвалі констатував, що матеріали, надані прокурором в обґрунтування клопотання, не доводять факту обізнаності обвинуваченої про розпочате кримінальне провадження, а також відсутні відомості про переховування обвинуваченої, оголошення її у міжнародний або міждержавний розшук, відсутні докази того, що обвинувачена перебуває за межами України чи на тимчасово окупованій території України [235].

Узагальнення ознак спеціального судового провадження (*in absentia*) дає змогу запропонувати його визначення як самостійного диференційованого різновиду судового провадження в суді першої інстанції, що здійснюється за ухвалою суду щодо злочинів, передбачених кримінальним процесуальним законом, за фактичної відсутності в судовому засіданні обвинуваченого, який переховується від суду на тимчасово окупованій території України або поза її межами з метою ухилення від кримінальної відповідальності чи переданий для обміну як військовополонений, що обумовлює необхідність дотримання посиленних процесуальних гарантій прав обвинуваченого.

Спеціальне судове провадження характеризується наявністю окремих винятків із засад кримінального провадження та загальних умов судового розгляду (перш за все, вимог щодо змагальності сторін та безпосередності дослідження доказів) і, як наслідок, суттєвим комплексом відмінних рис у порівнянні із загальним порядком судового розгляду. Особливо варто

акцентувати увагу на обмеженні засади змагальності, що передбачає поділ функцій обвинувачення, захисту та правосуддя, а також рівноправність і активність сторін процесу перед судом [112, с. 351; 255, с. 344]. Ускладнення процедури спеціального судового провадження безпосередньо обумовлене відсутністю обвинуваченого.

Передусім, необхідно забезпечити інформування обвинуваченого про здійснення щодо нього кримінального провадження, надіслати процесуальні документи тощо. Чинний кримінальний процесуальний закон передбачає, що повістки про виклик обвинуваченого у такому разі повинні надсилатися за останнім відомим місцем його проживання (перебування), а процесуальні документи, котрі підлягають врученню обвинуваченому, надсилаються захиснику. При цьому інформацію про такі документи та повістки про виклик слід обов'язково опубліковувати у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження (далі – ЗМІ), а також на офіційному веб-сайті суду. З моменту такого опублікування вважається, що обвинувачений належним чином ознайомлений зі змістом відповідної інформації.

З приводу викладеного варто зазначити, що публікація інформації про повістки та інші документи в ЗМІ та на веб-сайті суду зовсім не гарантує того, що обвинувачений її прочитає. Відповідно, законодавство не вимагає, щоб уповноважені органи держави довели, що обвинувачений дійсно знав про те, що стосовно нього здійснюється провадження (лише, що «знав або повинен був знати»). Це може призвести до порушення права на справедливий суд, передбаченого Конвенцією. Тому з метою удосконалення механізму інформування обвинуваченого видається доцільним здійснювати інформування усіма доступними засобами, включаючи месенджери, профілі в соціальних мережах тощо. Аналогічно до відома обвинуваченого потрібно доводити й ухваленний щодо нього вирок.

Безумовно, важливою гарантією обвинуваченого у спеціальному судовому провадженні є обов'язкова участь захисника. Однак, зважаючи на специфіку спеціального судового провадження, дійсна реалізація права на

захист у такому провадженні є проблематичною. Як слушно наголошує І. В. Гловюк, інтереси обвинуваченого у спеціальному судовому провадженні представляє захисник за призначенням, а тому він не має змоги поспілкуватися з клієнтом, не знає його позиції у справі, усю інформацію про обставини вчинення злочину та докази він може отримати лише від сторони обвинувачення, не може самостійно збирати доказову базу на захист клієнта [66, с. 19-20].

Вітчизняний кримінальний процесуальний закон не передбачає іншої важливої гарантії – права на повторний судовий розгляд в загальному порядку, якщо обвинувачений з'явився, а його відсутність була викликана поважними причинами, про які він не мав змоги повідомити уповноважені органи. Обвинувачений може лише оскаржити «заочний» вирок в апеляційному порядку. Тому з метою реалізації права обвинуваченого на розгляд справи у його присутності варто передбачити в КПК України можливість проведення повторного судового розгляду, під час якого суд, який ухвалив «заочний» вирок, переглядає його у присутності обвинуваченого. Така ідея в цілому підтримується й більшістю (73,1 %) опитаних респондентів.

Вирішуючи це питання, потрібно наголосити, що можливість проведення повторного судового розгляду повинна, на наш погляд, залежати від поважності причини відсутності обвинуваченого. Враховуючи практику ЄСПЛ та положення резолюції Комітету Міністрів Ради Європи від 21 травня 1975 р., такими причинами варто визнати такі випадки: 1) коли обвинувачений не знав про те, що щодо нього здійснюється кримінальне провадження; 2) коли наявні інші поважні причини, які унеможливили з'явлення обвинуваченого до суду, повідомити про які суд не було об'єктивної можливості.

Крім того, обмежити можливість проведення повторного судового розгляду варто також і строками, протягом яких обвинувачений може ініціювати це питання. Наприклад, відповідно до ст. 497 КПК Хорватії кримінальне провадження, в якому особу було засуджено за її відсутності, якщо є можливість повторного розгляду в її присутності, поновлюється, якщо

обвинувачений або його захисник подасть клопотання про відновлення провадження протягом одного року з дня, коли обвинувачений дізнався про заочне ухвалення вироку [17].

Видається, що визначаючись із конкретним строком для ініціювання повторного судового розгляду справи, розглянутої у відсутності обвинуваченого, варто провести аналогію із переглядом судового рішення за нововиявленими обставинами. Так, відповідно до ч. 1 ст. 461 КПК України заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами може бути подано протягом трьох місяців після того, як особа, яка звертається до суду, дізналася або могла дізнатися про ці обставини. Тримісячного строку, на нашу думку, цілком достатньо для того, щоб обвинувачений визначився, чи бажає він ініціювати повторний судовий розгляд справи.

На завершення також слід наголосити на інших проблемах правового регулювання аналізованого диференційованого порядку провадження в суді першої інстанції. Перш за все, це безсистемність. На сьогодні особливості спеціального судового провадження *in absentia* визначаються лише ст. 323 КПК України, присвяченою наслідкам неприбуття обвинуваченого в судові засідання. Натомість, норми, які урегульовують цей диференційований порядок кримінального провадження, мали б міститись в окремій главі у межах розділу VI КПК «Особливі порядки кримінального провадження». На це звертає увагу і В. М. Трофименко, пропонуючи назвати цю главу «Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*), який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності». Цілком слушно вчений вважає, що у ній мають бути викладені усі положення, що визначають особливості порядку здійснення досудового розслідування цієї категорії кримінальних проваджень та судового провадження [222, с. 353-354].

Отже, здійснення спеціального судового провадження (*in absentia*) є допустимим винятком з правила про обов'язкову участь обвинуваченого в судовому розгляді, але за умови забезпечення низки гарантій прав

обвинуваченого. Цьому різновиду судового провадження притаманні ознаки як спрощення, так і ускладнення процесуальної форми, однак воно більше тяжіє до ускладнених проваджень.

Спеціальне судове провадження (*in absentia*) характеризується такими головними особливостями: 1) фізичною відсутністю обвинуваченого протягом усього судового провадження; 2) необхідністю забезпечення процесуальних гарантій прав обвинуваченого. Такі гарантії великою мірою мають компенсаційний характер.

Висновки до розділу 3

Здійснення кримінального провадження в суді присяжних є проявом диференціації процесуальної форми. У цілому таке провадження є різновидом ускладнених порядків кримінального провадження в суді першої інстанції. Однак, оцінюючи модель суду присяжних, яка функціонує в Україні, слід визнати, що ускладнення цього провадження, передусім, охоплює необхідність відбору присяжних, які будуть входити до складу суду. Надалі ж кримінальне провадження в суді присяжних відбувається за загальними правилами, що характерні для колегіального судового розгляду кримінальних проваджень. Тобто жодних «змістовних» особливостей аналізований особливий порядок провадження в суді першої інстанції не передбачає.

Про дійсно диференційований, особливий порядок провадження в суді першої інстанції може йти мова лише у випадку запровадження класичної моделі суду присяжних, що передбачатиме розмежування компетенції колегії присяжних і професійних суддів. До компетенції присяжних повинно відноситись вирішення питання про те, чи мала місце подія злочину, чи винуватий обвинувачений у вчиненні злочину та чи заслуговує він на поблагливе ставлення до нього. Натомість, професійний суддя (судді) після винесення присяжними вердикту повинен призначити вид та розмір покарання, а у випадку, якщо присяжні визнали обвинуваченого невинуватим, суддя зобов'язаний підготувати виправдувальний вирок.

Колегія присяжних представлена, переважно, непрофесійними у правничому розумінні особами, які не володіють елементарними правилами дослідження та оцінки доказів, а тому потребуватимуть допомоги. З огляду на це, у разі запровадження в Україні класичної моделі суду присяжних, на наш погляд, з метою підвищення ефективності діяльності колегії присяжних Міністерству юстиції України, Державній судовій адміністрації України варто було б розробити: 1) методичні рекомендації для присяжних по роботі з доказами у кримінальному провадженні (вони мають містити опис вимог допустимості, належності, достатності та критерії достовірності доказів та їх джерел, опис порядку їх дослідження та оцінки тощо); 2) пам'ятку присяжним з викладенням вимог кримінального процесуального закону та відповідей на найбільш поширені у практиці питання.

За суб'єктним критерієм (наявністю в особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, особливих ознак), особливості порядку кримінального провадження в суді першої інстанції мають: 1) кримінальне провадження щодо неповнолітніх (у тому числі провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру); 2) кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Такі провадження є ускладненими у порівнянні із загальним провадженням, оскільки передбачають додаткові гарантії забезпечення прав та законних інтересів таких осіб.

Привілейований правовий статус неповнолітнього, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, є загальновизнаним стандартом відправлення судочинства, закріпленим у базових міжнародно-правових актах. Він обумовлює необхідність здійснювати провадження щодо неповнолітніх в атмосфері розуміння, що дозволяє йому ефективно брати участь у провадженні та вільно викладати свою точку зору, забезпечувати додаткові гарантії неповнолітньому з огляду на його вікові і психологічні особливості. Зазначена атмосфера розуміння передбачає: професійну кваліфікацію судді, який здійснює судове провадження, прокурора, захисника у галузі права, педагогіки,

психології тощо; застосування спеціальних знань під час судового провадження щодо неповнолітніх – участь педагога, психолога, а у разі необхідності – лікаря; доступну для розуміння неповнолітньому обвинуваченому процедуру судового розгляду з метою його ефективної участі у судовому розгляді та забезпечення можливості усвідомленої реалізації наданих йому прав; можливість проведення судового розгляду в закритому режимі; мінімізацію, наскільки можливо, заходів процесуального примусу.

Констатована наявність двох відносно самостійних диференційованих порядків кримінального провадження щодо неповнолітніх: 1) кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми; 2) кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Спеціальне судове провадження *in absentia* містить ознаки і спрощення, і ускладнення процесуальної форми, але, на наш погляд, більше тяжіє до ускладненого провадження. Цьому диференційованому судовому провадженню в суді першої інстанції притаманні такі особливості: 1) фізична відсутність обвинуваченого протягом усього судового провадження; 2) необхідність забезпечення процесуальних гарантій прав обвинуваченого.

З метою реалізації права обвинуваченого на розгляд справи у його присутності вважаємо за доцільне передбачити в КПК України можливість проведення повторного судового розгляду, під час якого суд, який ухвалив «заочний» вирок, переглядає його у присутності обвинуваченого. Можливість проведення повторного судового розгляду повинна, на наш погляд, залежати від поважності причини відсутності обвинуваченого. Враховуючи практику ЄСПЛ та положення резолюції Комітету Міністрів Ради Європи від 21 травня 1975 р., такими причинами варто визнати такі випадки: 1) коли обвинувачений не знав про те, що щодо нього здійснюється кримінальне провадження; 2) коли наявні інші поважні причини, які унеможливили з'явлення обвинуваченого до суду, повідомити про які суд не було об'єктивної можливості.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного узагальнення та теоретичного осмислення наукових праць, а також аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України та зарубіжних держав, практики його застосування та практики Європейського суду з прав людини досягнуто мети та виконано завдання, визначні у дисертації. За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Під диференціацією кримінального провадження в суді першої інстанції потрібно розуміти спосіб процесуальної організації провадження в суді першої інстанції, відповідно до якого з урахуванням низки матеріально-правових і процесуальних чинників у межах цього провадження встановлюються загальний та диференційовані процесуальні порядки його здійснення, а також передбачається можливість різностадійного розгляду провадження по суті, що здійснюється з метою оптимізації кримінальної процесуальної діяльності та найбільш ефективного виконання завдань кримінального провадження.

На диференціацію кримінального провадження в суді першої інстанції впливають такі матеріально-правові критерії: 1) характер вчиненого діяння (кримінальне правопорушення чи суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України), вид та ступінь тяжкості кримінального правопорушення; 2) вид (покарання, примусовий захід виховного або медичного характеру) та розмір заходу кримінально-правового характеру, що може бути застосований за вчинення відповідного діяння.

Крім того, враховуючи положення чинного КПК України, на наш погляд, варто виділити й інші (процесуальні) критерії, які обумовлюють диференціацію провадження в суді першої інстанції: 1) наявність в особи, щодо якої здійснюється судове провадження, особливих ознак (властивостей); 2) визнання обвинуваченим вини у вчиненні кримінального правопорушення; 3) наявність

досягнутого між сторонами компромісу (угоди) щодо вирішення кримінального провадження; 4) ступінь співвідношення приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні; 5) відсутність обвинуваченого у зв'язку з його ухиленням від кримінальної відповідальності; 6) наявність волевиявлення обвинуваченого, потерпілого щодо застосування диференційованого порядку судового провадження; 7) наявність у провадженні відомостей, які становлять державну таємницю.

З урахуванням зазначених критеріїв диференціація провадження в суді першої інстанції передбачає наявність:

1) загального порядку провадження – основного виду кримінальної процесуальної діяльності в суді першої інстанції, що застосовується в усіх випадках за винятком тих, що передбачають застосування інших диференційованих порядків.

2) диференційованих порядків провадження – особливих видів кримінальної процесуальної діяльності в суді першої інстанції, що мають індивідуально-специфічні ознаки.

2. У науковій літературі традиційно ведеться мова про два напрями диференціації кримінальної процесуальної форми – спрощення і ускладнення. Частково погоджуючись з такою позицією, вважаємо, що для окремих проваджень характерним є поєднання ознак спрощення і ускладнення.

До кримінальних проваджень в суді першої інстанції, що мають ознаки спрощених проваджень, ми відносимо: 1) спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків; 2) судове провадження на підставі угод; 3) судове провадження у формі приватного обвинувачення. До кримінальних проваджень в суді першої інстанції, що мають ознаки ускладнення, ми відносимо: 1) кримінальне провадження в суді присяжних; 2) кримінальне провадження щодо неповнолітніх; 3) кримінальне провадження про застосування примусових заходів медичного характеру; 4) кримінальне провадження, яке містить відомості, що становлять державну таємницю. Спеціальному судовому провадженню (*in absentia*) притаманні ознаки як спрощення, так і ускладнення

процесуальної форми, однак на наш погляд, воно більше тяжіє до ускладнених проваджень. На практиці непоодинокі трапляються випадки поєднання в межах одного провадження декількох диференційованих порядків, у тому числі з протилежними проявами диференціації.

3. На основі історичного огляду пропонуємо періодизацію розвитку інституту диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції, яка включає такі періоди:

1) ранній період – характеризується відсутністю класичних проявів диференціації судового кримінального провадження та виникненням перших особливостей судочинства, які, переважно були пов'язані з підсудністю окремих справ різним судам (княжому, церковному, доменіальному, козацькому тощо), і охоплює часи Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, перебування українських земель під литовсько-польською владою, а також часи Гетьманщини;

2) період розвитку – характеризується істотним реформуванням кримінального судочинства, запровадженням демократичних положень, чітким урегулюванням окремих спрощених та ускладнених проваджень в суді першої інстанції (пов'язаний із прийняттям і дією Статуту кримінального судочинства 1864 р. і австрійського Кримінально-процесуального кодексу 1873 р.);

3) радянський період – характеризується запровадженням революційних судових установ, надзвичайних (позасудових) органів, діяльність яких була спрямована на прискорений розгляд справ за вигаданими політичними обвинуваченнями, внаслідок чого на довгий час сформувалось негативне ставлення до ідеї диференціації кримінального провадження;

4) сучасний період – характеризується становленням стійкої тенденції до диференціації кримінального провадження (запровадження низки особливих проваджень, що відрізняються ознаками спрощення або ускладнення процесуального порядку), що знайшла своє чітке унормування у кримінальному процесуальному законодавстві (КПК України 2012 р.).

4. Порівняльне дослідження кримінального процесуального законодавства зарубіжних держав засвідчує поширену практику здійснення спрощеного судового провадження (summary proceedings), яке допускається щодо кримінальних правопорушень, що не становлять великої суспільної небезпеки. Обсяг такого спрощення є різним – прискорення процедури, відсутність судового розгляду як такого, оброблення справи в електронному вигляді без оформлення паперових документів тощо. В окремих державах (наприклад, Японії) навіть запроваджені спеціалізовані суди для розгляду справ в порядку спрощеного провадження (summary courts).

Під спрощеним судовим провадженням щодо кримінальних проступків пропонуємо розуміти диференційований вид судового провадження, що здійснюється щодо кримінальних правопорушень, які не становлять великої суспільної небезпеки, обумовлений процесуальною позицією (згодою) обвинуваченого та характеризується більшою швидкістю та ефективністю порівняно із загальним судовим провадженням, що досягаються за рахунок зміни структури кримінального провадження та процесуальної форми діяльності його учасників, а також обмеження дії окремих засад кримінального провадження.

На сьогодні чинний кримінальний процесуальний закон передбачає дві форми спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків: 1) з прискореним проведенням судового розгляду в судовому засіданні (ч. 1 ст. 381 КПК України); 2) без проведення судового розгляду в судовому засіданні (ч. 2 ст. 381 КПК України). Спрощення процедури у першій формі полягає у таких моментах: 1) скорочення строку призначення судового розгляду; 2) відсутність стадії підготовчого провадження. Щодо другої форми, то крім його прискорення, має місце також істотне спрощення процедури. Зазначена форма спрощення судового провадження, безумовно, сприяє оперативності судового розгляду, дотриманню засади розумності строків (ст. 28 КПК України), однак передбачає відмову від традиційних гарантій учасників процесу у доказовій діяльності – можливості безпосередньо брати участь у

дослідженні доказів, оспорювати їх належність, допустимість, достовірність, висловлювати певні аргументи для підтвердження своєї правової позиції тощо.

Особливостями спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків слід вважати: 1) процесуальну швидкість; 2) спрощення процесуальної форми; 3) більшу ефективність у порівнянні із «звичайною» формою судового провадження; 4) змінену структуру процесу доказування; 5) видозміну (обмеження) окремих засад кримінального провадження.

До підстав застосування спрощеного судового провадження щодо кримінальних проступків слід віднести: 1) матеріально-правову підставу (кваліфікація діяння обвинуваченого як кримінального проступку); 2) процесуальні підстави: а) наявність згоди обвинуваченого на такий порядок розгляду обвинувального акта; б) беззаперечне визнання обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні інкримінованого проступку; в) визнання (неоспорювання) обвинуваченим встановлених під час дізнання обставин провадження; г) наявність ініціативи (клопотання) прокурора про розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку.

Для удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства варто урахувати положення Рекомендації № R (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи щодо необхідності з'явлення обвинуваченого до суду на початковій стадії провадження в суді першої інстанції. Ми пропонуємо, щоб у підготовчому провадженні обвинувачений безпосередньо перед судом мав можливість висловити свою згоду на розгляд його справи у спрощеному провадженні, а суд роз'яснити йому наслідки такого рішення.

5. Інститут кримінального провадження на підставі угод, який бере свій початок в англосаксонській правовій доктрині, протягом двох останніх десятиліть з тими чи іншими особливостями активно рецесійовано державами континентальної Європи, у тому числі й деякими пострадянськими державами. Основною причиною сприйняття та подальшої імплементації цього інституту є те, що він сприяє ефективності кримінального судочинства, забезпечує принцип процесуальної економії, процесуальне спрощення розгляду

кримінальних проваджень, зменшення навантаження на органи досудового розслідування та суд. Судова статистика свідчить, що на сьогодні в Україні фактично кожне п'яте провадження в суді першої інстанції закінчилось ухваленням вироку на підставі угоди.

У зарубіжних державах законодавство здебільшого передбачає можливість укладення обвинуваченим угоди про визнання винуватості. Натомість, вітчизняне законодавство надає можливість також укладати угоду про примирення між підозрюваним (обвинуваченим) і потерпілим, що дає можливість примирити сторони та вирішити кримінальне провадження на основі досягнутого компромісу, який задовольняє інтереси обох сторін такої угоди.

До особливих ознак судового провадження на підставі угод про примирення і про визнання винуватості варто віднести: 1) диспозитивний характер зазначеного судового провадження; 2) побудову провадження на основі досягнення компромісу між сторонами угоди; 3) істотне спрощення процедури судового провадження; 4) особливу контролюючу функцію суду, втілену у процесуальній перевірці усіх обставин укладення угод та наділленні правом відмови у їх затвердженні; 5) специфічним наслідком затвердження угоди є обмеження права на оскарження вироку.

Тому з позицій диференціації кримінального судочинства судові провадження на підставі угод – це провадження в суді першої інстанції, яке здійснюється в стадії підготовчого провадження (якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування) або судового розгляду (якщо угоди досягнуто під час судового провадження), що базується на добровільному і свідомому досягненню компромісу між сторонами угоди та характеризується скороченням та спрощенням процедури його розгляду за умови дотримання усіх вимог кримінального процесуального закону і закону про кримінальну відповідальність, а також специфічними наслідками у вигляді обмеження права на оскарження вироку.

Спрощення цього кримінального провадження, передусім, проявляється у такому: 1) можливість остаточного вирішення кримінального провадження по суті уже на стадії підготовчого провадження (якщо угоди досягнуто на стадії досудового розслідування); 2) невідкладне зупинення судом проведення процесуальних дій і перехід до розгляду угоди, якщо угоди було досягнуто під час судового провадження; 3) відсутність класичного судового розгляду з проведенням повного дослідження доказів.

6. Провадження у формі приватного обвинувачення, хоч і розпочинається лише на підставі заяви потерпілого, однак надалі здійснюється на загальних засадах, тобто здійснюється досудове розслідування, а обвинувачення у цьому провадженні підтримується в суді прокурором, тобто це не є «традиційне» розуміння провадження у формі приватного обвинувачення. Тому, на наш погляд, є підстави стверджувати про існування двох диференційованих порядків кримінального провадження, які розпочинаються не інакше, як за заявою потерпілого: 1) провадження у формі приватно-публічного обвинувачення, в якому обвинувачення в суді підтримується прокурором; 2) провадження у формі приватного обвинувачення, в якому обвинувачення в суді підтримується потерпілим (приватним обвинувачем).

На сьогодні КПК України передбачає два випадки «класичного» приватного обвинувачення, коли обвинувачення підтримується потерпілим (приватним обвинувачем), зокрема: 1) ч.ч. 2-4 ст. 340 КПК України надає потерпілому право підтримувати обвинувачення в суді у разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення. При цьому перехід функції обвинувачення від прокурора до потерпілого відбувається не автоматично, а лише, якщо потерпілий висловить згоду на підтримання обвинувачення в суді, внаслідок чого останній отримує можливість користуватися усіма повноваженнями сторони обвинувачення під час судового провадження; 2) ч. 3 ст. 338 КПК України надає потерпілому право підтримувати обвинувачення у раніше пред'явленому обсязі, якщо прокурор приймає рішення про зміну обвинувачення в суді, коли в обвинувальному акті

зі зміненим обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення. Підтримання потерпілим «паралельного» обвинувачення у такому випадку теж можливе виключно за його згодою.

В основі виокремлення зазначених диференційованих порядків кримінального провадження лежать такі критерії: 1) відносно невисокий ступінь суспільної небезпеки діянь, провадження щодо яких здійснюється у порядку приватного обвинувачення; 2) специфіка безпосереднього об'єкта кримінально протиправного посягання, що стосується лише міжособистісних відносин, суб'єктивних прав громадян, що охороняються законом; 3) вирішальне значення суб'єктивної думки (позиції) потерпілого для ініціювання та припинення (закриття) кримінального провадження.

Для удосконалення порядку судового провадження у формі приватного обвинувачення, на наш погляд, передусім, доцільно: розмежувати на рівні законодавства провадження у формі приватного і приватно-публічного обвинувачення; передбачити можливість здійснення примирних (медіаційних) процедур (така практика є у ФРН і Польщі); передбачити можливість прийняття зустрічної заяви та наступне об'єднання її розгляду з первісною за умови, що вони стосуються одних і тих самих осіб, одного протиправного діяння або хоча й різних, але взаємопов'язаних між собою діянь.

7. Враховуючи досвід зарубіжних держав щодо здійснення кримінального провадження в суді присяжних доходимо до висновку, що останнє є різновидом ускладнених порядків кримінального провадження в суді першої інстанції. Однак, оцінюючи модель суду присяжних, яка функціонує в Україні, слід визнати, що ускладнення цього провадження, передусім, охоплює необхідність відбору присяжних, які будуть входити до складу суду. Надалі ж кримінальне провадження в суді присяжних відбувається за загальними правилами, що характерні для колегіального судового розгляду кримінальних проваджень.

Тобто жодних «змістовних» особливостей аналізований особливий порядок провадження в суді першої інстанції не передбачає.

Про дійсно диференційований, особливий порядок провадження в суді першої інстанції може йти мова лише у випадку запровадження класичної моделі суду присяжних, що передбачатиме розмежування компетенції колегії присяжних і професійних суддів. До компетенції присяжних повинно відноситись вирішення питання про те, чи мала місце подія злочину, чи винуватий обвинувачений у вчиненні злочину та чи заслуговує він на поблагливе ставлення до нього. Натомість, професійний суддя (судді) після винесення присяжними вердикту повинен призначити вид та розмір покарання, а у випадку, якщо присяжні визнали обвинуваченого невинуватим, суддя зобов'язаний підготувати виправдувальний вирок.

Колегія присяжних представлена, переважно, непрофесійними у правничому розумінні особами, які не володіють елементарними правилами дослідження та оцінки доказів, а тому потребуватимуть допомоги. З огляду на це, у разі запровадження в Україні класичної моделі суду присяжних, на наш погляд, з метою підвищення ефективності діяльності колегії присяжних Міністерству юстиції України, Державній судовій адміністрації України варто було б розробити: 1) методичні рекомендації для присяжних по роботі з доказами у кримінальному провадженні (вони мають містити опис вимог допустимості, належності, достатності та критерії достовірності доказів та їх джерел, опис порядку їх дослідження та оцінки тощо); 2) пам'ятку присяжним з викладенням вимог кримінального процесуального закону та відповідей на найбільш поширені у практиці питання.

8. За суб'єктним критерієм (наявністю в особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, особливих ознак), особливості порядку кримінального провадження в суді першої інстанції мають: 1) кримінальне провадження щодо неповнолітніх (у тому числі провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру); 2) кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Зазначені провадження є ускладненими у порівнянні із загальним провадженням, оскільки передбачають додаткові гарантії забезпечення прав та законних інтересів таких осіб.

Привілейований правовий статус неповнолітнього, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, є загальновизнаним стандартом відправлення судочинства, закріпленим у базових міжнародно-правових актах. Він обумовлює необхідність здійснювати провадження щодо неповнолітніх в атмосфері розуміння, що дозволяє йому ефективно брати участь у провадженні та вільно викладати свою точку зору, забезпечувати додаткові гарантії неповнолітньому з огляду на його вікові і психологічні особливості. Зазначена атмосфера розуміння передбачає: професійну кваліфікацію судді, який здійснює судове провадження, прокурора, захисника у галузі права, педагогіки, психології тощо; застосування спеціальних знань під час судового провадження щодо неповнолітніх (залучення педагога, психолога, лікаря); доступну для розуміння неповнолітньому обвинуваченому процедуру судового розгляду з метою його ефективної участі та забезпечення можливості усвідомленої реалізації наданих йому прав; можливість проведення судового розгляду в закритому режимі; мінімізацію заходів процесуального примусу.

З урахуванням кримінально-правового значення віку особи варто виокремити дві основні вікові групи неповнолітніх: 1) неповнолітні, які на момент вчинення кримінального правопорушення досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, але яким не виповнилося 18 років; 2) неповнолітні, яким на момент вчинення суспільно небезпечного діяння виповнилося 11 років, але вони не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК України). З огляду на це констатуємо наявність двох відносно самостійних диференційованих порядків кримінального провадження щодо неповнолітніх: 1) кримінальне провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми; 2) кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру

щодо неповнолітніх, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Виокремлення самотійного кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру обумовлене потребою у наданні додаткових процесуальних гарантій особам, які через психічну хворобу не можуть повноцінно захищати свої права та законні інтереси. Його особливість полягає, передусім, у специфіці пізнавальної спрямованості дій суду та учасників судового провадження, обов'язковому залученні до кримінального провадження захисника, законного представника.

9. Спеціальне судове провадження *in absentia* містить ознаки і спрощення, і ускладнення процесуальної форми, але, на наш погляд, більше тяжіє до ускладненого провадження. Цьому диференційованому судовому провадженню в суді першої інстанції притаманні такі особливості: 1) фізична відсутність обвинуваченого протягом усього судового провадження; 2) необхідність забезпечення процесуальних гарантій прав обвинуваченого.

Розгляд кримінального провадження в суді першої інстанції за відсутності обвинуваченого (заочний розгляд) не можна ототожнювати із спеціальним судовим провадженням. Ці поняття співвідносяться між собою як родове і видове (перебувають у відношенні підпорядкування). Натомість, спеціальне судове провадження (*in absentia*) можна розглядати як альтернативу зупиненню судового провадження, що передбачає досягнення низки позитивних факторів, серед яких можна відзначити: ефективну реалізацію прав потерпілих на доступ до правосуддя та компенсацію завданої кримінальним правопорушенням шкоди, розгляд провадження у розумні строки, наближення моменту здійснення судового розгляду до часу вчинення кримінального правопорушення, своєчасне вирішення цивільного позову, а також питань про конфіскацію майна та долю речових доказів тощо.

З метою реалізації права обвинуваченого на розгляд справи у його присутності вважаємо за доцільне передбачити в КПК України можливість проведення повторного судового розгляду, під час якого суд, який ухвалив

«заочний» вирок, переглядає його у присутності обвинуваченого. Можливість проведення повторного судового розгляду повинна, на наш погляд, залежати від поважності причини відсутності обвинуваченого. Враховуючи практику ЄСПЛ та положення резолюції Комітету Міністрів Ради Європи від 21 травня 1975 р., такими причинами варто визнати такі випадки: 1) коли обвинувачений не знав про те, що стосовно нього здійснюється кримінальне провадження; 2) коли наявні інші поважні причини, які унеможливили з'явлення обвинуваченого до суду, повідомити про які суд не було об'єктивної можливості.

10. За результатами дослідження з метою удосконалення правового регулювання особливих порядків кримінального провадження запропоновано проект змін до чинного КПК України (Додаток Г).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bubalo^{vić} T. Summary Proceedings in Croatian Criminal Legislation. *Simplified forms of procedure in criminal matters: regional criminal procedure legislation and experiences in application*. Belgrade, 2013. P. 284-312.
2. Case of Akopyan v. Ukraine (Application № 12317/06) : Judgment of 05 June 2014. *European Court of Human Rights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144358> (дата звернення: 30.03.2023).
3. Case of Anatoliy Rudenko v. Ukraine (Application № 50264/08) : Judgment of 17 April 2014. *European Court of Human Rights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142421> (дата звернення: 30.03.2023).
4. Case of Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom (Applications № 24027/07, 11949/08 and 36742/08) : Partial decision as to the admissibility of 06 July 2010. *European Court of Human Rights*. URL : <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4c3718882.html> (дата звернення: 30.03.2023).
5. Case of Colozza v. Italy (Application № 9024/80) : Judgment of 12 February 1985. *European Court of Human Rights*. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462> (дата звернення: 30.03.2023).
6. Case of Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia (Application № 9043/05) : Judgment of 29 April 2014. *European Court of Human Rights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142672> (дата звернення: 30.03.2023).
7. Case of Navalnyy and Ofitserov v. Russia (Applications № 46632/13 and 28671/14) : Judgment of 23 February 2016. *European Court of Human Rights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161060> (дата звернення: 30.03.2023).
8. Case of Sanader v. Croatia (Application № 66408/12) : Judgment of 12 February 2015. *European Court of Human Rights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-151039> (дата звернення: 30.03.2023).
9. Case of Sejdo^{vić} v. Italy (Application № 56581/00) : Judgment of 01 March 2006. *European Court of Human Rights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629> (дата звернення: 30.03.2023).

10. Case of Somogyi v. Italy (Application № 67972/01) : Judgment of 18 May 2004. *European Court of Human Rights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61762> (дата звернення: 30.03.2023).

11. Case of Varbanov v. Bulgaria (Application № 31365/96) : Judgment of 05 October 2000. *European Court of Human Rights*. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58842> (дата звернення: 30.03.2023).

12. Code of Criminal Procedure of Estonia (Kriminaalmenetluse seadustik). *Riigi Teataja*. URL : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530012017002/consolide> (дата звернення: 30.03.2023).

13. Code of Criminal Procedure of Taiwan. *Laws & Regulations Database of The Republic of China (Taiwan)*. URL : <https://law.moj.gov.tw/ENG/LawClass/LawAll.aspx?pcode=C0010001> (дата звернення: 30.03.2023).

14. Code of Criminal Procedure of the French Republic. URL : https://legislationline.org/sites/default/files/documents/ca/France_CPC_am2006_en.pdf (дата звернення: 30.03.2023).

15. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. *Council of Europe*. URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (дата звернення: 30.03.2023).

16. Criminal Code of Canada. *Government of Canada*. URL : <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/FullText.html> (дата звернення: 30.03.2023).

17. Criminal Procedure Code of Croatia. URL : https://legislationline.org/sites/default/files/documents/05/Croatia_Criminal_proc_code_am2009_en.pdf (дата звернення: 30.03.2023).

18. Criminal Procedure Code of Georgia. *Legislative Herald of Georgia*. URL : <https://matsne.gov.ge/en/document/view/90034?publication=151> (дата звернення: 30.03.2023).

19. Criminal Procedure Code of Republic of Serbia. URL : [http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/89388/142186/F-836148400/SRB-89388%20\(EN\).pdf](http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/89388/142186/F-836148400/SRB-89388%20(EN).pdf) (дата звернення: 30.03.2023).

20. Djurdjić V. Fundamental Principles of Criminal Procedure Law and Forms of Simplified Proceedings in Criminal Matters. *Simplified forms of procedure in criminal matters: regional criminal procedure legislation and experiences in application*. Belgrade, 2013. P. 60-71.

21. Electronic summary proceedings. *Korea criminal justice portal*. URL : <https://fgn.kics.go.kr/en/jsp/cjp/electronicSummaryProceedings.jsp> (дата звернення: 30.03.2023).

22. Federal Rules of Criminal Procedure. *United States Courts*. URL : https://www.uscourts.gov/sites/default/files/federal_rules_of_criminal_procedure_-_december_2020_0.pdf (дата звернення: 30.03.2023).

23. Federal Rules of Evidence. *Legal Information Institute*. URL : <https://www.law.cornell.edu/rules/fre> (дата звернення: 30.03.2023).

24. Finkel N. J. Commonsense Justice: Jurors' Notions of the Law. Harvard : Harvard University Press, 2001. 400 p.

25. Fisher G. Plea bargaining's triumph : a history of plea bargaining in America. Stanford, CA : Stanford University Press, 2003. 416 p.

26. General Comment of Committee on the Rights of the Child № 10 (2007) : Children's Rights in Juvenile Justice. *United Nations*. URL : <https://www.refworld.org/docid/4670fca12.html> (дата звернення: 30.03.2023).

27. German Code of Criminal Procedure (Strafprozeßordnung). *Federal Ministry of Justice*. URL : https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html (дата звернення: 30.03.2023).

28. Ikanović V. Plea Bargaining after Ten Years of Application in Bosnia and Herzegovina. *Simplified forms of procedure in criminal matters: regional criminal procedure legislation and experiences in application*. Belgrade, 2013. P. 195-211.

29. Kaurinović D. Confirmation of Indictments and Pleading by Defendants – Simplified Forms of Criminal Procedure in Bosnia and Herzegovina. *Simplified forms*

of procedure in criminal matters: regional criminal procedure legislation and experiences in application. Belgrade, 2013. P. 212-222.

30. Kodeks postępowania karnego. *Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej* (Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r.). URL : <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf> (дата звернення: 30.03.2023).

31. Lažetić Bužarovska G., Misoski B. Plea Bargaining under the CPC of the Republic of Macedonia. *Simplified forms of procedure in criminal matters: regional criminal procedure legislation and experiences in application.* Belgrade, 2013. P. 223-232.

32. McGowan L. Trial by Jury : Still a Lamp in the Dark? *The Journal of Criminal Law.* 2005. Volume 69, Issue 6. P. 518-534. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/10.1350/jcla.2005.69.6.518> (дата звернення: 30.03.2023).

33. Nikolić D. Plea Agreements: a Representative Example of Simplified Procedure Used in Criminal Matters. *Simplified forms of procedure in criminal matters: regional criminal procedure legislation and experiences in application.* Belgrade, 2013. P. 144-167.

34. Outline of Criminal Justice in Japan. Supreme Court of Japan, 2021. 32 p.

35. Pavišić B. Some Issues Concerning Summary Criminal Proceedings in European Criminal Law. *Simplified forms of procedure in criminal matters: regional criminal procedure legislation and experiences in application.* Belgrade, 2013. P. 313-329.

36. Recommendation № R (87) 18 of the Committee of Ministers to Member States Concerning the Simplification of Criminal Justice, adopted on 17 September 1987. *Council of Europe.* URL : <https://rm.coe.int/16804e19f8> (дата звернення: 30.03.2023).

37. Resolution of the Committee of Ministers № (75) 11 on the Criteria Governing Proceedings Held in the Absence of the Accused, adopted on 21 May

1975. *Council of Europe*. URL : <https://rm.coe.int/09000016804f7581> (дата звернення: 30.03.2023).

38. Resolution of the Parliamentary Assembly № 2010 (2014) «Child-friendly juvenile justice: from rhetoric to reality», adopted on 27 June 2014. *Council of Europe*. URL : <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21090&lang=en> (дата звернення: 30.03.2023).

39. Robertshaw P. The Ethnic Dimension in Jury Selection : UK and USA Approaches. *The Journal of Criminal Law*. 2003. Volume 67, Issue 6. P. 525-530. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1350/jcla.67.6.525.19433> (дата звернення: 30.03.2023).

40. Škulić M. Relation between the Principle of Truth and Simplified Forms of Criminal Proceedings. *Simplified forms of procedure in criminal matters: regional criminal procedure legislation and experiences in application*. Belgrade, 2013. P. 72-92.

41. Smith B. P. Did the Presumption of Innocence Exist in Summary Proceedings? *Law and History Review*. 2005. Vol. 23, № 1. P. 191-199.

42. Summary proceedings. URL : <https://www.lawteacher.net/law-help/lpc/summary-proceedings.php> (дата звернення: 30.03.2023).

43. Swiss Criminal Procedure Code. URL : https://legislationline.org/sites/default/files/documents/9f/SWITZ_CPC.pdf (дата звернення: 30.03.2023).

44. Types of Juries. *United States Courts*. URL : <https://www.uscourts.gov/services-forms/jury-service/types-juries> (дата звернення: 30.03.2023).

45. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice («The Beijing Rules»), adopted on 29 November 1985 by the United Nations General Assembly. *Child Rights Resource Centre*. URL : <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/United-Nations-Standard-Minimum-Rules.docx> (дата звернення: 30.03.2023).

46. Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С. Г., Крушинський С. А., Луцик В. В. та ін. ; під ред. У. Гелльманна, В. В. Луцика. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2015. 204 с.

47. Антонов Р. Суд присяжних в Україні: чи працює судове народовладдя? URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/sud-prisyazhnih-v-ukrayinichi-praczuuye-sudove-narodovladdya> (дата звернення: 30.03.2023).

48. Бабаєва О. В. Підготовче провадження як самостійна стадія в системі кримінального судочинства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Випуск 35, частина 2. Том 3. С. 126-132.

49. Басиста І. В. Повноваження прокурора брати участь у судовому розгляді кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення : українське законодавство, судова практика та міжнародний досвід. *Збірник наукових статей «Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України»*. 2019. Випуск № 50. С. 13-25.

50. Блажкевич А. Перспективи впровадження інституту мирових суддів в Україні в контексті зарубіжного досвіду. URL : http://nbuviar.gov.ua/asambleya/pers_vprov_inst.php (дата звернення: 30.03.2023).

51. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX-XX ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 904 с.

52. Великий Д. П. Единство и дифференциация уголовно-процессуальной формы: история, современность, перспективы : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2001. 211 с.

53. Великодний Д. В. Спрощені провадження в суді першої інстанції в кримінальному процесі України та Німеччини : порівняльний аналіз. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 4. С. 117-120.

54. Великодний Д. В. Спрощені форми кримінального провадження : огляд досвіду Франції та України. *Митна справа*. 2014. № 2 (92), частина 2, книга 1. С. 120-123.

55. Вирок Личаківського районного суду м. Львова від 04 березня 2014 року (справа № 463/615/13-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37461777> (дата звернення: 30.03.2023).

56. Власова Г. П. Межі провадження щодо кримінальних проступків за прикладом зарубіжних країн. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 24-27.

57. Власова Г. П. Співвідношення кримінальних процесуальних проваджень та диференціації кримінальних процесуальних форм. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2015. № 11. С. 153-158.

58. Власова Г. П. Спрощення кримінального судочинства України : історія, теорія, практика : монографія. Ірпінь : Видавництво Національного університету ДПС України, 2014. 424 с.

59. Волкотруб С. Г. Диференціація та уніфікація процесуальної форми в окремих порядках кримінального провадження. *Право.ua*. 2023. № 1. С. 201-205.

60. Волкотруб С. Г. Імунітет у кримінальному процесі України : монографія. Харків : Консум, 2005. 144 с.

61. Волкотруб С. Г. Процесуальні передумови застосування альтернативних способів вирішення кримінально-правових конфліктів. *Університетські наукові записки*. 2016. № 1. С. 183-190.

62. Волоско І. Р. Суд присяжних в Україні: особливості формування та діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : 12.00.09. Львів, 2017. 16 с.

63. Галабурда Т. І. Кримінальне судочинство у Галичині за австрійським Кримінально-процесуальним кодексом 1873 року: дис. ... докт. філос.: 081 Право. Львів, 2021. 251 с.

64. Гарасимів О., Захарова О., Ряшко О. Угода про визнання винуватості у кримінальному провадженні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 3. С. 249-253.

65. Гідулянова Є. М. Кримінальне провадження у справах малолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2008. 245 с.

66. Гловюк І. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) у системі кримінального провадження України. *Право України*. 2015. № 7. С. 16–25.

67. Гловюк І. Судове провадження щодо кримінальних проступків у суді першої інстанції: теорія і практика. *Право України*. 2021. № 3. С. 61-72.

68. Гловюк І. В. Діяльність суду присяжних в Україні за КПК 2012 року : окремі організаційні та процесуальні аспекти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 4. Т. 2. С. 209-213.

69. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції : теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 712 с.

70. Гринюк В. О. Особливості реалізації функції обвинувачення в кримінальному провадженні на підставі угод. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2016. Octombrie. С. 176–180.

71. Гринюк В. О. Приватне обвинувачення за КПК України 2012 р. : питання диференціації. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 4. С. 119-127.

72. Грубінко А. В., Ярчук Н. М. Проблеми і перспективи запровадження суду присяжних у системі судочинства України : зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 1. С. 11-15.

73. Губська О. А. Угода про визнання вини у кримінальному процесі: досвід і практика застосування. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2011. Вип. 10. С. 106-114.

74. Гуценко К. Ф., Головки Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. М. : Зерцало, 2002. 528 с.

75. Дердюк Б. М. Сутність судового провадження у справах неосудних і обмежено осудних осіб. Прикарпатський юридичний вісник. 2013. Випуск 1 (3). С. 310-319.

76. Дерев'янкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві : монографія. Одеса, ОЮІ НУВС, 2008. 174 с.

77. Довбенко К. О. Угода про визнання винуватості у кримінальному процесі України. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 303-306.

78. Доценко А. Ю. Кримінальне провадження на підставі угод: теоретико-практичні аспекти участі прокурора. *Право і суспільство*. 2016. № 6 (2). С. 179-184.

79. Дрозд В. Г. Сучасна парадигма диференціації кримінальної процесуальної форми. *Наука і правоохорона*. 2017. № 4. С. 238-242.

80. Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_341 (дата звернення: 30.03.2023).

81. Єні О. В., Матієк Л. Г. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 286-289.

82. Жерж Н. А., Жерж Л. А. Особливості кримінального процесуального врегулювання провадження на підставі угод. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 1. С. 100–103.

83. Задоя К. П. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків за кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року та законодавством європейських держав. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 29-39.

84. Закірова С. Кримінальне провадження за процедурою «in absentia» : українські новації та міжнародний досвід. *Громадська думка про правотворення*. 2021. № 9 (214). С. 4–14.

85. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n55> (дата звернення: 30.03.2023).

86. Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

87. Закон України «Про пробачення» від 05 лютого 2015 року № 160-VIII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

88. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

89. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

90. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2018 рік. Форма № 1-к. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 30.03.2023).

91. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік. Форма № 1-к. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019 (дата звернення: 30.03.2023).

92. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 рік. Форма № 1-к. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020 (дата звернення: 30.03.2023).

93. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2021 рік. Форма № 1-к. URL :

https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvitnist_21 (дата звернення: 30.03.2023).

94. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 рік. Форма № 1-к. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення: 30.03.2023).

95. Історія держави і права України / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев ; за ред. В. Д. Гончаренка. Х. : Право, 2013. 704 с.

96. Кавецька В. С. Допит неповнолітнього в стадії судового розгляду за участі педагога, психолога, захисника та законного представника. *Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року : ідеологія та практика правозастосування : колективна монографія* / за заг. ред. Ю. П. Аленіна, відпов. за вип. І. В. Гловюк. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 936-957.

97. Канюка І. М. Принцип процесуальної економії в кримінальному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 257 с.

98. Канюка І. М., Радухівська Л. Л. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення як спосіб реалізації процесуальної економії. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Випуск 2 (5). С. 224-235.

99. Карабут Л. В. Спрощення кримінальної процесуальної форми за КПК 2012 року : дискусійні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право*. 2014. Вип. 24. Том 4. С. 95–98.

100. Карабут Л. В. Чи є підготовче провадження стадією кримінальної процесуальної діяльності? *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса, 2013. С. 291-293.

101. Карпенко М. І., Бандурович А. В. Суд присяжних в Україні. *Юридична наука*. 2013. № 6. С. 53-59.

102. Касапоглу С. О. Формалізм і формальності в реалізації норм кримінального процесуального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2 (9). С. 209-217.

103. Качур Р. П. Особливості розподілу функцій між судом присяжних і професійними суддями. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 202–206.

104. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року. Видавництво Ради Європи, 2013. 94 с. URL : <https://rm.coe.int/16804c2188> (дата звернення: 30.03.2023).

105. Кириченко В. Л. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру : дис. ... докт. філос. : 081 Право. Дніпро, 2020. 314 с.

106. Киян Д. Суд присяжних в Україні : актуальні питання реформування. *Закон і бізнес*. URL : <https://zib.com.ua/ua/138799.html>.

107. Козленко А. Ю. Приватне обвинувачення: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Випуск 27. Том 3. С. 103-106.

108. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 30.03.2023).

109. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Верховна Рада України*. URL : <http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-вр> (дата звернення: 30.03.2023).

110. Коперсак Д. В., Смоков С. М. Заочне досудове розслідування та заочний судовий розгляд кримінальних правопорушень: теоретичний аналіз та проблеми практичного застосування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 113–119.

111. Костовська О. М. Доказування у справах про злочини приватного обвинувачення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2010. 17 с.

112. Крикливець Д. Є. Втілення змагальної моделі кримінального судочинства у Кримінальному процесуальному кодексі України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 349–354.

113. Крикунов О. Особливості суб'єктного складу кримінального провадження щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис*. 2021. № 14 (2). С. 104-114.

114. Крикунов О. В. Особливості судового слідства в справах про застосування примусових заходів медичного характеру. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 131-135.

115. Кримінальний процес України. Criminal Procedure of Ukraine : академічний курс : у 3-х т. Т. 1 : Загальна частина / В. Т. Нора, Н. Р. Бобечко, М. В. Багрій та ін.; за ред. акад. НАПрН України, д.ю.н., проф. В. Т. Нора, д.ю.н., проф. Н. Р. Бобечка. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2021. 912 с.

116. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. К. : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

117. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред.: В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

118. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

119. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

120. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право, 2012. 664 с.

121. Кримчук С. Г. До питання повідомлення про підозру окремій категорії осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 6. С. 268-274.

122. Крушинський С. А. Відмова потерпілого (приватного обвинувача) від обвинувачення: поняття, порядок здійснення та правові наслідки. *Університетські наукові записки*. 2015. № 2. С. 212-220.

123. Крушинський С. А. Подання доказів у кримінальних справах за Статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 324-329.

124. Крушинський С. А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України : монографія. Хмельницький: ХУУП, 2017. 247 с.

125. Крушинський С. А. Проблеми подання доказів у стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції. *Слово національної школи суддів*. 2015. № 2. С. 110-118.

126. Крушинський С. А. Угода про визнання вини: світовий досвід та перспективи запровадження в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. № 4. С. 238-245.

127. Крушинський С. А. Щодо розмежування понять «публічне», «державне» і «приватне» обвинувачення. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 26 лютого 2021 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2021. С. 431-433.

128. Крушинський С. А., Оборона І. В. Окремі питання реформування судового провадження у формі приватного обвинувачення. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науковопрактичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 338-340.

129. Крушинський С. А., Оборона І. В. Особливості провадження в суді присяжних у контексті диференціації кримінального судочинства. *Наше право*. 2022. № 3. С. 115-121.

130. Лесяк О. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості. *Науковий часопис Національної академії прокуратури*. 2016. № 3. С. 147–155.

131. Лепей О. В. Щодо запровадження в Україні класичної моделі суду присяжних. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 4 (25). Том 3. С. 122-125.

132. Литвинчук О. І. Особливості кримінальних проваджень на підставі угод. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 2 (82). С. 249-257.

133. Лобойко Л. М. Допустимість спрощення порядку судового розгляду справи у кримінальному процесі змішаної форми. *Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: матеріали науково-практичної конференції*. 2002. С. 248-250.

134. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право. Курс лекцій : навч. посібник. К. : Істина, 2007. 456 с.

135. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес : навчальний посібник. Київ : ВАІТЕ, 2014. 280 с.

136. Майстро Д. Чи потрібен Україні інститут мирових суддів? URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/chi-potriben-ukrayini-institut-mirovih-suddiv.html> (дата звернення: 30.03.2023).

137. Малярченко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2005. 512 с.

138. Малярчук Н. В. Приватне обвинувачення як диференціація кримінально-процесуальної форми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2010. 20 с.

139. Матієк Т. В., Трофименко В. М. Проблемні питання участі потерпілого під час доказування в стадії судового розгляду кримінальної справи. *Адвокат*. 2004. № 12. С. 7–9.

140. Махов В. Н., Пешков М. А. Уголовный процесс США (досудебные стадии). М. : ЗАО Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. 208 с.

141. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 30.03.2023).

142. Мірзабекова К. С. Суд присяжних в Україні : реалії та перспективи. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Право*. 2021. № 31. С. 86-91.

143. Навроцька В. В. Особливі порядки кримінального провадження : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 169 с.

144. Нагорнюк-Данилюк О. Підстави спеціального судового провадження в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. Вип. 2. С. 361–371.

145. Наказ Генерального прокурора «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 04 листопада 2020 року № 509. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

146. Нестор Н. В. Спрошене кримінальне провадження щодо кримінальних проступків: вітчизняний та міжнародно-правовий аспекти. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 64-70.

147. Новак Р. В. Інститут угод як прояв диференціації кримінально-процесуальної форми. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 3. С. 74-86.

148. Оборнова І. В. Деякі особливості кримінального провадження на підставі угод, яке здійснюється щодо неповнолітніх. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: збірник тез XXV щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року)*. Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 89-91.

149. Оборнова І. В. Диференціація провадження в суді першої інстанції за Статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2021. № 6 (84). С. 197-207.

150. Оборона І. В. Диференціація провадження в суді першої інстанції за Статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2021. № 6 (84). С. 197-207.

151. Оборона І. В. Критерії диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції. *Актуальні проблеми правової науки в сучасному світі: в умовах глобалізації розвитку інфраструктури*: матеріали X Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 02-03 квітня 2020 року). К.: ДУІТ, 2020. С. 210-212.

152. Оборона І. В. Особливості спрощеного провадження щодо кримінальних проступків в суді першої інстанції. *ScienceRise:Juridical Science*. 2022. № 2 (21). С. 26-31.

153. Оборона І. В. Процесуальна економія – невизнана засада кримінального провадження. *Засади функціонування кримінальної юстиції*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 51-53.

154. Оборона І. В. Система диференційованих порядків кримінального провадження в суді першої інстанції. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 527-529.

155. Оборона І. В. Спрощені порядки кримінального провадження в суді першої інстанції. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 81-83.

156. Оборона І. В., Данькова С. О. Особливості доказової діяльності у спрощеному кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцяті осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та

практики» (м. Хмельницький, 01-02 жовтня 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 156-157.

157. Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції : навч. посіб. / О. І. Безпалова, Г. В. Джагунов, В. С. Макаренко та ін.; за заг. ред. О. І. Безпалової. Харків : ХНУВС, 2022. 204 с.

158. Павлов В. Г. Скорочений розгляд легалізує всі процесуальні порушення слідства і може провокувати недовіру до суддів. *Закон і Бізнес*. 2016. № 13 (1259). URL: http://zib.com.ua/ua/122579-skorocheniy_rozglyad_kriminalnih_sprav_legalizue_vsi_procesu.html (дата звернення: 30.03.2023).

159. Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 20 с.

160. Падох Я. Суди і судовий процес Старої України. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 1990. 128 с.

161. Пашкевич П. Ф. Процессуальные формы уголовного судопроизводства нужно дифференцировать. *Социалистическая законность*. 1974. № 9. С. 49-58.

162. Перепелиця С. І. До питання збільшення кількості складів злочинів, провадження у яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, за проектом нового Кримінального процесуального кодексу України. *Право і безпека*. 2012. № 1. С. 172–176.

163. Перепелиця С. І. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 201 с.

164. Перепелиця С. І. Особливості процедури судового розгляду кримінального провадження у формі приватного обвинувачення за новим КПК України. *Юрист України*. 2013. № 3 (24). С. 88–93.

165. Перепелиця С. І. Провадження у формі приватного обвинувачення : порівняльно-правове дослідження : монографія. Х. : Право, 2015. 184 с.

166. Під час кримінального провадження за процедурою «in absentia» на одній чаші терезів – інтереси забезпечення ефективності провадження, а на другій – право особи на справедливий суд. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/943591> (дата звернення: 30.03.2023).

167. Попелюшко В. О. Справи приватного обвинувачення: актуальні проблеми, законодавчі парадокси. *Право України*. 2003. № 4. С. 98-101.

168. Попелюшко В. О. Судовий розгляд кримінальної справи : навчальний посібник. К. : Кондор, 2006. 234 с.

169. Посібник із статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект). URL : https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf (дата звернення: 30.03.2023).

170. Постанова Верховного Суду від 03 липня 2019 року (справа № 288/1158/16-к). *Аналітично-правова система «ZakonOnline»*. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/82998245> (дата звернення: 30.03.2023).

171. Постанова Верховного Суду від 06 грудня 2018 року (справа № 756/11661/17). *Система пошуку та аналізу судових рішень «Verdictum»*. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/78496216> (дата звернення: 30.03.2023).

172. Постанова Верховного Суду від 07 квітня 2020 року (справа № 761/13021/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88707488> (дата звернення: 30.03.2023).

173. Постанова Верховного Суду від 09 липня 2019 року (справа № 320/2609/16-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82997428> (дата звернення: 30.03.2023).

174. Постанова Верховного Суду від 17 червня 2021 року (справа № 397/784/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97771993> (дата звернення: 30.03.2023).

175. Постанова Верховного Суду від 20 грудня 2018 року (справа № 761/6142/15-к). *Юридичний інтернет ресурс «Протокол»*. URL : https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_20_12_2018_roku_u_spravi_761_6142_15_k/ (дата звернення: 30.03.2023).

176. Постанова Верховного Суду від 22 січня 2019 року (справа № 219/12156/17). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79475605> (дата звернення: 30.03.2023).

177. Постанова Верховного Суду від 26 червня 2019 року (справа № 404/6160/16-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885531> (дата звернення: 30.03.2023).

178. Постанова Верховного Суду від 31 жовтня 2019 року (справа № 721/352/18). *Аналітично-правова система «ZakonOnline»*. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/85412857> (дата звернення: 30.03.2023).

179. Предместніков О. Г. Потерпілий як сторона обвинувачення в справах приватного обвинувачення. *Форум права*. 2009. № 2. С. 345–349.

180. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 15 листопада 2012 року № 223-1679/0/4-12. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12> (дата звернення: 30.03.2023).

181. Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 жовтня 2012 року № 223-1446/0/4-12. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v1446740-12> (дата звернення: 30.03.2023).

182. Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 15 листопада 2012 р. № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального

провадження на підставі угод» : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 05 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0223740-13> (дата звернення: 30.03.2023).

183. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 березня 2021 року № 276-6. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-prioritetnih-dij-uryadu-na-2021-s240321> (дата звернення: 30.03.2023).

184. Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 жовтня 2012 року № 223-1430/0/4-12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

185. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 02 липня 2004 року. № 13 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text> (дата звернення: 30.03.2023).

186. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 грудня 2015 року № 13. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15> (дата звернення: 30.03.2023).

187. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січня 2017 року № 223-66/0/4-17. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00215> (дата звернення: 30.03.2023).

188. Проект Закону України «Про суд присяжних», зареєстрований 14 липня 2020 року за № 3843. URL :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69465 (дата звернення: 30.03.2023).

189. Пунда О. О. Спрощений порядок судового провадження на основі угод : досвід процесуального законодавства США. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2022. Вип. 73 (2). С. 148-153.

190. Романюк В. В. Участь педагога, психолога та лікаря в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4 (67). С. 101–109.

191. Ромінський Є. В. Співвідношення судових та позасудових засобів вирішення конфліктів у давньоруській правовій реальності. *Правова держава*. 2012. Вип. 23. С. 41-48.

192. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси / Отв. ред. тома В. Л. Янин; под общ. ред. О. И. Чистякова. М.: Юридическая литература, 1984. 432 с.

193. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 8. Судебная реформа / Отв. ред. тома Б. В. Виленский; под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юридическая литература, 1991. 496 с.

194. Рощина І. О., Цигалій С. О. Суд присяжних в Україні: актуальні питання реформування. *Юридичний вісник*. 2018. № 2. С. 188–193.

195. Рустамов Х. У. Дифференциация форм уголовного процесса : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. М., 1997. 339 с.

196. Свиридов М. К. О сущности и основаниях дифференциации уголовного процесса. *Актуальные вопросы государства и права в период совершенствования социалистического общества*. Томск, 1987. С. 240-243.

197. Сімонович Д. В. Теоретико-прикладні аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 2. С. 163-169.

198. Сливич І. І. Заочне і спрощене провадження в кримінальному судочинстві та проблеми еволюції процесуальної форми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Випуск 41. Том 2. С. 174-178.

199. Слуцька Т. Щодо питання спрощеного судового провадження стосовно кримінальних проступків: аналіз законодавства. URL : https://protocol.ua/ru/shchodo_pitannya_sproshchenogo_sudovogo_provadzhennya_stosovno_kriminalnih_prostupkiv_analiz_zakonodavstva (дата звернення: 30.03.2023).

200. Смирнов А. В., Калиновский К. Б. Уголовный процесс : учебник / под общ. ред. проф. А. В. Смирнова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : КНОРУС, 2008. 704 с.

201. Сокира Л. Скорочений порядок судового розгляду кримінальних справ. *Вісник прокуратури*. 2002. № 4. С. 35-39.

202. Солодков А. А. Сучасні світові моделі суду присяжних. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2014. №10-2, том 2. С. 133-135.

203. Сопронюк І. О. Принцип процесуальної економії у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2011. 227 с.

204. Сорока С. О. Окремі аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 154-158.

205. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків є обмеженням фундаментального права людини на справедливий судовий розгляд. Судова практика. URL : <https://advokatpost.com/sproshchene-provadjhennia-shchodo-kryminalnykh-prostupkiv-ie-obmezhenniam-fundamentalnoho-prava-liudyny-na-spravedlyvyj-sudovyj-rozhliad> (дата звернення: 30.03.2023).

206. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект). Звіт про результати моніторингу судових

процесів в Україні, 2021. 126 с. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf> (дата звернення: 30.03.2023).

207. Стецовский Ю. И. Судебная власть : учебное пособие. М. : Дело, 1999. 399 с.

208. Судебные уставы 20 ноября 1864 года, с изложением рассуждений, на коих они основаны. Часть вторая. СПб. : Издание Государственной Канцелярии, 1866. 504 с.

209. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка. К.: Наукова думка, 2014. 501 с.

210. Сычев А. А. Дифференциация уголовно-процессуальной формы по делам несовершеннолетних : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нижний Новгород, 2009. 28 с.

211. Таус М. М. Судове провадження на підставі угоди як особлива кримінальна процесуальна форма судового провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 348-350.

212. Таус М. М., Рогальська В. В. Судове провадження на підставі угод у кримінальному процесі України : сучасний стан та перспективи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 296 с.

213. Тахтаров М. П. Участь прокурора в спрощеному провадженні щодо кримінальних проступків. *Приватне та публічне право*. 2017. № 4. С. 134-138.

214. Тертишник В. М., Солнишкіна Н. С. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 221-224.

215. Типовая процедура принятия заявления о признании вины (Памятка для федерального судьи США). URL : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37947211 (дата звернення: 30.03.2023).

216. Тітко І. До питання правової природи інституту приватного обвинувачення в кримінальному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 2 (81). С. 109-120.

217. Тітко І. А. Захист інтересів учасників угод у кримінальному провадженні : питання теорії та практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 28 (3). С. 128-133.

218. Трофименко В. Диференціація процесуальної форми як пріоритетний напрямок реформування кримінального судочинства України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 242-250.

219. Трофименко В. М. Особливості порядку підготовчого провадження за КПК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Випуск 27. Том 3. С. 138-142.

220. Трофименко В. М. Поняття диференціації кримінальної процесуальної форми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 4. С. 171-183.

221. Трофименко В. М. Проблема співвідношення кримінальної процесуальної форми і формалізму. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 4 (83). С. 67-75.

222. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 437 с.

223. Трубникова Т. В. Упрощенные судебные производства в уголовном процессе России : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Томск, 1997. 264 с.

224. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. URL : https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=135680&lang=ru# (дата звернення: 30.03.2023).

225. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22 січня 2014 року. *Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ*. URL : https://zib.com.ua/ua/print/92557-uzagalnennya_vssu_sudovoi_praktiki_zdiysnennya_kriminalnogo_.html (дата звернення: 30.03.2023).

226. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 года. URL : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/ust_ugprav.php (дата звернення: 30.03.2023).

227. Ухвала Авдіївського міського суду Донецької області від 27 травня 2013 року (справа № 217/644/13-к). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/32237308> (дата звернення: 30.03.2023).

228. Ухвала Балтського районного суду Одеської області від 12 червня 2013 року (справа № 493/1146/13-к). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/31764061> (дата звернення: 30.03.2023).

229. Ухвала Вишгородського районного суду Київської області від 15 серпня 2014 року (справа № 363/2850/14-к). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40160350> (дата звернення: 30.03.2023).

230. Ухвала Володимирецького районного суду Рівненської області від 08 лютого 2014 року (справа № 556/198/14-к). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37112867> (дата звернення: 30.03.2023).

231. Ухвала Гадяцького районного суду Полтавської області від 28 грудня 2021 року (справа № 526/373/21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102259448> (дата звернення: 30.03.2023).

232. Ухвала Диканського районного суду Полтавської області від 24 липня 2019 року (справа № 529/673/19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83206270> (дата звернення: 30.03.2023).

233. Ухвала Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 27 вересня 2018 року (справа № 577/2618/18). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76792579> (дата звернення: 30.03.2023).

234. Ухвала Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 20 травня 2020 року (справа № 279/1042/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89326654> (дата звернення: 30.03.2023).

235. Ухвала Краматорського міського суду Донецької області від 09 січня 2018 року (справа № 234/5284/17). *Аналітично-правова система «ZakonOnline»*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/71939940> (дата звернення: 30.03.2023).

236. Ухвала Краснолуцького міського суду Луганської області від 14 лютого 2013 року (справа № 413/401/13-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29809545> (дата звернення: 30.03.2023).

237. Ухвала Свалявського районного суду Закарпатської області від 14 квітня 2016 року (справа № 306/458/16-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57156126> (дата звернення: 30.03.2023).

238. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 23 грудня 2022 року (справа № 727/11457/22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108126714> (дата звернення: 30.03.2023).

239. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 26 грудня 2022 року (справа № 727/11000/22). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108091797> (дата звернення: 30.03.2023).

240. Ухвала Широківського районного суду Дніпропетровської області від 08 вересня 2016 року (справа № 197/983/16-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61370890> (дата звернення: 30.03.2023).

241. Федотова Г. В. Щодо поняття «кримінальний проступок» у кримінальному праві України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2016. Вип. 19. С. 103-105.

242. Форостяний А. В. Проведення спрощеного судового розгляду за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 64-68.

243. Худоба Н. В. Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 року та його застосування на території Галичини. *Форум права*. 2009. № 2. С. 417-422.

244. Циганюк Ю. В. «Належна правова процедура» як системна правова категорія вітчизняного кримінального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 3. С. 217–219.

245. Циганюк Ю. В. Питання становлення суду присяжних у кримінальному процесі України. *Юридична Україна*. 2020. № 3. С. 55-57.

246. Цыганенко С. С. Общий и дифференцированный порядки уголовного судопроизводства : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Санкт-Петербург, 2004. 498 с.

247. Чабанюк В. Д. Удосконалення кримінального провадження на підставі угод: матеріальні та процесуальні аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. № 71. С. 413–418.

248. Чумак К. Укладення угоди про примирення: підстави, зміст, сторони. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 186-195.

249. Шигаль Д. А. Статут про покарання, що накладаються мировими судьями (1864 року), та його застосування мировими судами Харківської губернії. *Право і безпека*. 2004. Т. 3, № 1. С. 32-34.

250. Щерба В. М. Деякі питання провадження в суді присяжних за новим КПК України. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*: м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 05 жовтня 2012 р.). Харків: ХНУВС, 2012. С. 602–605.

251. Щерба В. М., Юхно О. О. Кримінальне провадження в суді присяжних : монографія / За заг. ред. д.ю.н., професора О. О. Юхна. Харків : Панов, 2018. 274 с.

252. Щодо процедури судового розгляду в спеціальному судовому провадженні за відсутності обвинуваченого: in absentia. URL: <https://advokatpost.com/shchodo-protsedury-sudovoho-rozhliadu-v-spetsialnomu-sudovomu-provazhenni-za-vidsutnosti-obvynuvachenoho-in-absentia> (дата звернення: 30.03.2023).

253. Якимович Ю. К., Ленский А. В., Трубникова Т. В. Дифференциация уголовного процесса. Под ред. М.К. Свиридова. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2001. 300 с.

254. Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. Москва : Юридическая литература, 1981. 143 с.

255. Яновська О. Г. Зміст засади змагальності та правові умови її реалізації в кримінальному провадженні. *Держава і право*. 2013. Вип. 59. С. 343–349.

256. Яновська О. Г. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим Кримінально-процесуальним кодексом України. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 242–245.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Оборона І. В. Диференціація провадження в суді першої інстанції за Статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2021. № 6 (84). С. 197-207. DOI : 10.37491/UNZ.84.17. URL : https://unz.univer.km.ua/article/view/84_197-207/pdf.
2. Оборона І. В. Особливості спрощеного провадження щодо кримінальних проступків в суді першої інстанції. *ScienceRise:Juridical Science*. 2022. № 3 (21). С. 26-31. DOI : 10.15587/2523-4153.2022.265189. URL : http://journals.uran.ua/sr_law/article/view/265189/261685.
3. Крушинський С. А., Оборона І. В. Особливості провадження в суді присяжних у контексті диференціації кримінального судочинства. *Наше право*. 2022. № 3. С. 115-121. DOI : 10.32782/NP.2022.3.19. URL : http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2022-3/NP_2022_3_115.pdf.
4. Оборона І. В. Особливості судового провадження in absentia як прояву диференціації кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2022. № 5-6 (89-90). С. 35-47. DOI : 10.37491/UNZ.89-90.4. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/89-90_35-46/343.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Оборона І. В. Система диференційованих порядків кримінального провадження в суді першої інстанції. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні*

читання» (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 527-529.

6. Оборона І. В. Критерії диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції. *Актуальні проблеми правової науки в сучасному світі: в умовах глобалізації розвитку інфраструктури: матеріали X Міжнародної наукової конференції* (м. Київ, 02-03 квітня 2020 року). К.: ДУІТ, 2020. С. 210-212.

7. Оборона І. В. Процесуальна економія – невизнана засада кримінального провадження. *Засади функціонування кримінальної юстиції: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 51-53.

8. Оборона І. В. Деякі особливості кримінального провадження на підставі угод, яке здійснюється щодо неповнолітніх. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: збірник тез XXV щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова* (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 89-91.

9. Оборона І. В., Данькова С. О. Особливості доказової діяльності у спрощеному кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцяті осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики»* (м. Хмельницький, 01-02 жовтня 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 156-157 (особ. внесок – 50 %).

10. Оборона І. В. Спрощені порядки кримінального провадження в суді першої інстанції. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 81-83.

11. Крушинський С. А., Оборона І. В. Окремі питання реформування судового провадження у формі приватного обвинувачення. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 338-340 (особ. внесок – 50 %).

ПРОЕКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ

«Про внесення змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу України» (щодо удосконалення регулювання особливих порядків кримінального провадження)

Верховна Рада України постановляє:

1. Внести до Кримінального процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2013, №№ 9-13, ст. 88):

1) доповнити Кодекс новою главою 37¹:

«Глава 37¹. Кримінальне провадження щодо кримінальних проступків»;

2) статті 298 – 302 вважати відповідно статтями 483¹ - 483¹⁰ та включити їх до глави 37¹;

3) статті 381, 382 вважати відповідно статтями 483¹¹, 483¹² та включити їх до глави 37¹;

5) статтю 483¹¹ викласти у такій редакції:

«Стаття 381. Загальні положення судового провадження щодо кримінальних проступків

1. Після отримання обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження, а у разі затримання особи у порядку, передбаченому частиною четвертою статті 298² цього Кодексу, невідкладно призначає підготовче судове засідання, в яке викликає учасників судового провадження. Під час підготовчого судового засідання суд повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи не оспорує він встановлені під час дізнання обставини і чи згоден з розглядом обвинувального акта у спрощеному провадженні.

2. Якщо обвинувачений не оспорує встановлені під час дізнання обставини і згоден з розглядом обвинувального акта в порядку спрощеного провадження, суд постановляє ухвалу про розгляд обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку у спрощеному провадженні без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження. Якщо обвинувачений оспорує встановлені під час дізнання обставини та/або не згоден з розглядом обвинувального акта в порядку спрощеного провадження, суд приймає рішення відповідно до частини 3 статті 314 цього Кодексу»;

6) частину 1 статті 483¹² викласти у такій редакції:

«1. Суд у п'ятиденний строк з дня постановлення ухвали про розгляд обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку у спрощеному провадженні вивчає його та додані до нього матеріали і ухвалює вирок»;

7) назву глави 36 викласти у такій редакції:

«Глава 36. Кримінальне провадження у формі приватно-публічного та приватного обвинувачення»;

8) назву та абзац 1 частини 1 статті 477 викласти у такій редакції:

«Стаття 477. Поняття кримінального провадження у формі приватно-публічного обвинувачення

1. Кримінальним провадженням у формі приватно-публічного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених:»;

9) назву статті 478 викласти у такій редакції:

«Стаття 478. Особливості досудового провадження у формі приватно-публічного обвинувачення

1. Потерпілий має право подати до слідчого, дізнавача, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення.

2. Підозрюваний має право подати до слідчого, дізнавача, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, зустрічну заяву у цьому ж кримінальному провадженні за умови, що вона стосується тієї самої події, одного протиправного діяння або різних, але взаємопов'язаних між собою діянь. У такому випадку прокурор повинен розглянути можливість об'єднання матеріалів за первісною та зустрічною заявами в одне провадження»;

10) доповнити Кодекс новою статтею 478¹ такого змісту:

«Стаття 478¹. Особливості судового провадження у формі приватно-публічного обвинувачення

1. У підготовчому судовому засіданні у провадженні у формі приватно-публічного обвинувачення суд повинен з'ясувати у потерпілого і обвинуваченого, чи не бажають вони примиритися. Якщо потерпілий і обвинувачений висловлять згоду пройти примирні процедури за участю медіатора, суд встановлює строк для проведення таких примирних процедур.

2. У ході судового розгляду осіб, які подали зустрічні заяви, слід називати «сторонами» та допитувати про обставини обох заяв одночасно.»;

11) доповнити Кодекс новою статтею 478² такого змісту:

«Стаття 478². Поняття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення

1. Кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, в якому обвинувачення в суді підтримується потерпілим (приватним обвинувачем).

2. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення здійснюється, якщо потерпілий висловив згоду на підтримання обвинувачення в суді у випадках, передбачених частиною 3 статті 338 та частиною 2 статті 340 цього Кодексу.

3. Потерпілий, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користується усіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду.

4. Повторне неприбуття в судові засідання потерпілого, який був викликаний у встановленому цим Кодексом порядку (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом у інший спосіб), без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення прирівнюється до його відмови від обвинувачення і має наслідком закриття кримінального провадження за відповідним обвинуваченням».

12) частини 4 та 6 статті 340 виключити;

13) пункт 7 частини 1 статті 284 викласти у такій редакції:

«7) потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного або приватно-публічного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством»;

14) доповнити статтю 469 частиною 9 такого змісту:

«9. У разі, якщо однією із сторін угоди є неповнолітній, угода може бути укладена за участю законного представника неповнолітнього. Якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, угода укладається неповнолітнім за згодою його законного представника. Якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку, угода укладається законним представником за згодою неповнолітнього. Факт надання згоди неповнолітнім, його законним представником на укладення угоди обов'язково зазначається у тексті угоди засвідчується їх підписом»;

15) статтю 471 після словосполучення «строк їх вчинення» доповнити словосполученням «розмір процесуальних витрат, що підлягають стягненню з підозрюваного чи обвинуваченого»;

16) статтю 472 після словосполучення «вчинення ним кримінального правопорушення» доповнити словосполученням «розмір процесуальних витрат, що підлягають стягненню з підозрюваного чи обвинуваченого»;

17) назву та абзац 1 частини 1 статті 505 викласти у такій редакції:

«Стаття 505. Обставини, що підлягають встановленню під час кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру

1. Під час досудового розслідування і судового розгляду у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру встановлюються:»;

18) пункт 3 частини 1 статті 505 викласти у такій редакції:

«3) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, момент виникнення, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування»;

19) частину 1 статті 512 доповнити другим реченням такого змісту:

«У разі необхідності суд може залучити до участі в судовому розгляді лікаря»;

20) доповнити Кодекс новою главою 37²:

«Глава 37². Спеціальне кримінальне провадження»;

21) статті 297¹ – 297⁵ вважати відповідно статтями 483¹³ - 483¹⁷ та включити їх до глави 37²;

22) частини 3, 4 статті 323 виключити;

23) доповнити Кодекс новими статтями 483¹⁸ – 483²⁰ такого змісту:

«Стаття 483¹⁸. Особливості спеціального судового провадження

1. Спеціальне судове провадження (in absentia) здійснюється стосовно одного чи декількох обвинувачених за наявності умов, передбачених частиною другою статті 483¹³ цього Кодексу. Спеціальне судове провадження (in absentia) щодо злочинів, зазначених у частині другій статті 483¹³ цього Кодексу, також може здійснюватися щодо обвинуваченого, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся.

За наявності таких обставин за клопотанням прокурора, до якого додаються матеріали про те, що обвинувачений знав або повинен був знати про розпочате кримінальне провадження, суд постановляє ухвалу про здійснення спеціального судового провадження стосовно такого обвинуваченого. Якщо у справі декілька обвинувачених, суд постановляє ухвалу лише стосовно тих обвинувачених, щодо яких існують обставини для спеціального судового провадження.

2. Участь захисника у спеціальному судовому провадженні є обов'язковою.

3. Повістки про виклик обвинуваченого у разі здійснення спеціального судового провадження надсилаються за останнім відомим місцем його проживання чи перебування, а процесуальні документи, що підлягають врученню обвинуваченому, надсилаються захиснику. Інформація про такі документи та повістки про виклик обвинуваченого обов'язково публікуються у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження згідно з положеннями статті 483¹⁷ цього Кодексу та на офіційному веб-сайті суду.

Повістки про виклик обвинуваченого у разі здійснення спеціального судового провадження у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу обвинуваченого для обміну як військовополоненого публікуються в засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження згідно з положеннями статті 483¹⁷ цього Кодексу та на офіційному веб-сайті суду, а процесуальні документи, що підлягають врученню обвинуваченому, надсилаються захиснику.

З моменту опублікування повістки про виклик у засобах масової інформації загальнодержавної сфери розповсюдження та на офіційному веб-сайті суду обвинувачений вважається належним чином ознайомленим з її змістом.

4. За наявності у такому провадженні інших обвинувачених за клопотанням прокурора судовий розгляд здійснюється у судовому засіданні у одному кримінальному провадженні.

Стаття 483¹⁹. Наслідки з'явлення або доставлення обвинуваченого до суду

1. Якщо після постановлення ухвали про спеціальне судове провадження обвинувачений з'явився або був доставлений до суду, судовий розгляд розпочинається спочатку згідно із загальними правилами, передбаченими цим Кодексом.

Суд може прийняти рішення про продовження судового розгляду з моменту з'явлення обвинуваченого в судовому засіданні та не здійснювати повторно усі або частину процесуальних дій, які вже здійснювалися до з'явлення обвинуваченого, якщо проти цього не заперечує сторона захисту.

Стаття 483²⁰. Повторний судовий розгляд

1. Особа, засуджена у порядку спеціального судового провадження (in absentia), протягом трьох місяців після того, як вона дізналася або могла дізнатися про ухвалення щодо неї вироку, має право подати заяву про проведення повторного судового розгляду за загальними правилами, передбаченими главою 28 цього Кодексу, за умови:

1) якщо вона не знала про те, що щодо неї здійснювалось кримінальне провадження;

2) якщо наявні інші поважні причини, які унеможливили її з'явлення до суду, повідомити про які суд не було об'єктивної можливості.

2. Заява про проведення повторного судового розгляду подається в письмовій формі. У заяві про проведення повторного судового розгляду зазначаються:

1) найменування суду, до якого подається заява про повторний судовий розгляд;

2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування), поштова адреса особи, яка подає заяву, а також номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;

3) вирок суду, що був ухвалений у порядку спеціального судового провадження (in absentia);

4) обґрунтування з посиланням на обставини, що передбачені частиною першою цієї статті, та зміст вимог особи, яка подає заяву, до суду;

5) перелік документів та інших матеріалів, які додаються;

6) підпис особи, яка її подає.

3. Заява про проведення повторного судового розгляду, що надійшла до суду, передається судді, який визначається у порядку, встановленому статтею 35 цього Кодексу. Не пізніше наступного дня після надходження заяви до суду суддя перевіряє її відповідність вимогам частини другої цієї статті і вирішує питання про відкриття провадження з повторного судового розгляду».

4. За наслідками повторного судового розгляду суд має право скасувати вирок, ухвалений у порядку спеціального судового провадження (in absentia), і ухвалити новий вирок чи постановити ухвалу.

5. Судове рішення за наслідками повторного судового розгляду може бути оскаржене в порядку, передбаченому статтею 395 цього Кодексу»;

24) у частині третій статті 31 словосполучення «у складі двох суддів та трьох присяжних» замінити на словосполучення «у складі одного судді та колеги із шести присяжних»;

25) доповнити статтю 384 частиною третьою такого змісту:

«3. Під час підготовчого судового провадження сторони мають право подати до суду, а суд зобов'язаний розглянути і вирішити клопотання про виключення з розгляду у суді присяжних доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини»;

26) у частині першій статті 385 слово «семи» замінити на слово «дванадцяти»;

27) пункт третій частини першої статті 386 виключити;

28) частину п'яту статті 387 викласти у такій редакції:

«5. Усі питання, пов'язані зі звільненням присяжних від участі в розгляді кримінального провадження, а також із самовідводом і відводом присяжних, вирішуються ухвалою суду, що постановляється на місці без виходу до нарадчої кімнати, крім випадків, коли вихід до нарадчої кімнати буде визнаний судом необхідним»;

29) статтю 391 викласти у такій редакції:

«Стаття 391. Порядок вирішення питань в суді присяжних

1. У нарадчій кімнаті колегія присяжних повинна ухвалити вердикт, вирішивши такі питання:

- 1) чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується особа;
- 2) чи містить це діяння склад злочину і якою статтею закону України про кримінальну відповідальність він передбачений;
- 3) чи винуватий обвинувачений у вчиненні цього злочину;
- 4) чи підлягає обвинувачений покаранню за вчинене ним кримінальне правопорушення і чи заслуговує він на поблагливе ставлення.

Під час ухвалення вердикту ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім присяжних, які входять до складу колегії.

2. Народою колегії присяжних керує старшина, який послідовно ставить на обговорення питання, передбачені частиною першою цієї статті, проводить відкрите голосування і веде підрахунок голосів. Усі питання вирішуються не менш, як двома третинами голосів. Старшина колегії присяжних голосує останнім. Ніхто зі складу колегії присяжних не має права утримуватися від голосування.

3. Вердикт колегії присяжних може бути обвинувальний або виправдувальний.

4. Після ухвалення колегією присяжних вердикту, суддя повинен вирішити решту питань, передбачених статтею 368 цього Кодексу, і ухвалити вирок».

ДЕРЖАВНА СУДОВА АДМІНІСТРАЦІЯ УКРАЇНИ

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ СУДОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ УКРАЇНИ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

вул. Соборна, 75, м. Хмельницький, 29000, тел.: (0382)658297, факс: (0382)702565
e-mail: inbox@km.court.gov.ua, web: <http://www.km.court.gov.ua>, код ЄДРПОУ: 26293548

А К Т

про реалізацію результатів дисертації Оборонної І. В. на тему «Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції»

Цим актом засвідчую, що результати дисертаційного дослідження, розроблені Оборонною Іриною Володимирівною за темою «Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції» впроваджені у діяльність Територіального управління Державної судової адміністрації у Хмельницькій області.

Зокрема, висновки і рекомендації дисертантки можуть бути використані для підвищення ефективності здійснення кримінального провадження в судах першої інстанції. Заслужують на увагу пропозиції щодо удосконалення процедури кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, спрощеного провадження щодо кримінальних проступків, кримінального провадження на підставі угод, спеціального судового провадження *in absentia*, провадження в суді присяжних.

У дисертаційному дослідженні констатовано окремі недоліки в діяльності судів першої інстанції під час розгляду по суті окремих категорій кримінальних проваджень, що будуть враховані при вивченні Територіальним управлінням практики організації діяльності судів та розробленні пропозицій щодо її удосконалення.

Надані для ознайомлення наукові публікації за темою дисертації можуть використовуватися для підготовки та періодичного підвищення кваліфікації суддів. Зокрема, з практичної точки зору варті уваги такі наукові публікації дисертантки:

1. Оборона І. В. Особливості спрощеного провадження щодо кримінальних проступків в суді першої інстанції. ScienceRise:Juridical Science. 2022. № 3 (21). С. 26-31 (http://journals.urau.ua/sr_law/article/view/265189/261685).
2. Крушинський С. А., Оборона І. В. Особливості провадження в суді присяжних у контексті диференціації кримінального судочинства. Наше право. 2022. № 3. С. 115-121 (http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2022-3/NP_2022_3_115.pdf).
3. Оборона І. В. Особливості судового провадження in absentia як прояву диференціації кримінального судочинства. Університетські наукові записки. 2022. № 5-6 (89-90). С. 35-47 (https://unz.univer.km.ua/article/view/89-90_35-46/343).
4. Оборона І. В., Данькова С. О. Особливості доказової діяльності у спрощеному кримінальному провадженні. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять осінніх юридичних читань «Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики» (м. Хмельницький, 01-02 жовтня 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 156-157.
5. Оборона І. В. Спрощені порядки кримінального провадження в суді першої інстанції. Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 81-83.
6. Крушинський С. А., Оборона І. В. Окремі питання реформування судового провадження у формі приватного обвинувачення. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 338-340.

**Начальник Територіального управління
ДСА України у Хмельницькій області**

Любов ШКОЛЬНИК

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 290598201700. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-75-70
E-mail: info@univer.km.ua. Розрахунковий рахунок UA 718201720344221004200032328 в ДКСУ у м. Києві.
МФО 820172. Код ЄДРПОУ 14163438

№ _____
На № _____ від _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
проректор з наукової роботи

Алла ІВАНОВСЬКА

квітня 2023 р.

А К Т

**про реалізацію результатів наукових досліджень
Оборонової Ірини Володимирівни
на тему «Диференціація кримінального провадження в суді
першої інстанції»**

Комісія у складі: декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента Захарчука Віктора Миколайовича, членів комісії: професора кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук, доцента Туровця Юрія Миколайовича, доцентки кафедри кримінального права та процесу, кандидатки юридичних наук, доцентки Хмелевської Наталі Володимирівни, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження обороновою Іриною Володимирівною наукові положення і висновки з теми: «Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції» були детально вивчені колективом кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова і реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема, дисертанткою було надано комісії для ознайомлення наукові публікації, які відображають основний зміст дисертаційного дослідження:

1. Оборорова І. В. Диференціація провадження в суді першої інстанції за Статутом кримінального судочинства 1864 року. Університетські наукові записки. 2021. № 6 (84). С. 197-207. URL : https://unz.univer.km.ua/article/view/84_197-207/pdf.

2. Оборона І. В. Особливості спрощеного провадження щодо кримінальних проступків в суді першої інстанції. *ScienceRise:Juridical Science*. 2022. № 3 (21). С. 26-31. URL : http://journals.urau.ua/sr_law/article/view/265189/261685.

3. Крушинський С. А., Оборона І. В. Особливості провадження в суді присяжних у контексті диференціації кримінального судочинства. *Наше право*. 2022. № 3. С. 155-121. URL : http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2022-3/NP_2022_3_115.pdf.

4. Оборона І. В. Особливості судового провадження in absentia як прояву диференціації кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2022. № 5-6 (89-90). С. 35-47. URL : https://unz.univer.km.ua/article/view/89-90_35-46/343.

5. Оборона І. В. Система диференційованих порядків кримінального провадження в суді першої інстанції. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 25 жовтня 2019 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 527-529.

6. Оборона І. В. Критерії диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції. *Актуальні проблеми правової науки в сучасному світі: в умовах глобалізації розвитку інфраструктури: матеріали X Міжнародної наукової конференції* (м. Київ, 02-03 квітня 2020 року). К.: ДУІТ, 2020. С. 210-212.

7. Оборона І. В. Процесуальна економія – невизнана засада кримінального провадження. *Засади функціонування кримінальної юстиції: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Хмельницький, 14 травня 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 51-53.

8. Оборона І. В. Деякі особливості кримінального провадження на підставі угод, яке здійснюється щодо неповнолітніх. *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави: збірник тез XXV щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова* (м. Хмельницький, 18 лютого 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 89-91.

9. Оборона І. В., Данькова С. О. Особливості доказової діяльності у спрощеному кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцяті осінні юридичні читання «Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики»* (м. Хмельницький, 01-02 жовтня 2021 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2021. С. 156-157.

10. Оборона І. В. Спрощені порядки кримінального провадження в суді першої інстанції. Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 27 травня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 81-83.

11. Крушинський С. А., Оборона І. В. Окремі питання реформування судового провадження у формі приватного обвинувачення. Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять перші осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 06 жовтня 2022 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 338-340.

Матеріали, подані здобувачкою, використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне процесуальне право», «Порівняльне кримінальне право та процес», «Процесуальні рішення у кримінальному провадженні» у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова.

Теоретичні положення та висновки, запропоновані Оборonoю І. В., використовуються для підготовки робочих програм та навчально-методичних матеріалів із навчальних дисциплін «Кримінальне процесуальне право», «Порівняльне кримінальне право та процес», «Процесуальні рішення у кримінальному провадженні» для студентів юридичного факультету денної та заочної форм навчання. Включення до зазначених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу студентами університету, які навчаються за спеціальностями 081 Право і 293 Міжнародне право.

Голова комісії

декан юридичного факультету
кандидат юридичних наук, доцент

Віктор ЗАХАРЧУК

Члени комісії

професор кафедри кримінального
права та процесу
кандидат юридичних наук, доцент

Юрій ТУРОВЕЦЬ

доцентка кафедри кримінального
права та процесу
кандидатка юридичних наук, доцентка

Наталя ХМЕЛЕВСЬКА

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
Засвідчую:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова
М. П. [Stamp]
М. [Signature]

АНКЕТА ОПИТУВАННЯ

«Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції»

Шановний респонденте! На кафедрі кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова виконується дисертаційне дослідження проблем диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції.

Дослідження особливостей диференційованих порядків кримінального провадження без урахування думки практичних працівників буде одностороннім, а результати такого дослідження – недостатньо обґрунтованими. У зв'язку з цим, просимо Вас допомогти у дослідженні зазначеної проблематики, надавши відповіді на поставлені в анкеті запитання.

Анкетування є анонімним. Його результати будуть використані в узагальненому вигляді виключно у цілях, пов'язаних із відповідним науковим дослідженням.

1. Вкажіть Вашу професійну приналежність:

- суддя
- прокурор
- адвокат
- науково-педагогічний працівник

2. Яке Ваше ставлення до ідеї диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції?

- вважаю, що кримінальне провадження в суді першої інстанції повинно бути уніфікованим
- вважаю, що диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції повинна мати місце у виняткових випадках
- підтримую ідею про «широку»⁸ диференціацію кримінального провадження в суді першої інстанції з метою забезпечення його максимальної ефективності

3. Чи підтримуєте Ви думку про те, що диференційовані порядки кримінального провадження можуть бути зведені виключно до ускладнення або до спрощення процесуальної форми?

- так, підтримую повністю

- підтримую частково, оскільки можливі випадки поєднання ознак спрощення і ускладнення в межах одного провадження
- ні, не підтримую

4. Що, на Ваш погляд, є метою диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції?

- оптимізація кримінальної процесуальної діяльності
- забезпечення найбільш ефективного виконання завдань кримінального провадження
- забезпечення додаткових гарантій прав учасників кримінального провадження
- усі зазначені тези є складовою мети диференціації кримінального провадження

5. Чи вважаєте Ви правильним підхід, відповідно до якого кримінальне провадження може бути вирішене по суті в суді першої інстанції уже в стадії підготовчого провадження?

- ні, вважаю його категорично неправильним; провадження повинно розглядатись по суті виключно в стадії судового розгляду
- так, такий підхід сприяє процесуальній економії, пришвидшенню кримінального провадження
- частково підтримую, це має бути винятком

6. Чи вважаєте Ви правильним підхід, який допускає спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків без проведення судового розгляду в судовому засіданні?

- так, такий підхід цілком виправданий
- ні, розгляд будь-якого провадження в суді повинен здійснюватись в судовому засіданні
- спрощення такого провадження є виправданим, але його розгляд потрібно здійснювати в судовому засіданні

7. Чи підтримуєте Ви підхід, відповідно до якого можливість розгляду обвинувального акта у спрощеному порядку (щодо кримінального проступку) поставлена у залежність від волевиявлення окремих учасників провадження?

- так, обов'язково потрібно отримати згоду підозрюваного (обвинуваченого) і потерпілого
- ні, вважаю, що згоду учасників провадження отримувати не потрібно

- вважаю, що доцільно обмежитись лише отриманням згоди підозрюваного (обвинуваченого)

8. Чи підтримуєте Ви ідею обов'язкового проведення підготовчого судового засідання у структурі спрощеного провадження щодо кримінальних проступків?

- ні, це зайва витрата часу і ресурсів
- так, зокрема, для того, щоб з'ясувати думку обвинуваченого щодо можливості проведення розгляду у спрощеному порядку
- так, підготовче судове засідання повинно бути обов'язковим елементом будь якого провадження в суді першої інстанції

9. Чи підтримуєте Ви ідею запровадження мирових суддів в Україні?

- так, ця ідея має перспективу і частково розвантажить судову систему
- ні, така модель здійснення правосуддя в Україні є неприйнятною
- важко відповісти

10. Яке Ваше ставлення до кримінального провадження на підставі угод?

- позитивне, оскільки цей різновид провадження побудований на основі досягнення компромісу
- негативне, вважаю "торгівлю з правосуддям" недопустимою
- нейтральне, такий інститут має право на існування

11. Чи підтримуєте Ви думку, що учасникам провадження у підготовчому судовому засіданні потрібно надати право подавати докази на підтвердження обставин, які повинен встановити суддя для затвердження угоди про примирення або визнання винуватості?

- підтримую повністю
- підтримую частково
- взагалі не підтримую

12. Чи можна, на Ваш погляд, провадження, регламентоване главою 36 КПК України, вважати провадженням у формі приватного обвинувачення?

- так, адже вирішення питання про його початок і закінчення великою мірою залежить від волі потерпілого
- ні, адже обвинувачення в суді у такому провадженні підтримує прокурор, а не потерпілий
- ні, воно має ознаки провадження у формі приватно-публічного обвинувачення

13. Як Ви ставитесь до ідеї, щоб у провадженні у формі приватного обвинувачення в суді обов'язок підтримання обвинувачення покладался на потерпілого (приватного обвинувача)?

- негативно, це функція прокурора
- повністю підтримую
- частково підтримую, це можливо реалізувати щодо окремих проваджень

14. Яке Ваше ставлення до моделі суду присяжних, яка запроваджена КПК України?

- вважаю її оптимальною
- вважаю, що необхідно запровадити класичну модель суду присяжних з розподілом повноважень суду і колегії присяжних
- негативно ставлюсь до залучення присяжних до здійснення правосуддя

15. У разі запровадження в Україні класичної моделі суду присяжних, чи підтримуєте Ви ідею розробки методичних рекомендацій, пам'ятки для присяжних з метою підвищення ефективності діяльності колегії присяжних?

- повністю підтримую
- частково підтримую
- не підтримую

16. Яке Ваше ставлення до можливості винесення так званого «нуліфікаційного» вердикту присяжних (виправдання особи, вина якої встановлена)?

- абсолютно негативне
- схвалюю таку ідею
- як виняток така ідея може бути реалізована

17. До якого виду диференційованих проваджень Ви б віднесли спеціальне судове провадження в суді першої інстанції (in absentia)?

- до спрощеного провадження
- до ускладненого провадження
- містить ознаки і спрощення, і ускладнення процесуальної форми, але більше тяжіє до спрощеного провадження
- містить ознаки і спрощення, і ускладнення процесуальної форми, але більше тяжіє до ускладненого провадження

18. Яке Ваше ставлення до запровадження повторного судового розгляду в загальному порядку (після ухвалення вироку в режимі *in absentia*), якщо обвинувачений з'явився і не погоджується з вироком?

- негативно, достатньо передбаченого законом права на апеляційне оскарження судового рішення
- позитивно, це відповідає міжнародним стандартам
- позитивно, але за умови, що відсутність обвинуваченого в судовому провадженні була викликана поважними причинами

19. Яке Ваше ставлення до запровадження правосуддя, дружнього до дитини (ювенальної юстиції)?

- повністю підтримую такий підхід
- негативно ставлюсь до його запровадження
- можна імплементувати лише окремі положення таких міжнародних стандартів

20. Чи потрібно, на Вашу думку, залучати у провадження законного представника особи, щодо якої ставиться питання про застосування примусових заходів медичного характеру?

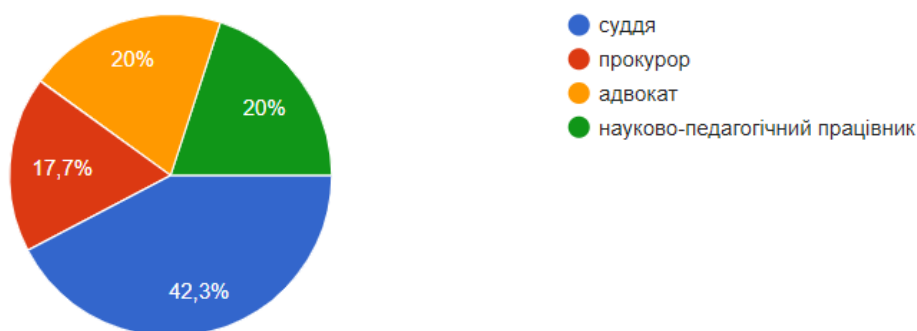
- потрібно залучати у кожному провадженні
- потрібно залучати лише, якщо особа є недієздатною чи обмежено дієздатною
- не потрібно залучати

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

«Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції»

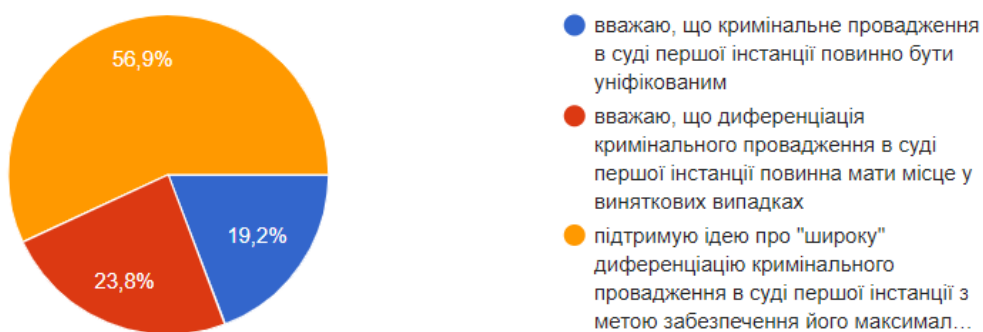
Вкажіть Вашу професійну приналежність:

130 відповідей

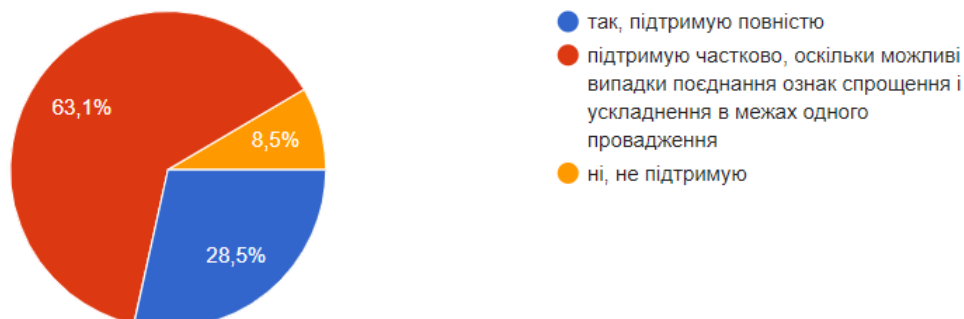
Яке Ваше ставлення до ідеї диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції?

130 відповідей

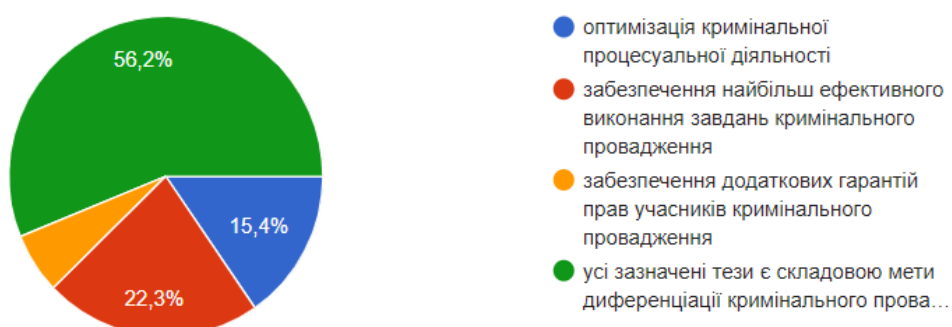
Чи підтримуєте Ви думку про те, що диференційовані порядки кримінального провадження можуть бути зведені виключно до ускладнення або до спрощення процесуальної форми?

130 відповідей

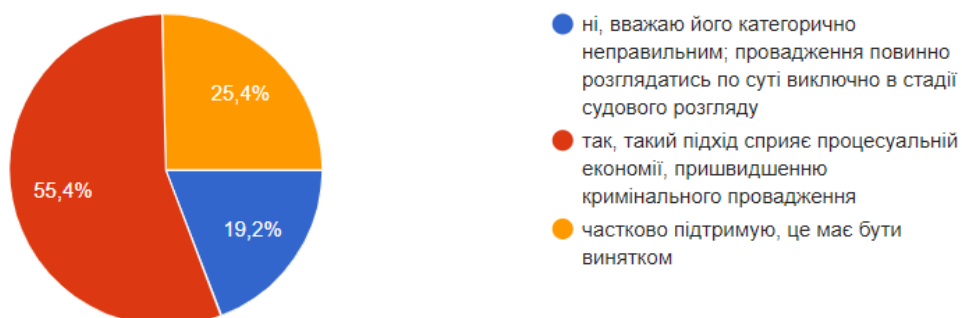
Що, на Ваш погляд, є метою диференціації кримінального провадження в суді першої інстанції?

130 відповідей

Чи вважаєте Ви правильним підхід, відповідно до якого кримінальне провадження може бути вирішене по суті в суді першої інстанції уже в стадії підготовчого провадження?

130 відповідей

Чи вважаєте Ви правильним підхід, який допускає спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків без проведення судового розгляду в судовому засіданні?

130 відповідей

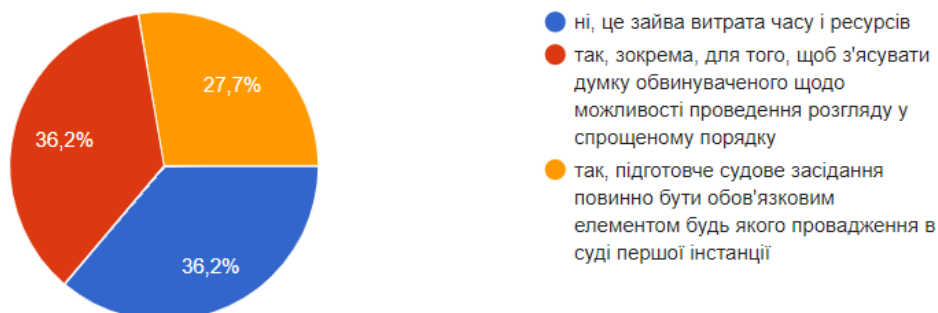
Чи підтримуєте Ви підхід, відповідно до якого можливість розгляду обвинувального акта у спрощеному порядку (щодо кримінального проступку) поставлена у залежність від волевиявлення окремих учасників провадження?

130 відповідей

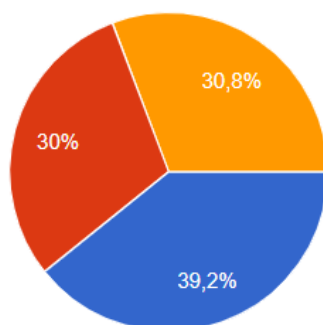
Чи підтримуєте Ви ідею обов'язкового проведення підготовчого судового засідання у структурі спрощеного провадження щодо кримінальних проступків?

130 відповідей

Чи підтримуєте Ви ідею запровадження мирових суддів в Україні?

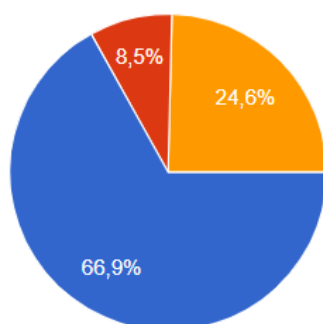
130 відповідей

- так, ця ідея має перспективу і частково розвантажить судову систему
- ні, така модель здійснення правосуддя в Україні є неприйнятною
- важко відповісти

Яке Ваше ставлення до кримінального провадження на підставі угод?

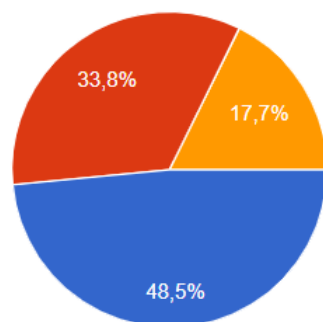
130 відповідей

- позитивне, оскільки цей різновид провадження побудований на основі досягнення компромісу
- негативне, вважаю "торгівлю з правосуддям" недопустимою
- нейтральне, такий інститут має право на існування

Чи підтримуєте Ви думку, що учасникам провадження у підготовчому судовому засіданні потрібно надати право подавати докази на підтвердження обставин, які повинен встановити суддя для затвердження угоди про примирення або визнання винуватості?

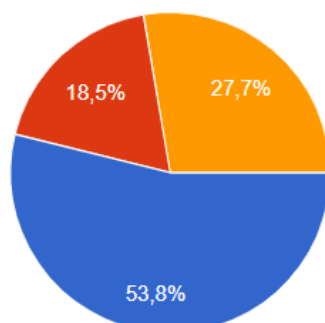
130 відповідей

- підтримую повністю
- підтримую частково
- взагалі не підтримую

Чи можна, на Ваш погляд, провадження, регламентоване главою 36 КПК України, вважати провадженням у формі приватного обвинувачення?

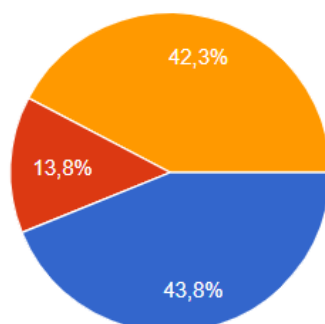
130 відповідей

- так, адже вирішення питання про його початок і закінчення великою мірою залежить від волі потерпілого
- ні, адже обвинувачення в суді у такому провадженні підтримує прокурор, а не потерпілий
- ні, воно має ознаки провадження у формі приватно-публічного обвинувачення

Як Ви ставитесь до ідеї, щоб у провадженні у формі приватного обвинувачення в суді обов'язок підтримання обвинувачення покладался на потерпілого (приватного обвинувача)?

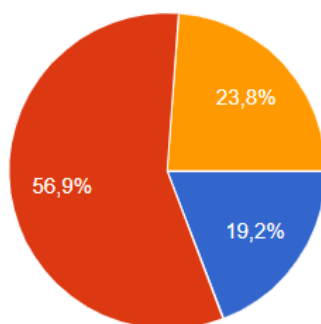
130 відповідей

- негативно, це функція прокурора
- повністю підтримую
- частково підтримую, це можливо реалізувати щодо окремих проваджень

Яке Ваше ставлення до моделі суду присяжних, яка запроваджена КПК України?

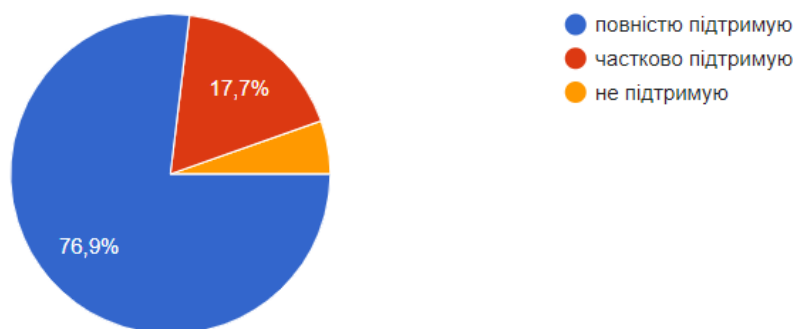
130 відповідей

- вважаю її оптимальною
- вважаю, що необхідно запровадити класичну модель суду присяжних з розподілом повноважень суду і колегії присяжних
- негативно ставлюсь до залучення присяжних до здійснення правосуддя

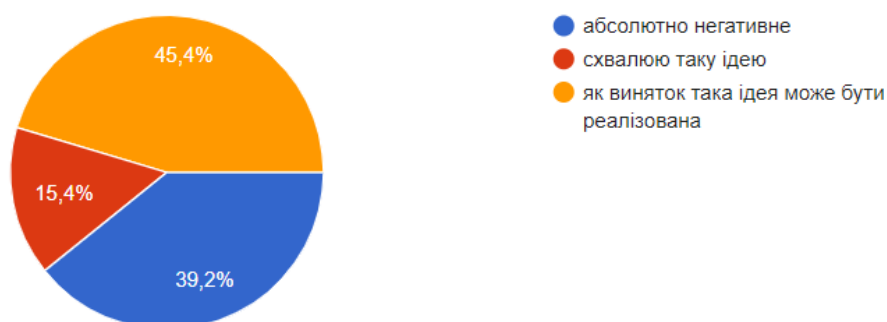
У разі запровадження в Україні класичної моделі суду присяжних, чи підтримуєте Ви ідею розробки методичних рекомендацій, пам'ятки для присяжних з метою підвищення ефективності діяльності колегії присяжних?

130 відповідей

Яке Ваше ставлення до можливості винесення так званого «нуліфікаційного» вердикту присяжних (виправдання особи, вина якої встановлена)?

130 відповідей

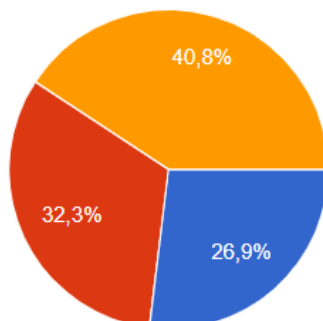
До якого виду диференційованих проваджень Ви б віднесли спеціальне судове провадження в суді першої інстанції (in absentia)?

130 відповідей

Яке Ваше ставлення до запровадження повторного судового розгляду в загальному порядку (після ухвалення вироку в режимі *in absentia*), якщо обвинувачений з'явився і не погоджується з вироком?

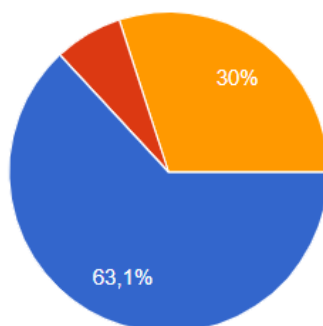
130 відповідей

- негативно, достатньо передбаченого законом права на апеляційне оскарження судового рішення
- позитивно, це відповідає міжнародним стандартам
- позитивно, але за умови, що відсутність обвинуваченого в судовому провадженні була викликана поважними причинами

Яке Ваше ставлення до запровадження правосуддя, дружнього до дитини (ювенальної юстиції)?

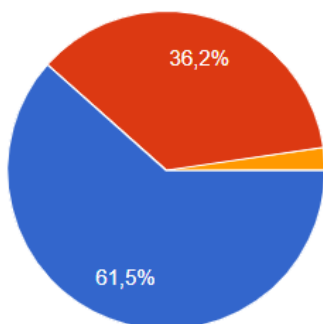
130 відповідей

- повністю підтримую такий підхід
- негативно ставлюсь до його запровадження
- можна імплементувати лише окремі положення таких міжнародних стандартів

Чи потрібно, на Вашу думку, залучати у провадження законного представника особи, щодо якої ставиться питання про застосування примусових заходів медичного характеру?

130 відповідей

- потрібно залучати у кожному провадженні
- потрібно залучати лише, якщо особа є недієздатною чи обмежено дієздатною
- не потрібно залучати

Таблиця 1.

Результати розгляду судами кримінальних проваджень на підставі угод *

Показник	Звітний рік					
	2018	2019	2020	2021	2022	Разом
Кількість розглянутих проваджень, усього	112081	108893	112971	113506	82397	529848
у т.ч.						
з ухваленням вироку	82725	79564	74980	80267	60647	378183
зокрема						
на підставі угоди про визнання винуватості	9901	9727	8947	8366	9063	46004
<i>у % від загальної кількості ухвалених вироків</i>	12 %	12,2 %	11,9 %	10,4 %	14,9 %	12,2 %
на підставі угоди про примирення	8193	7872	5983	3946	1826	27820
<i>у % від загальної кількості ухвалених вироків</i>	9,9 %	9,9 %	8 %	4,9 %	3 %	7,4 %
в яких відмовлено у затвердженні угоди і повернено прокурору для продовження досудового розслідування	292	383	211	156	86	1128

* Складено автором на підставі даних судової статистики з веб-порталу «Судова влада України» [90; 91; 92; 93; 94].